

**ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА
ЛЬВІВСЬКА ОБЛАСНА ОРГАНІЗАЦІЯ
НАЦІОНАЛЬНОЇ СПІЛКИ КРАЄЗНАВЦІВ УКРАЇНИ**

**Присвячується
25-річчю відновлення державної незалежності України**

Немає в людини нічого милішого над свою рідну землю. Де хто народився, де провів свої дитячі роки, до тієї землі прив'язується він усією душею на ціле життя. А хто, буває, відірветься від своєї рідної землі, той мріє завжди про неї, як про святість найбільшу.

*професор, митрополит
Гларіон (ОГІЄНКО)*

**Матеріали VI-ї
краєзнавчої конференції**

**"ІСТОРИЧНІ
ПАМ'ЯТКИ
ГАЛИЧИНИ"**

Львів – 2016

Редакційна колегія:

Віктор ГОЛУБКО, *д-р. іст. наук, проф.*
Степан КАЧАРАБА, *д-р. іст. наук, проф.*
Богдан ЯКИМОВИЧ, *д-р. іст. наук, проф.*
Алла СЕРЕДЯК, *канд. іст. наук., доц.*
Лев КАЛИНЯК, *канд. іст. наук., доц.*
Роман МАСИК, *канд. іст. наук., доц.*
Василь ЧУРА, *д-р. іст. наук, проф.*
Андрій ЦЕБЕНКО, *канд. іст. наук, доц.*

Друкуються за ухвалою

Вченої ради історичного факультету

Львівського національного університету імені Івана Франка

(протокол №2 від 21 вересня 2016 р.)

**Історичні пам'ятки Галичини. Матеріали VI-ї
краєзнавчої конференції (4. III. 2016). – Львів, 2016. – 302 с.**

До збірника включено короткий виклад статей та доповідей виголошених на 6-й краєзнавчій конференції “Історичні пам'ятки Галичини”.

Розглянуто питання історико-краєзнавчої спадщини Галичини, теоретичні проблеми краєзнавства. Висвітлюються суспільно-політичні відносини, військова історія краю, економіка, культура, побут населення, роль Церкви в культурному і духовному просторі Галичини та місце регіону в європейському історичному контексті.

Тексти публікуються в авторській редакції.

ISBN 978-617-397-119-4

КРАЄЗНАВЧА КОНФЕРЕНЦІЯ “ІСТОРИЧНІ ПАМ’ЯТКИ ГАЛИЧИНИ”

Доброю традицією кафедри історичного краєзнавства Львівського національного університету імені Івана Франка стало проведення історико-краєзнавчих конференцій на історичному факультеті. Краєзнавчі студії відкривають широкі можливості для вивчення усіх сторінок історії кожного регіону України, звертають увагу на життя і побут пересічних людей - творців історії нашої Батьківщини. Організація історико-краєзнавчих конференцій має важливе значення для поглиблення досліджень з історії Галичини, консолідує зусилля науковців, стимулює аматорів-краєзнавців, сприяє взаємному обміну думок, виробленню нових підходів у визначенні тематики майбутніх досліджень.

Організатори VI-ї краєзнавчої конференції **“Історичні пам’ятки Галичини”**, що відбулася 4 березня 2016 р. - кафедра історичного краєзнавства (завідувач проф. В. Голубко), кафедра нової та новітньої історії зарубіжних країн (завідувач проф. С. Качараба), Львівська обласна організація Національної спілки краєзнавців України (голова - проф. М. Литвин).

Цьогорічна конференція присвячена 25-річчю відновлення державної незалежності України. Епіграфом до неї обрано слова великого українця, митрополита, професора Іларіона (Огієнка): ***“Немає в людини нічого милішого над свою рідну землю. Де хто народився, де провів свої дитячі роки, до тієї землі прив’язується він усією душею на ціле життя”***.

Робота VI-ї конференції традиційно проходила у формі пленарного засідання та роботи тематичних секцій. З привітальним словом до учасників конференції звернувся декан історичного

факультету ЛНУ ім. Івана Франка, професор Роман Шуст. Пленарне засідання відкрив завідувач кафедри історичного краєзнавства, професор Віктор Голубко, який коротко зупинився на історії проведення краєзнавчих конференцій «Історичні пам'ятки Галичини», які започатковано ще у 2000 р. за ініціативи тодішнього завідувача кафедри проф. Степана Качараби. Перша конференція викликала жвавий інтерес у середовищі краєзнавців не лише Галичини, а й інших регіонів нашої держави, у тому числі громадських організацій, краєзнавчих осередків, історико-краєзнавчих музеїв, навчальних закладів. З огляду на це конференція стала періодичною. За її матеріалами кафедра історичного краєзнавства видала шість збірників матеріалів «Історичні пам'ятки Галичини» (2001; 2003; 2006; 2008; 2010).

У наукових доповідях, виголошених на пленарному засіданні, обговорювалися актуальні питання розвитку історичного краєзнавства на сучасному етапі (проф. М. Литвин), окремі проблеми військової історії Галичини періоду Другої світової війни (доц. І. Мрака). Питання охорони та відновлення сакральних пам'яток Львова порушив у свої доповіді директор наукової бібліотек ЛНУ ім. І. Франка, кандидат історичних наук, доцент В. Кметь на прикладі міського княжого храму св. Миколая.

Учасники конференції працювали у секціях:

- Історико-краєзнавча спадщина Галичини: проблеми вивчення, збереження та використання.
- Церква в культурному та духовному просторі Галичини.
- Галичина в контексті європейської історії.

У зв'язку із великою кількістю заявок (понад 70) першу секцію поділено на підсекції: "Галичина в історичних постатях" (керівник

проф. Б Якимович), "Культура, побут, просвітницьке життя" (проф. Р. Сілецький), "Суспільство, політика, економіка" (доц. Р. Масик) та "Військова історія Галичини" (проф. В. Голубко).

У секції "Церква в культурному та духовному просторі Галичини" розглянуті проблеми розвитку та діяльності Православної Церкви на Яворівщині (протоіерей Михайло Цебенко), традиційних уявлень та обрядів волинян (доц. В.Галайчук), долі греко-католицького духівництва в роки Першої світової війни (доц. І. Федик), фондів Церковно-археологічного музею Львівської православної богословської академії (ас. А. Цебенко) та ін.

Третя секція, що проходила під керівництвом доцента З. Баран розглянула питання, що стосуються історії Галичини в загальноєвропейському контексті. Тематика доповідей охоплювала найрізноманітніші аспекти: міжвоєнне політичне життя Галичини (доц. Л. Калиняк, доц. З. Баран), джерела до вивчення етно-соціальних відносин в краю (доц. Н. Васьків), доля галичан у громадському житті української еміграції повоєнних років (доц. Р.Сіромський) та ін.

Підводячи підсумки конференції, завідувач кафедри нової та новітньої історії зарубіжних країн професор Степан Качараба наголосив на важливості збереження традиції проведення історико-краєзнавчих конференцій у майбутньому. На загал під час роботи шостої краєзнавчої конференції заслухано понад 40 доповідей.

До уваги читачів пропонуємо збірник матеріалів конференції. Відповідальність за достовірність даних поданих у статтях несуть автори публікацій. Погляди редколегії можуть не збігатися із їхньою позицією.

Редакційна колегія

НОРМАТИВНА ОХОРОНА КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ ТА ПРОБЛЕМИ ЗАКОНОДАВСТВА

Збереження культурної спадщини, її складових об'єктів, котрі із занесенням у Державний реєстр, набувають статусу пам'яток, себто забезпечуються охороною, стало глобальною, світовою проблемою.

Успіх у цій справі можливий завдяки державницькій позиції та за умови співпраці з міжнародними структурами, залучення знаючих інтелектуальних сил., покликаних створювати фахову законодавчу базу та домагатися її виконання.

Радянський режим не вважав за потрібне зв'язуватися із приписами законів, компартійна диктатура вирішувала будь-які питання культури методом вказівок, розпоряджень, навіть усних. Про відбірко вий підхід до захисту або знесення тих чи інших пам'яток в СРСР відомо, на недоліки в цій справі вказували як вітчизняні, так і зарубіжні науковці, діячі культури¹.

Громадський світовий тиск змусив комуністичних вождів відреагувати, ухвалити Закон СРСР «Про охорону і використання пам'яток теорії та культури» (1976), внести відповідну статтю 27 в Конституцію СРСР. Погодимось, що такого рівня юридичні акти набагато важливіші, ніж практиковані «Інструкції», «Положення» тощо. Підлеглі виконавці в Україні відреагували «дубляжами» на московські новації (1978)².

***канд. іст. наук, проф. (Львівська національна академія мистецтв).**

¹ «Назрілі питання охорони пам'яток культури». Лист акад. М.Рильського, архіт. Є.Катоніна, художн. В.Касіяна та ін..в Міністерство культури УРСР 1958 р.// Бадяк В. Пам'яткоохоронна історія Львова. – Львів: ЛНАМ, 2014 . – С. 77; Брайчевский М. Сохранить памятники истории // История СССР. – 1996. - №2. – С. 205-226; Карий А. Розгром пам'яток історії та культури на Україні // Сучасність. – 1967. - №6. – С. 71-99.

²Закон УРСР «Про охорону і використання пам'яток історії та культури». – К., 1980.

Проте, як невдовзі засвідчила практика, ухвалений закон був фактично декларацією, майже без жодних підзаконних актів, що властиво для демократичних правових держав. Ряд конвенцій (хартій), ухвалених ЮНЕСКО, іншими міжнародними структурами, за участю радянських представників, в абсолютній більшості СРСР не ратифікував їх, себто не зобов'язувався їх виконувати.

Якщо, усе ж таки спробувати віднайти якийсь позитив у названому законі, то, по-перше, в ньому міститься повніша дефініція пам'яток, по друге, мовиться, власне, про «пам'ятки», а не «пам'ятники», як вперто доводили малороси в Україні³.

Наголосимо: охорона пам'яток культури починається з їх обліку, себто внесення у державний список. Усі облікові компанії в Україні за радянського часу не були доведені до логічного кінця⁴⁴.

Водночас навіть те, що значилося у списку, не відповідало елементарним критеріям цінностей. Вилучені понад 700 архітектурних пам'яток, в тому числі, культових під час хрущовської «відлиги»⁵, у брежнєвський «застій» компенсовано масштабного монументальною пропагандою.

Ця монументальна міфотворчість, що насаджувала панівну ідеологію, за окремими винятками, не мала художньої вартості, але в кількісному сенсі справляла враження збагачення культурних цінностей в країні Рад. На початку 1990 р. обліковано в Україні майже 8250 цих пам'ятників, в тому числі В.Леніну – понад 5 тис.⁶

³³Акуленко В. «Пам'ятники» чи «пам'ятки»? Про мову законодавчих актів // Літ. Україна. – 1976. – 21 верес.; Телегін Д. І пам'ятник, і пам'ятка // Літ. Україна. – 1976.- 16 лист.; Паламарчук Л. Пам'яник і пам'ятка - не завжди синоніми // Літ. Україна. – 1977.- 5 лип.

⁴ Акуленко В.І. Охорона пам'яток культури в Україні (1917 – 1990). – К.: Вища школа, 1991. – С. 216 – 223; Бадяк В. Теоретичні і практичні методи обліку об'єктів культурної спадщини // Праці Центру пам'яткознавства. Вип. 24. – К., 2013 . – С. 47 – 73.

⁵Акуленко В.І. Охорона пам'яток культури в Україні. – С. 186, 220.

⁶Там же. – С. 217.

Із здобуттям Україною незалежності одним із завдань стало питання державного реєстру об'єктів культурного надбання, викладене в о «Основах законодавства України про культуру» (1992 р.)⁷.

У тому ж році Кабінет Міністрів (Кабмін) затвердив «Положення про Державний реєстр національного культурного надбання», котрим доручив відповідним структурам провести їх держреєстрацію на підставі чинного законодавства та наявних інструкцій⁸.

У 1999 р. завершено складання списків нерухомих об'єктів: Держбуд щодо пам'яток містобудування і архітектури, Міністерство культури – історії, археології, монументального мистецтва й заповідників⁹.

Водночас Верховна Рада ухвалила низку нормативів (про адміністративні правопорушення, власність, приватизацію, державний кордон, місцеве самоврядування, вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей тощо)¹⁰, конституційних ст. 54, 66, 137, 138, що покликані оберігати культурні цінності, карати порушників законів.

Завершальним актом цієї обліково-нормативної роботи стало прийняття у 2000 р. Верховною Радою Закону «Про охорону культурної спадщини»¹¹.

⁷Культурна спадщина України. Правові засади збереження, відтворення та охорони культурно-історичного середовища: Зб. офіц. док. – К.: Істина, 2002. – С. 6 – 16.

⁸Там же. – С. 106 – 107.

⁹Пам'ятки України. – 1999. – Ч. 2-3; 200. – Ч.2. У передмовях до опублікованих списків мовиться про нерухомі пам'ятки. Документальні (рухомі) пам'ятки, якими займалося Головне архівне управління, офіційного оприлюднення не отримали, водночас його та функції музеїв викладені у законах «Про Національний архівний фонд та архівні установи» (1994 р.), «Про музеї та музейну справу» (1995 р.), Урядовому «Положенні про Музейний фонд України» (2000 р.)

¹⁰Правова охорона культурної спадщини. Зб. док. – К.: ХІК, 2006. – С. 55, 64 – 66, 115, 117.

¹¹Культурна спадщина України. – С. 16 – 38.

У ньому 49 статей, в них покладено державне управління охорони культурної спадщини на Кабмін України та спеціально уповноважені органи (центральні, місцеві), передбачено створення науково-методичних та консультативних рад для розробки основних напрямків охорони культурної спадщини, дозволяє залучати фахівців, громадськість для спостереження за станом пам'яток тощо.

Складалось враження, що Закон вибудував пірамідну вертикаль державної влади над розмаїттям нерухомих об'єктів культурної давнини, ліквідував їх міжвідомчу підпорядкованість, на яку нарікали фахівці, науковці, громадськість.

Назва Закону апелює до «культурної спадщини» як сукупності успадкованих людством культурних об'єктів – назви значно ширшої, ніж «культурні цінності», як раніше зазначалося, бо останніх треба виявляти у «спадщині». Це данина «Конвенції про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини», ухваленої 1972 р. ЮНЕСКО¹².

У ній під культурною спадщиною визначаються монументальні витвори, ансамблі та місця, що мають виняткову загальнолюдську цінність «з точки зору історії, мистецтва чи науки» – це щодо перших двох здобутків, стосовно третього - «з точки зору історії, естетики, екології чи антропології».

Ця типологічна класифікація прислужилася у згаданому Законі дефініцією об'єкта культурної спадщини як визначне місце, споруда (витвір), комплекс (ансамбль), їхні частини, пов'язані з ними рухомі предмети, а також територіях чи водні об'єкти (підводної культурної та археологічної спадщини), інші природні, природно-антропогенні або створені людиною об'єкти незалежно від стану збереженості, що донесли до нашого часу цінність з археологічного, естетичного, етнологічного, історичного, архітектурного, мистецького,

¹²Там же. – С. 294 – 303.

наукового, чи художнього погляду і зберегли свою автентичність (ст. 1).

Внесене визначення термінів у цій статті 1 стосується зони охорони пам'ятки, історичного населеного місця, його ареолу, традиційного характеру середовища, науково-технічних захисних дій: консервації, реставрації, реабілітація, музеєфікації.

Отже, діпазон «цінностей» в українському Законі значно ширший, проте зринули запитання як до дефініцій, статей, так і тексту¹³. Законотворці теж вгледіли недосконалості, тож в наступні роди, охоплюючи й 2015 р., український «парламент вносив відповідні корективи в Закон, особливо у 2004 р., 2011 р.¹⁴

Про внесені зміни свідчить стаття 1, з 12 абзаців якої доведено до 21. Але «поліпшений» її варіант не позбавлений запитань. По-перше, спочатку і Законі фігурувала «антропологічна» цінність, але не було «архітектурної», потім (після змін) стало навпаки, хоча у статті 13 «архітектурна» цінність відсутня (недогляд?). По-друге, цінність «художня» зайва, якщо виходити з міжнародних приписів, до того ж, у четвертому абзаці (ст. 1) замість неї фігурує «культурна» цінність (недогляд?).

Збережено з деякими корективами та новаціями класифікацію об'єктів культурної спадщини. Так, об'єкти мистецтва названі «монументальними», архітектури та містобудування поділено на окремі види, внесені об'єкти садово-паркового мистецтва і ландшафтні як «компенсація» (?), «природній спадщині» у Конвенції, а також виділені об'єкти науки і мистецтва в окремий вид, що були в Законі

¹³Див.: Прибега Л. В. До питання термінологічних визначень у пам'яткоохоронній методиці // Праці Центру пам'яткознавства. Вип. 5. – К.: 2003. – С. 18-32; Принь О. В. Державна система охорони культурної спадщини сучасної України: центральні органи влади // Праці Центру пам'яткознавства. Вип. 20. – К., 2011. – С. 27-31.

¹⁴Відомості Верховної Ради. – 2005. - №5. – Ст. 114; 2011. – №4. Ст. 22; №13-14, – №15-16, –№17. – Ст. 112; – №29. – Ст. 272; №32. – Ст. 316; – №34. – Ст. 343

1978 р. в історичному виді. До слова, цей вид зазнав принципової корекції, в сенсі вилучення радянської риторики.

Початок правового захисту об'єктів культурної спадщини починається з їх виявлення, дослідження і занесення до Держреєстру, незалежно від форм власності. Не підлягають держреєстрації об'єкти, що є сучасними копіями існуючих пам'яток або спорудами, створеними за старовинними проектами. Виписана процедура занесення об'єкта до Реєстру та інформування про це (в тому числі встановлення охоронних таблиць, знаків тощо), а також внесення змін до Реєстру або вилучення пам'яток з нього.

У грудні 2001 р. Кабмін затвердив «Порядок визначення категорій пам'яток для занесення об'єктів культурної спадщини до Державного реєстру нерухомих пам'яток України», що повинен проводитися при наявності облікової документації: картки, паспорта, короткої історичної довідки, акту технічного стану, довідку про майнову цінність об'єкта. Цінність останнього повинна відповідати критерію автентичності, а також принаймні одному з таких критеріїв: а) він справив значний вплив на розвиток культури, її складових; б) пов'язаний з історичними подіями; в) репрезентує шедевр творчого генія, став етапним твором видатних митців; г) був витвором зниклої цивілізації чи інших митців¹⁵.

Тоді ж, Уряд вніс до Держреєстру 605 пам'яток історії, монументального мистецтва та археології національного значення і 58 заповідників¹⁶.

На підставі різних джерел, з'ясовано, що станом на 1 січня 2002 р. Держреєстр національного значення нараховував 4142 пам'ятки із 129708 облікованих, в тому числі пам'яток археології

¹⁵ Правова охорона культурної спадщини. – С. 393 – 396.

¹⁶ Там же. - С. 397 – 437.

відповідно 414 – з 58321 пам'ятки, історії 143 – з 49519 пам'яток, монументального мистецтва 44 – з 5631 пам'ятки, архітектури та містобудування 3541 з 16237 пам'яток і 61 історико-культурний заповідник¹⁷.

Щодо кількості пам'яток, особливо місцевого значення, наявні різнобіжності. Твердження, що на обліку є понад 150 тис. пам'яток, мовляв, Україна «багатюща на культурні цінності», назвемо «архіпатріотичним». Їхній кількісний пік сягнув у 2003 р. – 131293 пам'ятки, далі спад і в 2007 р. значилося 124093 пам'ятки¹⁸. До того ж, у цьому «багатстві» чимало монументального «баласту».

Внаслідок проведеної за вказівкою Президента В. Ющенка інвентаризації списків пам'яток України (2008 р.), з них вилучено 2578 різних пам'ятників що возвеличували діячів комуністичного режиму¹⁹. А ще вогонь спопелив десятки дерев'яних храмів, завалився ряд мурованих споруд, окремим, приватизованим, допомогли розвалитися.

Питання власності пам'ятки доволі проблематичне. Очевидно держава не може утримувати таку величезну кількість пам'яток у належному стані, але й кожна пам'ятка не може бути приватизована. Тож виникла потреба в ухваленні Закону «Про тимчасову заборону приватизації пам'яток культурної спадщини» (2005 р.). Таких нараховано близько 2,5 тис. об'єктів. Переважно це адміністративно-господарські, культурно-освітні, релігійно-меморіальні об'єкти, за винятком культових споруд, що використовуються релігійними

¹⁷Там же. – С. 393 – 437; Пам'ятки України. – 1999. – Ч. 2 – 3.; 2000.- Ч. 2; Культура і життя. – 2002. – 4 верес.

¹⁸ Бадяк В. Пам'яткоохоронна історія Львова. – С. 132.

¹⁹Знаки тоталітарного молоху, які не увійшли до Державного реєстру нерухомих пам'яток України // Культура і життя. – 2009. – 49/50; 51/52. Цей «молох» великою мірою спричинив ухвалення Закону про декомунізацію 2014 р.

громадами²⁰. Закон допускає, що решта пам'яток можуть бути суб'єктом державної, комунальної чи приватної власності, визначає права й обов'язки юридичних або фізичних осіб у цій сфері, грошову оцінку, право привілейованої купівлі та примусове відчуження пам'ятки в разі порушень норм закону.

Державною власністю залишаються пам'ятки археології – в землі і під водою. Цьому виду пам'яток присвячено Закон «Про охорону археологічної спадщини» (2004 р.), який регулює питання дослідження, обліку та оприлюднення результатів²¹.

Як наслідок законодавчо-облікових перетрубацій, Кабмін затвердив у 2009 р. «Перелік об'єктів культурної спадщини національного значення, які заносяться до Державного реєстру нерухомих пам'яток України», водночас визнав урядові постанови 1965 р. і 2001 р. щодо списків пам'яток історії, археології та мистецтва такими, що втратили чинність. Новий перелік пам'яток зроблено за територіальним (обласним) принципом. Усіх нараховується 625 пам'яток, в тому числі 417 археології, 161 історії, 34 монументального мистецтва. У порівнянні з попереднім реєстром (2001 р.) загальна кількість пам'яток цього виду трохи зросла, переважно за рахунок занесення окремих пам'яток у вищий (національний) ранг, приміром, пам'ятники І. Франку у Львові, П. Нахімову у Севастополі. 13 пам'яток кваліфіковано у двох видах: історії, археології, монументального мистецтва чи науки і техніки, але під одним номером.

Проте успадковано реєстраційну надосконалість, коли обеліск Слави на г. Мітрідат (Крим), пам'ятник Дж. Говарду (Херсон) збережено в пам'ятках історії, водночас половецькі кам'яні

²⁰Відомості Верховної Ради. – 2009. - №8. – Ст. 242; 2009. - №9. Ст. 242; Борисова Т. Культурна спадщина на продаж// Україна молода. – 2006. – 20 квіт.

²¹Правова охорона культурної спадщини. – С. 163 – 175.

скульптури (Асканія Нова) перенесено з мистецького виду в археологічний. З пам'ятками археології Херсонщини взагалі наявний казус: через недбалість (?) 12 пам'яток (210009-м – 210020-м) опинилися серед історичних²².

Низка архітектурних пам'яток значилася у двох-трьох видах під різними номерами до ухвалення Закону 2000 р., що створювало ілюзію їх більшої кількості. Проте досі немає урядової постанови про кількісний поіменний облік пам'яток архітектури і містобудування; сказане торкається і пам'яток садово-паркового мистецтва, ландшафту, науки і техніки. Ще недоступнішими залишаються пам'ятки місцевого значення, хоча сучасні засоби масової інформації повинні би зняти цю проблему.

Посилювали правові пам'яткоохоронні позиції ухвалені Кримінальний, Земельний і Цивільний кодекси, Закони про землеустрій, ратифікація Європейської ландшафтної конвенції, а також майже 20 підзаконних актів Кабміну, що спрямовувалися на виконання Закону «Про охорону культурної спадщини». Серед них список 401 історичного населеного місця України (міста і селища міського типу) з метою визначення меж та режимів використання історичних ареалів, обмеження господарської діяльності на їх територіях²³.

Пам'яткоохоронна палітра України рясніє розмаїттям приписів, вимог та структур, орієнтирів на світовий теоретичний і практичний досвід. Є підстави заявляти, що культурна спадщина України ще ніколи не мала такого правового захисного бар'єру, як тепер.

²²Офіційний вісник України. Зб. норм. прав. актів. – К., 2009. – С. 16 – 66.

²³Правова охорона культурної спадщини. – С. 382 – 392.

Проте, як не парадоксально, це бажання залучити до цієї благородної справи якнайбільше суб'єктів виявила слабкі, нбавіть з кризовими ознаками сторони. У розгалуженій пам'яткоохоронній мережі, що охоплює 6 урядових структур, розчинилися керівні функції Центрального органу виконавчої влади у сфері охорони культурної спадщини. Складається враження, що ці структури розцінюють свою пам'яткоохоронну ділянку як вотчину, не погоджують дії з іншими органами. Звідси чимало дублювань, порушень, зловживань, корупцій. Погоджуємося, що існуюча система державного управління в сфері охорони культурної спадщини та практика застосування пам'яткоохоронного законодавства потребує серйозного реформування цієї галузі й створення єдиного дієвого спеціального уповноваженого органу виконавчої влади в центрі і на місцях²⁴. Безкінечне «латання» чинного Закону, більшість статей якого зазнали «поліпшення», в тому числі вже «поліпшенні», нагально вимагає укладання тексту Закону і повного його оприлюднення. Текст із внесеними змінами, котрий підписав Президент Л. Кучма у 2004 р., сприймається як реальність, але текст 2011 р., під котрим фігурує прізвище цього посадовця – цілковитий нонсенс.

Нагальною потребою було і залишається інформування що діється у сфері охорони культурної спадщини, задля чого треба видавати масовий бюлетень.

²⁴ Принь О. В. Названа стаття. – С. 30.

**ВИСТУПИ СОЛОМІЇ КРУШЕЛЬНИЦЬКОЇ НА СЦЕНАХ
ЛЬВІВСЬКИХ ТЕАТРІВ: СТОРІНКАМИ ЛЬВІВСЬКИХ ЧАСОПИСІВ**

Творчий шлях видатної української співачки Соломії Крушельницької дуже тісно пов'язаний зі Львовом. Тут артистка отримала вокальну освіту в Консерваторії галицького музичного товариства; на сцені театру графа Скарбка відбувся її дебют на оперній сцені. Згодом вона не раз приїжджала до Львова, щоб заспівати перед львівською публікою в оперних виставах та в концертах на честь славних діячів української культури. Кожен виступ С. Крушельницької у Львові ставав непересічною подією культурного життя і широко висвітлювався в галицькій пресі. Матеріалом даного дослідження стали статті і рецензії у львівських часописах, присвячені виступам співачки на сценах театру графа Скарбка та Нового міського театру.

Вперше на львівській оперній сцені Соломія Крушельницька виступила 15 квітня 1893 р. в опері “Фаворитка” Г. Доніцетті і відразу привернула до себе увагу музичної критики. Преса високо оцінила талант молоді співачки, тоді ще студентки консерваторії. Так, рецензент газети “Діло” писав: “Про п. Крушельницьку можемо по її першій виступі сказати совісно таке: голос видатний, отже, навіть для більшої сцени відповідний, свіжий, металічний, м'який, з прекрасною ліричною барвою, однакж як могли ми замітити, способний і до драматичних або героїчних партій ... Чиста і певна інтонація, рівне вступання і паузи, певність в ансамблях і відповідне модерване себе в тих же ансамблях ради гармонії дали нам дуже ясний доказ, що симпатична дебютантка є наскрізь музикальною і витворила вже в собі

* *завідувач наукового відділу Музично-меморіального музею Соломії Крушельницької у Львові.*

поняття краси музичної”. Схвальні рецензії на дебют С. Крушельницької з’явилися і на сторінках польської преси, зокрема часописів “Gazeta Lwowska” і “Kurjer Lwowski”. Дописувач часопису “GazetaLwowska” відзначав, що “голос п. Крушельницької заповнює залу чудовим плинним звуком, музикальний талант дозволяє молодій співачці панувати вільно на сцені, а зовнішня краса є ще однією перевагою дебютантки і підносить її до першорядного значення” (18 квітня 1893 р.). Проте саме музичні критики помітили вади постановки голосу С. Крушельницької. В своїх рецензіях вони зазначали, що насправді її голос – це лірико-драматичне сопрано, а не меццо-сопрано і радили співачці серйозно поставитися до подальшої вокальної освіти, і виправити ці недоліки, бо невірна постановка голосу може мати негативні наслідки для її подальшої кар’єри.

Наступний виступ в опері “Фаворитка” відбувся 18 травня, а 30 травня 1893 р. С. Крушельницька виконала роль Сантуцци в “Сільській честі” П. Масканьї. Після цієї музичної події у “Ділі” була опублікована стаття з красномовною назвою “Ще одна перемога”, в якій автор зазначав: “Наша артистка вийшла на всіх точках побідносно із невдячної і трудної ролі. А все ж короною її співу була молитва “Санта Марія”. Насправді це невелика арія, однак в інтерпретації нашої артистки вийшла так чудово, що певно і п. Беллінчоні не в силі краще відтворити”.

Після вдалих виступів на львівській сцені С. Крушельницька поїхала до Мілану вдосконалювати свою вокальну майстерність. Під керівництвом педагога Фаусти Креспі вона працювала над зміною теситури голосу, опановувала оперний репертуар.

У березні 1894 р. Соломія Крушельницька отримала запрошення виступити у Львові. Незважаючи на те, що раніше співачка не планувала переривати навчання, вона не могла відмовити

дирекції театру графа Скарбка, адже мусила допомагати своїй родині, яка перебувала у матеріальній скруті. Впродовж п'яти місяців, з травня по жовтень 1894 р. відбулося гастролі Соломії Крушельницької, під час яких вона співала в таких партіях, як Маргарита (“Фауст” Ш. Гуно), Мікаела (“Кармен” Ж. Бізе), Аїда, Леонора, Амелія (“Аїда” “Трубадур”, “Бал-маскарад” Дж. Верді), Селіка, Аліція (“Африканка”, “Роберт-диявол” Дж. Мейєрбера), Сантуцца (“Сільська честь” П. Масканьї), Галька (“Галька” С. Монюшка). Уточнити перелік опер, в яких брала участь артистка і відтворити послідовність її виступів в сезоні 1894 р. нам вдалося саме завдяки дослідженню рецензій та анонсів оперних вистав у львівських часописах.

До Львова С. Крушельницька приїхала на початку квітня. Перший виступ відбувся 8 травня в опері “Фауст” Ш. Гуно в ролі Маргарити і став несподіваним випробовуванням для артистки – її “новий” голос не сприйняли її колишні викладачі і партнери по сцені. Рецензії в часописах на перші вистави за участю співачки в цьому сезоні також були досить стримані. Так, кореспондент часопису “KurjerLwowski” писав: “В партії Маргарити вперше виступила після повороту з Італії панна Крушельницька. Власне, рік перед тим представилися п. Крушельницька вперше на Львівській сцені як меццо-сопрано. Здивувала тоді публіку молода співачка чудовим голосом, незвичною для початківців свободою на сцені. Крушельницька перевчилася на чисте сопрано і вчинила добре, не дивлячись, що їй ще бракує свободи у високих нотах і впевненості в собі. Деякі високі ноти співачка зривала, справляла враження, ніби не досягала до них і що не вистачало їй дихання. Натомість середні ноти брала впевнено і дзвінко. Співачка обдарована музикальністю, мимо природної тремі, інтонація у неї чиста” (9.05.1894 р.). Більш доброзичливою була стаття в часописі “Діло” за 10 травня: “...

Порівнявши тогодній спів з теперішнім, приходиться замітити рішучу зміну в голосі артистки. Коли бо тогодь ми привикли слухати панну Крушельницьку на естрадах концертних і в театрі, яко мецосопраністку, так тепер вона представилась чисто сопрановою співачкою. Така зміна була дуже небезпечна, та у панни Крушельницької вона вийшла лиш в користь. Тони у неї повні і звучні, інтонація чиста, емісія легка, до того музикальна свідомість в заволодіню партій, а надто ще й мила поверховність та гнучкий стан – отсе прикмети, що ними вивінована панна Крушельницка. В “Фавсті” она ще не розвинула повноти свого голосу, перепиняла потрохи трема, та мимо того публіка приймила її дуже горячо, одарувала і оплесками, і цвитами”.

Аналізуючи подальші дописи, присвячені Соломії Крушельницької, можемо зробити висновок, що з кожною новою виставою артистка дедалі більше завойовувала серця слухачів і музичних критиків. Так, після її виступу в опері “Аїда” Дж. Верді 12 травня, з’явилося коротке повідомлення в часописі “GazetaLwowska”: “П. Крушельницька як Аїда зробила враження переважно вигіднепорівняно з попереднім разом”. А вже починаючи з липня 1894 р. у львівській пресі все частіше зустрічаються схвальні відгуки. Наведемо лиш декілька прикладів: “З правдивою приємністю мусимо зазначити, що п. Крушельницька вчора знову виказала значний поступ. Від її першої “Аїди” до вчорашньої “Африканки” бачимо постійне поступове здобуття свободи і щораз більше партій гарних і добре заспіваних. Її високі тони знаходяться на добрій дорозі, [емісія] молодої співачки природніша, ніж раніше, з’являється багато добрих ефектів. Голос відзначається свіжістю звуків, брак яких в кількох попередніх виступах викликав нераз у слухачів побоювання щодо її подальшого співу. З тих поступів видно, що п. Крушельницька

обдарована музикальністю, талантом і здоровим голосом” (“GazetaLwowska”, 6 липня); “З приємністю зазначаємо, що панна Саломея Крушельницька, співачка опери, здобула собі гаряче визнання компетентних знавців музики. Директор Шуберт і Станіслав Барцевич з великими похвалами висловилися про вокальний талант молодой співачки, пророкуючи їй в майбутньому чудову артистичну кар’єру” (“GazetaLwowska”, 25 липня); “...великим успіхом користується панна Крушельницька, яку наша публіка завжди з великою приємністю вітає на сцені. Один з відомих знавців театру, п. Зигмунт Сарнецькі, відвідавши в суботу оперу “Трубадур”, не шкодував слів похвали для панни Крушельницької в партії Елеонори. Молода співачка робить великі поступи і здобуває щораз більше визнання відомих знавців музики” (“GazetaLwowska”, 24 вересня).

Як видно з наведених рецензій, своїми виступами Соломія Крушельницька привернула увагу не лише львівських меломанів, але й професіоналів у сфері оперного виконавства. Серед її шанувальників був також і Францішек Ржегорж, чеський учений-етнограф, який намагався організувати виступи співачки в Народному театрі у Празі, але 4 жовтня газета “Діло” помістила повідомлення такого змісту: “Соломія Крушельницька, славнозвісна наша артистка-співачка одержала семи днями запрошення до чеської опери в Празі. Однак мимо того, що при своїм голосі і визначнім таланті могла би п. Крушельницька вже нині виступати з поведженням, наміряє она насамперед посвятитися якийсь час поважним студіям...”

Остання рецензія, яка висвітлювала гастролі С. Крушельницької у Львові 1894 р., датована 18 жовтня: “Серед молодих дебютанток, найбільших похвал за свою працю заслуговує вчорашня Галька, панна Крушельницька, яка має гарний і великий голос, а до того великі здібності артистичні. Вона швидко відчула у собі впевненість, вміло

використала верхні позиції голосу, а при своїй сумлінності і запалі, які оживляють її спів, скоро почує себе вільною на сцені...” (“GazetaLwowska”).

3 січня 1895 р. Крушельницька знову співає на сцені театру графа Скарбка. Вона підписала контракт на три місяці, виступила у 12 оперних виставах. Львівські часописи заздалегідь повідомляли, що перша опера за участю української артистки (“Фауст” Ш. Гуно) відбудеться 19 січня, проте несподівано вона була скасована. “GazetaLwowska” за 20 січня розкрила причину змін в репертуарі театру: “Панна Саломея Крушельницька повернувшись на львівську сцену оперову виступила насамперед в “Сільській честі”, даній в суботу (19 січня 1895 р.– Д. Б.) замість анонсованої опери “Фауст”, яка з приводу недиспозиції п. Мишуги не була здійснена. Панна Крушельницька вносить до нашої опери чудовий і сильний голос, сценічний талант і вроду. Її насамперед привітали сердечно і доброзичливо, подарувавши квіти й оплески”. Згодом співачка виконала партії Ганни в опері “Страшний двір” С. Монюшка (22 січня) і Сантуцци в “Сільській честі” П. Масканьї (31 січня, 16 лютого).

Найбільшою подією сезону 1895 р. у театрі Скарбка стала львівська прем’єра опери “Манон Леско” Дж. Пуччіні. До цієї вистави готувалися довго і старанно. Впродовж місяця проводилися щоденні проби, про що повідомляли часописи. Прем’єра опери відбулася 21 лютого, потім ставилися повторні вистави 22, 23, 24, 26 і 28 лютого. Звіти про перші дві постановки знаходимо у номерах часопису “Діло” за 23 і 25 лютого: “П-на Крушельницька, п. Мишуга і п. Левицький, наші земляки-артисти, виступають довший час в операх на сцені польського театру у Львові, а сукцесами своїми здобувають собі постійну увагу не лиш критики місцевої, але й зарубіжної. Всі трое заангажовані на сезон оперовий, виступали в останніх днях в

найновішій опері Пуччіні “Манон Леско” [...]. Дирекція доложила всяких заходів, щоби оперу сесю виставити достойно. Орхестра держалася зовсім коректно, декорації і костюми свіжі і гарні, бо нові. З артистів на перший план станула рішуче п-а Крушельницька. Варто послухати, як совісно вистудіювала вона свою незвичайно трудну партію з якою прецизією її віддала. Кого поблагословить доля голосом таким, який посідає п-а Крушельницька, той при безперервній і совісній праці над дальшим образоваєм, буде чарувати слухача силою, дзвінкістю (голосу – Д. Б.) і непорочною інтонацією. П-а Крушельницька відтворила партію заголовну з таким артистизмом і зрозумінням справи, що бажати їй треба дальших успіхів на тій тяжкій артистичній дорозі”.

Нова опера Дж. Пуччіні викликала неоднозначні відгуки у львівській пресі; та й публіка не відразу зрозуміла цей твір. Лунали думки про деякі недоліки опери, про необхідність вдосконалення режисури, зокрема у сцені процесії засуджених. Проте з кожною виставою опера все більше подобалася слухачам: “На вчорашній виставі “Манон Леско” публіка щільно заповнила театральну залу. Спочатку байдужа до нетривіальних знахідок цього твору, вона переконувалася поволі, що “Манон Леско” є утвором правдивого таланту і заслуговує на ближче пізнання. П. Крушельницька і п.п. Мишуга і Шиманський збирали часті оплески” (“Kurjer Lwowski”, 28 лютого).

Завершила свої виступи на львівській театральній сцені Соломія Крушельницька в операх “Фауст” Ш. Гуно в партії Маргарити (2 березня) і “Кармен” Ж. Бізе в партії Мікаели (9 березня). Опера “Фауст” пройшла з особливим успіхом, про що читаємо в листі Фаусти Креспі: “Тільки-но отримала телеграму і, признаюся, так зраділа, що

не знаходжу слів, які передали б мої почуття. Тисячі поздоровлень Вам, моя дорога ученице. Ви на них цілком заслуговуєте...”¹

Наступні гастролі української артистки у Львові відбулися аж через вісім років на сцені Нового міського театру у квітні 1903 р. Якщо у 1894-95 рр. Соломія Крушельницька лише завойовувала львівську публіку, то в 1903 році її зустрічали як визнану зірку оперної сцени. Впродовж двох тижнів Крушельницька виступила у шести операх: “Манон” Ж. Массне (15 квітня), “Графиня” С. Монюшка (17 квітня), “Жидівка” Ф. Галеві (18 квітня), “Трубадур” Дж. Верді (21 квітня), “Тугеноти” Дж. Мейєрбера (23 квітня), “Галька” С. Монюшка (30 квітня).

Про першу виставу за участю С. Крушельницької критик газети “SłowoPolskie” писав так: “Вчора у заголовній ролі опери Массне “Манон” Соломія Крушельницька виступила з тріумфом. Отже, можна сказати, що співачка тріумфально в’їхала до Львова, з якого вона кілька років тому випливла на широкі води артистичної кар’єри.

Публіка Львова холодна, не дотримується традицій, і тому здавалося, що вона не пам’ятає своєї давньої співачки. Коли Крушельницька з’явилася на сцені, оплесків не було. Зате після першої сцени зірвалася буря овацій – так швидко публіку захопив талант співачки.

Палкі оплески супроводжували гру артистки до самого кінця вистави, а після кожної дії слухачі викликали її так завзято і так багато разів, що публіка із здивуванням приглядалася до себе, не вірячи, що це діється у Львові, де артистів приймали, як правило, стримано. Після другої дії на сцену винесли вінки, букети і кошики з квітами” (17 квітня, 1903 р.).

¹ Соломія Крушельницька. Спогади. Матеріали. Листування. У 2 ч. Ч. 2. Матеріали. Листування / Упорядкув. і прим. М. Головащенко. – К., 1979. – 447 с., іл., с. 260.

Наводимо фрагмент ще однієї рецензії – на виступ співачки в опері С. Монюшка “Графиня”, яка особливо сподобалася львівським меломанам: “Рецензуючи вчорашній виступ Крушельницької в заголовній партії опери Монюшка “Графиня” дійсно важко вирішити, з чого почати хвалити співачку: чи з чудового співу, чи з майстерної гри, чи звернути увагу на вишукані, стилеві костюми, а чи, нарешті, згадати про витончені манери артистки і прекрасну характеристику образу – як у вокальному. так і в акторському відношенні.

Все, абсолютно все було ідеальним, привабливим, захоплюючим. Крушельницька глибоко зрозуміла задум лібретиста і композитора, надзвичайно вдало знайшла відповідний тон при створенні образу. ... Немає жодного сумніву в тому, що польська сцена тепер не має артистки, яка була б здатна відтворити цей образ Монюшка з такою досконалістю, з таким смаком”. (“Kurjer Lwowski”, 18 квітня, 1903 р.)

Отже, проаналізувавши музикознавчі статті, присвячені виступам Соломії Крушельницької, які друкувалися у львівській пресі, можна зробити висновок про високий фаховий рівень тогочасної критики. У львівських часописах регулярно з’являлися статті, присвячені творчості як молодих, так і вже відомих оперних співаків, в тому числі і Соломії Крушельницької. Ці матеріали підтверджують, що українська артистка була улюбленицею львівської публіки, що музична громадськість цікавилася її долею і радо приймала у Львові. Статті і рецензії на виступи Соломії Крушельницької у львівських часописах є також неоціненним об’єктивним джерелом інформації для дослідників творчості співачки. Завдяки цим матеріалам ми дізнаємося про еволюцію таланту Крушельницької, про раніше невідомі подробиці її гастролей у рідному місті, а також про музичне і культурне життя Львова кінця XIX - початку XX ст.

ДЖЕРЕЛА ДО ВИВЧЕННЯ ЄВРЕЙСЬКОГО ПИТАННЯ В ГАЛИЧИНІ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Важливою складовою суспільно-політичного життя Галичини другої половини ХІХ – початку ХХ ст. стала єврейська громада, яка була третьою за чисельністю спільнотою краю, після української та польської. На зростання зацікавленості громадськості до галицьких євреїв та єврейського питання у цілому вплинули етапи суспільно-політичних змін, які прийнято вважати перехідними з точки зору історичного розвитку та супровідних процесів. Йдеться про період другої половини ХІХ – початку ХХ ст., оскільки законодавчі перетворення 1860-х рр. у Австрійській монархії позитивно вплинули як на економічну, так і на політичну активність галицьких євреїв. Останні домоглися громадянського рівноправ'я та суспільного визнання, що сприяло утвердженню серед них ідей національного відродження та державотворення.

Дослідження єврейського питання вимагає виявлення етнополітичних, державотворчих, соціально-економічних, культурно-освітніх аспектів історичного розвитку. Власне поняття “єврейське питання” можна поділити на такі складові: єврейський сегмент у внутрішній політиці Австрії; правно-політичне становище єврейського населення Галичини; антиєврейські рухи у європейських країнах; українсько-єврейські відносини у Галичині як складова етнополітичних процесів та міжнаціональних відносин європейської історії. Усебічний та ґрунтовний аналіз зазначених аспектів

* канд. іст. наук, доц. (Львівський національний університет імені Івана Франка).

єврейського питання потребує ретельного опрацювання джерельних матеріалів. Джерельну основу даного питання становлять опубліковані та неопубліковані документи і матеріали, більшість з яких виявлені в архівах Львова і Києва. Відповідно до класифікації писемних джерел їх можна поділити на наступні види: діловодна документація, статистичні джерела, джерела з історії політичних партій та організацій, документи особистого походження, публіцистика і політичні твори.

Важливим серед джерел діловодної документації є “*Stenograficzne sprawozdania Sejmy Krajowego Królestwa Galicji i Lodomerji wraz z Wielkiem Księstwem Krakowskiem*” (Стенографічні протоколи сеймових засідань)¹, до кожного тому якого подаються додатки – підбірки законопроектів, проект бюджету і протоколи. Останні детально відображали хід засідань, обговорення основних питань, прийняті рішення тощо. Саме завдяки цьому простежується актуальність єврейського питання на засіданнях Галицького Крайового сейму. Окремої уваги заслуговує законодавча діяльність єврейської сеймової депутації та їх взаємини з українськими і польськими візаві².

Крім цього, з фонду 359 ЦДІА України у м. Львові “Назарук Осип (1883–1940), адвокат, журналіст і публіцист, письменник, громадський і політичний діяч” досліджено протоколи сесій Австрійського парламенту за 1907–1913 рр³.

¹ *Stenograficzne Sprawozdania z ... sesyi ... Sejmy Krajowego Królestwa Galicyi i Lodomerji wraz z Wielkiem Księstwem Krakowskiem w roku Posiedzenie* Przytém: 1. Indeks osób. 2. Indeks przedmiotów.

² *Васьків Н.* Єврейське представництво в Галицькому крайовому сеймі (1861–1914) /Назар Васильків // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Вип. 17: Українсько-польсько-білоруське сусідство: ХХ століття. – Львів, 2008. – С. 58–66.

³ Центральний державний історичний архів України у м. Львові (далі – ЦДІА України у м. Львові). – Ф. 359 (Назарук Осип (1883–1940), адвокат, журналіст і публіцист, письменник, громадський і політичний діяч),. – Оп. 1. – Спр. 389. – Арк. 196.

Вагоме значення для комплексного розуміння соціально-економічного розвитку Галичини на зламі XIX–XX ст. мають статистичні джерела, які відображають кількісні показники населення краю, майнових відносин, промисловості, освітніх закладів тощо. Найбільш ґрунтовним у цьому плані є “Podręcznik statystyki Galicyi wydany przez Krajowe biuro statystyczne pod redakcją dr. Tadeusza Pilata” (“Підручник статистики Галичини виданий Крайовим статистичним бюро за редакцією Тадеуша Пілята”)⁴. Як зазначається у передмові збірника, його видання було здійснене з метою систематизації відомостей і даних статистики щодо кількості населення краю через призму географії і топографії, адміністративного поділу, становища і міграцій населення, преси, освітніх закладів, майнових відносин, сільського господарства, торгівлі, промисловості, кредитних та фінансових установ, крайового бюджету та інших урядових джерел. Цінність “Річників” полягає в тому, що в них зібрано значний масив статистичних матеріалів із соціально-економічного життя населення Галичини.

Питання достовірності статистичних даних демографічного становища Східної Галичини вивчав Володимир Охримович, з висновками якого можна ознайомитись у фонді 372 ЦДІА України у м. Львові “Охримович Володимир (1870–1931), адвокат, письменник, етнограф, етнолог, громадсько-політичний діяч, журналіст, дійсний член НТШ”⁵.

Документи політичних партій кінця XIX – початку XX ст. є невід’ємною частиною історичних джерел для дослідження

⁴ Podręcznik statystyki Galicyi wydany przez Krajowe biuro statystyczne pod redakcją dr. Tadeusza Pilata. – Lwów : Z 1 Związkowej drukarni we Lwowie, ul. Lindego L. 4, – T. VIII, część pierwsza. 1908. – 184 s.

⁵ ЦДІА України у м. Львові. – Ф. 372 (Охримович Володимир (1870–1931), адвокат, письменник, етнограф, етнолог, громадсько-політичний діяч, журналіст, дійсний член НТШ). – Оп. 1. – Спр. 7. – Арк. 28.

міжнародних відносин Галичини. За видовими ознаками їх можна поділити на декілька груп. Найперше – це нормативні документи. Серед колекцій документів і матеріалів фонду 309 ЦДІА України у Львові “Наукове товариство ім. Шевченка, м. Львів” містяться статuti Католицького русько-народного союзу і “Руської громади” у Львові, а також протоколи засідань Русько-Української радикальної партії⁶.

Матеріали фонду 372 ЦДІА України у м. Львові “Охримович Володимир (1870–1931), адвокат, письменник, етнограф, етнолог, громадсько-політичний діяч, журналіст, дійсний член НТШ”, через обіжники, інструкції, резолюції і ухвали Народного комітету УНДП у Львові, списки членів Народного комітету УНДП висвітлюють діяльність українських націонал-демократів на галицьких теренах⁷.

У фонді 274 ЦДІА України у м. Києві “Киевское губернское жандармское управление (1828–1917)”, зберігаються документи, які засвідчують зацікавлення київських чиновників діяльністю політичних партій Галичини. Серед них – програма Радикальної партії, аналіз діяльності політичних партій та організацій, зокрема українських радикалів, націонал-демократів та соціал-демократів, а також сіоністів⁸. Зразок програми РУРП також містяться у фондах відділу рукописів Львівської національної наукової бібліотеки імені Василя Стефаника НАН України⁹. Водночас, матеріали з’їзду Радикальної

⁶ ЦДІА України у м. Львові. – Ф. 309 (Наукове товариство ім. Шевченка, м. Львів). – Оп. 2. – Спр. 172. – Арк 4.

⁷ Там само. – Ф. 372 (Охримович Володимир (1870–1931), адвокат, письменник, етнограф, етнолог, громадсько-політичний діяч, журналіст, дійсний член НТШ). – Оп. 1. – Спр. 7. – Арк. 28.

⁸ Центральний державний історичний архів України у м. Києві (далі – ЦДІА України у м. Києві). – Ф. 274 (Київське губернське жандармське управління, м. Київ. 1828–1917 рр.). – Оп. 1. – Спр. 1049. – Арк. 236. ; Там само. – Ф. 274. – Оп. 3. – Спр. 153. – Арк. 5.

⁹ Відділ рукописів Львівської національної наукової бібліотеки імені Василя Стефаника НАН України (далі – ЛННБ ім. В. Стефаника НАН України, відділ

партії, протоколи проведених зборів, різноманітні відозви, народна програма наявні і у фонді 3 – “Франко Іван Якович (1856–1916) – український письменник, вчений, громадський діяч” відділу рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України¹⁰.

Окрему групу становить діловодна документація. У фонді 663 ЦДІА України у м. Львові “Павлик Михайло (1853–1915), публіцист, письменник, громадсько-політичний діяч, дійсний член НТШ”, зберігаються матеріали до історії міжпартійних відносин, а також протоколи засідань політичних партій¹¹.

Записні книжки, друковані матеріали, а також документи, у яких простежується ставлення Радикальної пратії до релігійного питання в Галичині проаналізовано з фонду 359 ЦДІА України у м. Львові “Назарук Осип (1883–1940), адвокат, журналіст і публіцист, письменник, громадський і політичний діяч”¹².

Матеріали фонду 365 ЦДІА України у м. Києві “Временное жандармское управление военного генерал-губернатора в Галиции (1914–1915)” проливають світло на діяльність галицьких політичних партій Галичини напередодні Першої світової війни. Особлива увага присвячена до діяльності українських політичних партій, зокрема націонал-демократів, радикалів та соціал-демократів. На окрему увагу

рукописів). – Ф. 55 (Архів Відділу Інституту української літератури АН УРСР у Львові). – Спр. 234. – Арк. 7.

¹⁰ Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. – Ф. 3 (Франко Іван Якович (1856–1916) – український письменник, вчений, громадський діяч). – Спр. 200. – Арк. 10.; Там само. – Ф. 3. – Спр. 2335. – Арк. 4.; Там само. – Ф. 3. – Спр. 218. – Арк. 210.

¹¹ ЦДІА України у м. Львові. – Ф. 663 (Павлик Михайло (1853–1915), публіцист, письменник, громадсько-політичний діяч, дійсний член НТШ). – Оп. 2. – Спр. 172. – Арк. 4.

¹² Там само. – Ф. 359 (Назарук Осип (1883–1940), адвокат, журналіст і публіцист, письменник, громадський і політичний діяч). – Оп. 1. – Спр. 140. – Арк. 34.

заслужують документи, в яких піднімалося єврейське питання в Галичині¹³.

У фондах відділу рукописів ЛННБ ім. В. Стефаника НАН України містяться документи з історії Християнсько-суспільного союзу, діяльності москвофілів у Галичині, а також матеріали довірочних зборів Католицького русько-народного союзу¹⁴.

Цінними даними наповнені твори партійних лідерів та ідеологів. У фонді 663 ЦДІА України у м. Львові “Павлик Михайло (1853–1915), публіцист, письменник, громадсько-політичний діяч, дійсний член НТШ” зберігаються матеріали творчої спадщини М. Павлика (наукові і літературні праці), документи редакторської діяльності (вирізки з газет), а також рукопис автора стосовно вирішення єврейського питання¹⁵.

Фонд 387 ЦДІА України у м. Львові “Левинський Володимир (1880–1953), публіцист, політичний діяч, теоретик українського соціалістичного руху, один із засновників УСДП, редактор і співробітник ряду соціал-демократичних видань” містить відомості про діяльність українських радикалів та націонал-демократів упродовж 1910–1912 рр., функціонування українських політичних партій Східної Галичини, а також аналіз В. Левинським суспільно-економічних праць І. Франка¹⁶.

¹³ ЦДІА України у м. Києві. – Ф. 365 (Временное жандармское управление военного генерал-губернатора в Галиции (1914–1915)). – Оп. 2. – Спр. 89. – Арк. 15.

¹⁴ Відділ рукописів ЛННБ ім. В. Стефаника НАН України. – Ф. 11 (Барвінські. 1857–1945). – Спр. 4411. – Арк. 4.; Там само. – Ф. 11. – Спр. 5132. – Арк. 8.; Там само. – Ф. 11. – Спр. 5148. – Арк. 6.; Там само. – Ф. 11. – Спр. 5153. – Арк. 6.; Там само. – Ф. 168 (Марков Осип Андрійович. 1862–1913 рр.). – Спр. 11. – Арк. 8.

¹⁵ ЦДІА України у Львові. Ф. 663 (Павлик Михайло (1853–1915), публіцист, письменник, громадсько-політичний діяч, дійсний член НТШ. 1853–1943 рр.). – Оп. 1. – Спр. 8. – Арк. 55.; Там само. – Ф. 663. – Оп. 1. – Спр. 24. – Арк. 60.; Там само. – Ф. 663. – Оп. 1. – Спр. 177. – Арк. 12.; Там само. – Ф. 663. – Оп. 1. – Спр. 178. – Арк. 45.; Там само. – Ф. 663. – Спр. 179. – Арк. 425.

¹⁶ Там само. – Ф. 387 (Левинський Володимир (1880–1953), публіцист, політичний діяч, теоретик українського соціалістичного руху, один із засновників

Цікаву інформацію щодо галицького єврейства можна знайти у партійній пресі. Єврейське питання перебувало в центрі уваги практично усіх українських газет, що були друкованими органами політичних партій і об'єднань. Для часописів “Народ”, “Хлібороб”, “Радикал”, “Громадський голос”, “Новий громадський голос” (друковані органи галицьких радикалів) характерна активна інформаційна кампанія, проведена з метою налагодження українсько–єврейської політичної співпраці на галицьких теренах. На сторінках видань публікувалися численні статті і матеріали на єврейську тематику, лейтмотивом яких було міжнаціональне порозуміння. Оскільки радикали належали до лівого крила політичних партій, свої заклики і пропозиції вони адресували відповідним колам єврейської громади Галичини¹⁷.

Єврейське питання в діяльності українських соціал-демократів знайшло своє відображення на шпальтах часописів “Воля”, “Земля і воля”, “Червоний прапор”, “Вперед”. Як і радикали, вони також виступали за міжнаціональне порозуміння і українсько-єврейську співпрацю. У партійній пресі соціал-демократи висловлювали переконання, що єврейське населення Галичини – це об'єкт маніпуляцій органів влади під час виборів до Галицького сейму і Державної ради. Поряд із цим, значну увагу УСДП зосередила на аналізі єврейських погромів та виступила з різким засудженням будь-

УСДП, редактор і співробітник ряду соціал-демократичних видань). – Оп. 1. – Стр. 24. Арк. – Арк. 9.

¹⁷ Васьків Н. Єврейське питання на сторінках періодичних видань Русько-української радикальної партії (РУРП) наприкінці XIX – на початку XX ст. /Назар Васьків// Lwów: Lustró. Obraz wzajemny mieszkańców Lwowa w narracjach XX-XXI wieku / pod. red. naukowa K. Kotyńska. Warszawa: Instytut Sławistyki PAN, 2012. – S. 97-107.

яких проявів антисемітизму, наголошуючи на штучному розпаленні міжнаціональної ворожнечі¹⁸.

Періодичні видання українських націонал-демократів “Свобода” і “Діло” найбільш ґрунтовно підходять для аналізу єврейського питання через численні публікації на єврейську тематику. Незважаючи на критичні висловлювання на адресу єврейської громади Галичини початку ХХ ст., націонал-демократи дійшли до компромісу зі сіоністами. Політична співпраця під час виборчих кампаній до законодавчих органів влади засвідчила позитивні зрушення в українсько-єврейських взаєминах, про що і було задекларовано на сторінках часописів¹⁹.

Якщо представники українських радикалів, націонал-демократів та соціал-демократів були зацікавлені в українсько-єврейському порозумінні, то галицькі консерватори виступили за категоричну неприйнятність такого роду співпраці. Так, на сторінках часопису “Руслан” християнські суспільники публікували статті, у яких єврейську спільноту показано з негативної сторони із покладенням відповідальності за кризові явища в соціально-економічному і суспільно-політичному житті Галичини. Тому консерватори відкидали будь-які можливості для міжнаціонального порозуміння.

Їхні погляди поділяли галицькі москвофіли, про що наочно демонструють публікації на сторінках часописів “Червоня Русь”, “Галицкая Русь” і “Галичанин”. Категоричність у питанні українсько-єврейської співпраці та міжнаціонального порозуміння була також зумовлена впливом політики Російської імперії у вирішенні

¹⁸ *Васьків Н.* Єврейське питання в програмах та діяльності Української соціал-демократичної партії Галичини і Буковини (1899–1914 рр.) / Назар Васьків // Аналітично-інформаційний журнал Схід. – № 6 (106) жовтень. – Донецьк, 2010. – С. 83–88.

¹⁹ *Васьків Н.* Українсько-єврейські відносини у програмах та діяльності УНДП (1899-1914) / Назар Васьків // Наукові зошити історичного факультету Львівського університету. Збірник наукових праць. – 2014. – Вип. 15. – С. 72-85.

єврейського питання. Водночас москвофіли активно інформували читачів про події соціально-економічного життя єврейської спільноти Галичини²⁰.

Цікава інформація щодо партійної співпраці і українсько-єврейських взаємин міститься на сторінках “Літературно-наукового вісника” і “Житє і слово”, а також періодичних виданнях польською мовою: “Czas”, “Gazeta Lwowska”, “Tydzień”, “Chwila”. На їх сторінках вміщено інформацію про розвиток єврейської політичної думки, проаналізовано взаємини єврейських асиміляторів та сіоністів, розглянуто перспективи подальшого розвитку єврейського народу загалом.

З фонду 296 ЦДІА України у м. Києві “Редакция газеты “Киевлянинь” використано публікації часопису, у яких є антисемітські заклики до вчинення єврейських погромів в українських губерніях Російської імперії²¹.

Серед документів особистого походження найперше неабияку цінність складають листування. У фондах відділу рукописів ЛННБ ім. В. Стефаника НАН України міститься листування І. Франка з М. Драгомановим, де активно обговорювалося і єврейське питання²². Окремі фрагменти листування знаходяться у фонді 3 – “Франко Іван Якович (1856–1916) – український письменник, вчений, громадський діяч” відділу рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України²³.

²⁰ Васцьків Н. Ставлення москвофілів до єврейської спільноти Галичини на зламі ХІХ–ХХ століть (за матеріалами москвофільської преси) / Назар Васцьків // Вісник Львівського університету. Серія історична. – 2013. – Вип. 48. – С. 115–128.

²¹ ЦДІА України у м. Києві. – Ф. 296 (Редакція газети “Киевлянинь”). – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 438.

²² ЛННБ НАН України, відділ рукописів. – Ф. 55 (Архів Відділу Інституту української літератури АН УРСР у м. Львові). – Спр. 10. – Арк. 40.

²³ Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. – Ф. 3 (Франко Іван Якович (1856–1916) – український письменник, вчений, громадський діяч). – Спр. 1322. – Арк. 4.

У корпусі документів особистого походження можна також виокремити листування окремих релігійних громад. Зокрема, у фонді 701 ЦДІА України у м. Львові “Єврейська релігійна громада”, збереглося листування з єврейськими комітетами і партіями щодо протестів проти судового процесу в Києві над Менахемом Бейлісом, відкритий лист галицьких євреїв до конгресу сіоністів у Базелі, рішення про надання матеріальної допомоги єврейським емігрантам тощо²⁴.

Єврейське питання ґрунтовно відображене в публіцистичній спадщині Івана Франка, представлений архівними матеріалами у фонді 3 – “Франко Іван Якович (1856–1916) – український письменник, вчений, громадський діяч” відділу рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. Документи розкривають зацікавлення автором єврейським питанням, а також пропозиціями щодо його вирішення. Серед матеріалів фонду варто виокремити рукописи на тему поетичної та фольклорної спадщини єврейського народу, переклади пісень та оповідань, уривки праць, аналітичні статті, дані статистики, матеріали засідання фінансової палати з приводу оподаткування єврейського населення тощо. Також, з фондів відділу рукописів ЛННБ ім. В. Стефаніка НАН України досліджено рукописи І. Франка на єврейську тематику, вирізки з газет та рукопис М. Павлика з історії євреїв тощо²⁵.

Загалом, джерела до вивчення єврейського питання у Галичині на зламі XIX – XX ст. дозволяють розкрити правно-політичне становище єврейської громади, її соціально-економічний, культурно

²⁴ ЦДІА України у м. Львові. – Ф. 701 (Єврейська релігійна громада, м. Львів). – Оп. 3. – Спр. 250. – Арк. 13.; Там само. – Ф. 701. – Оп. 3. Спр. 117. – Арк. 48.; Там само. – Ф. 701. – Оп. 3. – Спр. 91. – Арк. 3.

²⁵ ЛННБ ім. В. Стефаніка НАН України, відділ рукописів. – Ф. 55 (Архів Відділу Інституту української літератури АН УРСР у Львові). – Спр.52. – Арк. 2.; Там само. – Ф. 55. – Спр. 189. – Арк. 10.; Там само. – Ф. 160. – Спр. 162. – Арк. 22.

освітній розвиток, а також діяльність українських політичних партій у розвитку українсько-єврейських взаємин упродовж 1890–1914 рр. Найбільшу цінність для дослідження представляють неопубліковані архівні матеріали, рукописи лідерів українських політичних партій і Стенограми засідань Галицького Крайового сейму. Крім цього, цінним джерелом є періодичні видання, що проливають світло на суспільно-політичні настрої в Галичині, ставлення до єврейської спільноти та подій, пов'язаних з нею, а також відображають позицію українських політичних партій у єврейському питанні.

З ІСТОРІЇ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЯВИ ТА ПОШИРЕННЯ ВОГНЕПАЛЬНОЇ ЗБРОЇ XIV–XVIII СТ. НА ТЕРИТОРІЇ ПРИКАРПАТТЯ ТА ВОЛИНИ

Постановка проблеми та її актуальність. Актуальність теми визначається тим, що за останнє десятиліття значно підвищився інтерес українських та іноземних дослідників до вогнепальної зброї XIV–XVIII ст. сучасних територій Західної України, від процесу її виготовлення та використання (Де саме? Ким? Коли?) і до ретельного вивчення сьгоднішніх музейних колекцій цих артефактів.

Стан дослідження проблеми. Історіографія вивчення вогнепальної зброї XIV–XVIII ст. територій Прикарпаття і Волині є, порівняно, невеликою. Процес формування знань цієї теми в українській, польській, російській історіографіях побіжно висвітлюється дослідниками військової справи під час характеристики різних напрямків проблеми (М. Грушевський, І.Крип'якевич, А. Кірпічников, Z. Stefańska, В. Лозинський, А. Лазаревський, Н. Бранденбург, А.Козицький). І тільки одиниці науковців приділяють увагу попередньому опису та атрибуції збройних артефактів в сучасних музейних колекціях (О. Мальченко, О. Попельницька, В. Добрянський).

Новизна дослідження. За останні десятиліття українськими та зарубіжними дослідниками військової справи, зброєзнавцями, музеєзнавцями проведені значні за обсягами узагальнюючі дослідження, які так чи інакше торкаються питання вогнепальної зброї

* аспірант (Інститут гуманітарних і соціальних наук Національного університету "Львівська політехніка").

на території Прикарпаття та Волині. Поява чисельних праць, що значно поглибили уявлення про виготовлення та використання цього виду озброєння у період XIV-XVIII ст., та наукових робіт, присвячених колекціям зброї, вимагає систематизації та порівняльного аналізу із схожими українськими та іноземними науковими розвідками, котрі охоплюють інші територіальні межі. Цікавість до теми та значний обсяг досліджень роблять актуальним питання історіографічного аналізу сучасного стану проблеми.

Метою статті є аналіз сучасних історичних досліджень проблеми, а також становлення джерельної бази наукових праць, присвячених питанням історії вогнепальної зброї на територіях Прикарпаття та Волині.

Одночасно з появою вогнепальної зброї з'явилися її дослідники, до них можна віднести тих, хто проектував й виготовляв її, хто описував її в інвентарних та інших облікових книгах, нарешті істориків та колекціонерів, зброєзнавців, музеєзнавців й усіх зацікавлених аматорів. Володіння вогнепальною зброєю у всі часи було і залишається певним проявом могутності та сили власника, і ніколи не залишається без уваги суспільства. З моменту винайдення й до сьогодні не згасає інтерес до цього виду озброєння у всіх куточках нашої планети. Підтвердженням тому є численні наукові праці і трактати, незліченні згадки в художній літературі та поезії всіх народів світу.

Не є винятком і наша держава. М. Грушевський, І. Крип'якевич, Д. Яворницький, С. Томашівський, І. Свешніков, В. Сидоренко, С. Рудницький – визнані світочі дослідження історії України у своїх наукових працях так чи інакше торкалися питання вогнепальної зброї.

Для відтворення максимально повної картини відображення історії вогнепальної зброї досліднику варто розуміти важливість

роботи не тільки із вцілілими зразками артефактів, але і письмовими джерелами, які часто несуть дуже цінні документальні свідчення. Одними з найцінніших первинних документальних джерел в дослідженні вогнепальної зброї загалом, зокрема і Прикарпаття та Волині, є інвентарі українських замків, в яких збереглися описи цейгаузів та різного роду архівні документи, метрики, актові книги.

Дослідження питання використання та виробництва вогнепальної зброї XIV-XVIII століття та її сьогоденніших музейних збірок на Прикарпатті та Волині хоч і посідає окреме місце в українській історичній науці, проте є недостатньо розроблене для відображення цілісної картини проблематики.

У 1872 році у Львові надруковано працю “Joannis de Czarnkow Chronicon Polonorum”, за редакцією J. Szlachowski.

Одним з перших науковців, хто торкнувся цієї теми, був Чоловський Александер, польський галицький історик, дослідник укріплень Львова та інших міст Галицько-Волинського князівства. У контексті вивчення вогнепальної зброї цікавими будуть праці “Dawne zamki i twerdze na Rusi Halickiej” (1892p.)¹, “Baszta Prochowa we Lwowie” (1900 p.)², “Wysoki Zamek” (1910 p.)³.

Історіографія зазначеної нами теми кінця XIX початку XX ст. відзначене активними науковими розвідками таких польських істориків як Zofia Stefanska⁴, W. Loziński (“Mistrz Herle i jego lwowskie

¹ Materiały źródłowe do dziejów kultury i sztuki XVI – XVIII w. / Zebrał i opracował M. Gębarowicz. – Wrocław, 1973. – S.117 – 206.

² Czołowski A. Baszta Prochowa we Lwowie // Sprawozdania Komisji Historii Sztuki Akademii Umiejętności. T. VI. Kraków, 1900. S. XXXI.

³ Czołowski A. Wysoki Zamek: z 19 rycinami w tekście.— Lwów, 1910 (Biblioteka Lwowska. — T. IX i X). — 35 s.

⁴ Album zbiorów wieku X-XV. Muzeum Wojska Polskiego w Warszawie. Oprac. Zofia Stefańska. – W., 1960. – 39 s.

działa armatnie”)⁵, A. Medynski (“Bazta Prochowa”), J. Bieniasz (“Lwowski cekauz”), Z. Hornung (“Były arsenal miejski we Lwowie. Kilka uwag na marginesie ostatniej restawracji”), A. Paszuk (“Arsenal mieski”), K. Hahn (“Pospolite ruszenie wedle uchwał sejmikowych ruskich od XVI do XVIII wieku”), K. Gorski⁶ (“Historia artylerii polskiej”).

Видатний український історик Михайло Грушевський приділяв багато уваги військовій історії в своїх наукових дослідженнях. У роботі “Південноруські господарські замки в половині XVI століття” описує гармати Луцького та Волинського замків, “Опись Львівського замку р.1495” досить детально розповідає про різновиди вогнепальної зброї на прикладі арсеналів Львова та Глинян⁷.

Важко переоцінити наукову спадщину в дослідженні історії вогнепальної зброї Львова польського науковця Карла Бадецького “Memorjal pożaru miasta Lwowa”, “Ludwisarstwo Lwowskie za Zygmunta I”, “Leonard Herle”, “Melchjor Herle I Jan Milner Lwowscy ludwisarze renesansu”⁸ – безцінні джерела історії львівського людвисарства.

Чудовим знавцем вогнепальної зброї XIV-XVIII ст., і, зокрема, арсеналів з територій Галицько-Волинських земель був видатний український історик Іван Крип'якевич. Не втратила своєї актуальності і сьогодні його праця «Історія українського війська». В ній автор дуже ретельно описує структури українського війська та його озброєння, в

⁵ Loziński W. Złotnictwo lwowskie. – Lwów, 1911 – 1912. – 176 s.; Loziński W. Komunikat o odlewnictwie lwowskiem // Sprawozdania Komisji do badania historii sztuki w Polsce. – T.5. – Kraków, 1896. – S. C.XXXI – CXXXII.

⁶ Górski K. Historia artylerii polskiej. – Kraków, 1902. – S. 140

⁷ Грушевський М.С. Опис Львівського замку р.1495 // Записки наукового товариства ім. Шевченка. – Львів, 1896. Т.13. – Кн.4. – С.1-12.

⁸ Badecki K. Leonard Herle ludwisarz i jego Lwowskie działa. – Lwów. – 1932. – S.12.; Badecki Karol. Średniowieczne ludwisarstwo Lwowskie. — Lwów; Warszawa; Kraków, 1921.- 59 s.; Badecki K. Memorjal pożaru miasta Lwowa. – Lwów, 1927. – 39 s.; Badecki K. Melchjor Herle I Jan Milner. Lwowscy ludwisarze Renesansu 1572-1588. – Lwów: Wydawnictwo Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, 1935, - 33 s.; Badecki Karol. Ludwisarstwo Lwowskie za Zygmunta I. - Lwów, 1921. – 106 s.

тому числі і вогнепальну зброю в XIV-XVIII ст.. на сучасних Волинських та Прикарпатських територіях⁹.

Хоча й не є “прямими” дослідженнями вогнепальної зброї, проте певним фундаментом зброєзнавчих досліджень послужили класичні роботи Павла Жолтовського: “Художній метал. Історичний нарис”, “До історії художнього лиття металу на західних землях України в XIV-XVII ст.”, “Художнє лиття на Україні в XIV-XVIII ст.”¹⁰. До цієї категорії наукових праць можемо віднести і роботу Вадима Львовича Модзалевського “До історії українського ливарництва”¹¹.

Серед багаточисельних наукових праць Мечислава Гембаровича є стаття, в якій науковець приділяє увагу і гарматі, спроектованій львівським першодрукарем І. Федоровичем¹².

За радянських часів дослідження історії вогнепальної зброї XIV-XVIII ст.. територій Західної України, зокрема на Волині і Прикарпатті, відводилося вторинне, у кращому випадку, місце. Такі історичні розвідки були небажані, адже наявно демонстрували міцні корені української державності. Та, попри всі перешкоди тоталітарного режиму, ціла плеяда українських вчених невтомно працювала над цим питанням.

60-ті роки XX ст. відзначені для українського зброєзнавства працями В.О. Сидоренка “Зброя місцевого виробництва на Україні

⁹ Крип'якевич І. Історичні проходи по Львові / Іван Крип'якевич. – Львів : Камінь, 1991. – 168 с. ; Крип'якевич І., Гнатевич Б., Стефанів З. Історія українського війська (від княжих часів до 20-х років XX ст.). – Львів, 1992. – 704 с.

¹⁰ Жолтовський П. До історії художнього металу на західних землях України в XIV-XVII ст. // Матеріали з етнографії та художнього промислу. – К., 1957. – № 3; Жолтовський П. Художественный метал. Исторический очерк. – К.: “Мистецтво”, 1972. – 113 с.; Жолтовський П. Художнє лиття на Україні в XIV-XVIII ст. – К., 1973. – 132 с.

¹¹ Модзалевський В. До історії українського ливарництва” // Збірник секції мистецтв. – К., 1921. – № 1. – С. 7 – 14.

¹² Gębarowicz M. Iwan Fedorow i jego działalność w latach 1569 – 1583 na tle epoki // Roczniki Biblioteczne. – Warszawa, 1969. – R. 13. – Z. 3/4.

епохи визвольної війни”, “Зброя XVI-XVII століть на Україні – пам’ятка історії та мистецтва. (Матеріали на допомогу лекторові)”¹³.

Діапазон наукової діяльності Олени Михайлівни Апанович є дуже широкий, і охоплює військову проблематику Прикарпаття та Волині.

Відомий польський історик Тадеуш Маріан Новак у своїх дослідженнях королівських вогнепальних арсеналів окремо виділяв арсенали українських замків Речі Посполитої (“Arsenaly artillerii koronnej w latach 1632 – 1655”).

До історіографічної бази вивчення вогнепальної зброї в образах нами часових і просторових рамках віднесемо і роботу “Промисловість Львова в період феодалізму (XIII-XIX ст.)”, автор – Я.П. Кісь¹⁴.

Сучасний український історик-мистецтвознавець В. Александрович виявив та опублікував декілька інвентарних описів замків у Стрию, Калуші, Медиці, Бродах, зібрав і підготував до друку інвентарі Олицького замку XVII-XVIII ст. на підставі яких охарактеризував стан їхнього забезпечення вогнепальною зброєю¹⁵.

Публікуючи інвентарі Волинських міст і замків київський архівіст В. Кравченко зробив більш доступними інвентарні описи зброї. В його опрацюванні вийшли праці “Найдавніші інвентарі Луцького замку і староства (кінець XVI – початок XVIII ст.)” та “Литовська Метрика. Книга 561. Ревізії українських замків 1545 року”.

¹³ Сидоренко В. О. Зброезнавство як спеціальна історична дисципліна (За матеріалами історії України XVI – першої половини XVII ст.) // Історичні джерела та їх використання. – К., 1966. – Вип.2. – С. 269 – 279.; Сидоренко В. О. Зброя XVI-XVII століть на Україні – пам’ятка історії та мистецтва. (Матеріали на допомогу лекторові). – К., 1970. – 19с.; Сидоренко В. О. Зброя місцевого виробництва на Україні епохи визвольної війни // Український історичний журнал. – К., 1978. – № 9. – С.75 – 80.

¹⁴ Кісь Я. П. Промисловість Львова в період феодалізму (XIII – XIX ст.). – Львів, 1968. – 233 с.

¹⁵ Інвентарі Олицького замку XVII – XVIII століть: Збірник документів / Збір. і підг. до друку В. Александрович. – Луцьк, 2007. – 276 с

Відомий львівський науковець, професор Святослав Володимирович Терський у своїх наукових розвідках багато уваги приділяє історії Волинських та Прикарпатських земель, зокрема і військовій історії краю, збройним музейним колекціям¹⁶.

Провідним сучасним українським науковцем в галузі вивчення давньої вогнепальної зброї є Олег Євгенович Мальченко. У своїх наукових працях він чітко окреслює в хронологічних та територіальних рамках поняття “української” артилерії, глибоко та всебічно висвітлює всі аспекти проблематики. Багато уваги вогнепальній зброї територій Волині та Прикарпаття приділив автор у праці “Арсенали українських замків XV-XVII ст.”¹⁷. З-під пера вченого вийшла монографія “Артилерія на українських землях у XIV-XVIII ст.”, де автор простежує шляхи проникнення на українські землі вогнепальної зброї наприкінці XIV упродовж XV століть, розглядає типологію гармат в українських замкових арсеналах, зокрема і на територіях Волині та Прикарпаття. Майстерність вченого в описі гарматних стволів та обсяг опрацьованого матеріалу в монографії “Орнаментовані гармати на Правобережній Україні (XV-XVIII ст.)” викликає щире захоплення¹⁸. Не можемо залишити без уваги фундаментальну монографію науковця “*Museum artilleriae ucrainicae saeculi XV-XVIII*”¹⁹. Можна ще перелічити чимало наукових досліджень Олега Мальченка, та вони б не стосувалися Прикарпаття та Волині.

¹⁶ Терський С. Історичний розвиток оборонних укріплень Галицько-Волинської Держави // Військово-науковий вісник. – Вип. 16.– Львів: АСВ, 2011.– С. 186–197; Терський С. Українська історіографія розвитку зброї доби Галицько-Волинської держави // Військово-науковий вісник. – Вип. 17.– Львів: АСВ, 2012.– С. 95–104.

¹⁷ Мальченко О. Арсенали українських замків XV– середини XVII ст.: монографія / О. Мальченко. – К., 2004. – 398 с.

¹⁸ Мальченко О. Орнаментована артилерія на Правобережній Україні (XV-XVIII ст.) – К., 2009. – 284 с.

¹⁹ Мальченко О. *Museum artilleriae ucrainicae saeculi XV-XVIII. Pars prima.* Українські гармати в зарубіжних музейних колекціях – К., 2011. – 216 с., 84 ст. ілюстр.

Певний науковий внесок у вивчення вогнепальної зброї Львова зробив Б.Мельник²⁰.

Цікавими в контексті проблематики є історичні розвідки львівського науковця Андрія Козицького. У книзі “Нариси військової історії Львова”, яка побачила світ у 2014 році, автор багато уваги приділяє питанню львівської артилерії. В чотирьох томах “Енциклопедії Львова”, яка вийшла під редакцією пана Козицького та І. Підкови, також можемо знайти повідомлення до цієї теми²¹.

Досить детальний огляд вивчення архівних джерел військової справи Львова зробила львівська дослідниця Тетяна Білушак, з її робіт можемо назвати “Зброя середньовічного Львова (за актовими джерелами)”, “Стан озброєності Високого Замку у Львові за актовими джерелами”, “Дослідження обороноздатності середньовічного Львова XIV-XVIII ст. на основі аналізу архівних та музейних джерел”²².

Археологічне зброєзнавство є надзвичайно популярною галуззю серед сучасних польських дослідників. Тому не дивно, що список імен польських науковців, котрі досліджують вогнепальну зброю порубіжних українських територій, невпинно зростає: J. Petrus, Z. Anusik, P. Strzyz, H. Zytkowicz, M. Sosnowski, P. Kotowicz, R. Liwoch²³.

²⁰ Мельник Б. До питання про стан озброєності укріплень Львова у другій половині XVII ст. Наукові записки / Львівський історичний музей. - Львів, 1997. - Вип. 6, част. 1. - 220 с.

²¹ Козицький А. Артилерія міська // Енциклопедія Львова / За ред. А. Козицького та І. Підкови. - Т. 1. - Львів, 2007. - С. 97 – 99.; Козицький А. Нариси військової історії Львова XIII-XVIII ст. Львів: Апріорі, 2014. – 368 с., карти, ілюстрації.

²² Білушак Т. Дослідження обороноздатності середньовічного Львова XIV-XVIII ст. на основі аналізу архівних та музейних джерел // Історико-культурна спадщина: збереження, доступ, використання: матер. наук.- практ. конф., м. Київ, 7-9 квітня 2015 р., Національний авіаційний університет/ редкол. Тюрменко І. І. та ін. – К.: “Талком”, 2015. – 384 с.

²³ Petrus J. T. Lufy armatnie Leonarda Herlego w zbiorach wawelskich // Studia Waweliana. – Kraków, 1993. – Т. 2. – S. 95 – 100.; Kotowicz P. Wojowie i rycerze. Uzbrojenie średniowieczne na pograniczu polsko-rusko-słowackim. Katalog wystawy / P. N. Kotowicz. – Sanok, 2004. – 108 s.; Liwoch R. Wczesnośredniowieczne zabytki z Lidawki na Wołyniu / R. Liwoch // Materiały archeologiczne. – Т.24. – 2003. – S. 153 – 157

Висновки. Підсумовуючи все вище сказане, можемо розділити історію дослідження теми на декілька етапів:

1. XIX–початок XX ст. – початковий етап дослідження вогнепальної зброї окреслених територій. Прикметним є внесок польських науковців Львова.

2. Перша половина XX ст. – характерна працями М. Грушевського, І. Крип'якевича, Д. Яворницького – великих українських науковців, що стояли біля витоків дослідження військової історії нашої держави.

3. Друга половина XX ст. – “радянський” період, примітний становленням українського зброєзнавства як такого, завдяки науковим розвідкам В. Сидоренка, О. Апанович, та працями присвяченими ливарництву П. Жолтовського.

4. Кінець XX – початок XXI ст. – характеризується поживленням досліджень сучасних українських і польських науковців у вивченні проблематики вогнепальної зброї територій Прикарпаття та Волині.

Варто відзначити, що історіографія дослідження вогнепальної зброї Прикарпаття і Волині є різноплановою та охоплює всі аспекти проблематики. Примітно, що співпраця українських та зарубіжних науковців впродовж століть позитивно впливає на загальну картину повноти вивчення питання. Проте і сьогодні є невирішеними багато історичних загадок. Враховуючи актуальність теми, можемо припустити, що найближчим часом джерельна база поповниться новими дослідженнями та іменами, що дозволить доповнити зроблені висновки.

ВИДИ ЗАПРЯГУ ТА УПРЯЖ ТЯГЛОВИХ ТВАРИН У ВОЛИНЯН

Упродовж тривалого історичного періоду повсякденні виробничо-транспортні потреби населення історико-етнографічної Волині забезпечували два види робочої худоби – воли і коні. Воли слугували тяговою силою до 30-х років ХХ ст. включно, причому переважно у східній частині досліджуваного краю¹. На більшості території Західної Волині вони зникли ще наприкінці ХІХ ст. Зокрема, в 1890 р. у м. Сокалі утримували 672 коней і жодного вола². Це саме було характерне для інших населених пунктів колишнього Сокальського повіту. З цього приводу Броніслав Сокальський навіть наголосив: “Колись, напередодні врегулювання селянських сервітутів (до 1853 р. – *М. Г.*), коней насправді не утримували, бо для обробітку ріллі і навіть їзди використовували тут волів власного вигодовування. Волів замінили переважно малі коники. Однак через брак лук і пасовищ відгодівлею коней ніхто тут не займається, лише багатші селяни тримають коней, яких найчастіше купують”³.

Згідно з польовими етнографічним матеріалами, наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. кінь остаточно витіснив вола як робочу худобу також на теренах сучасних Радеківського, Бузького, Кам’янка-Бузького, Жовківського і Бродівського районів Львівської області,

* *д-р. іст. наук, проф. (Львівський національний університет імені Івана Фрнка).*

¹Архів Інституту народознавства НАН України (далі – Архів ІН НАН України), ф. 1, оп. 2, спр. 396, зош. 2, арк. 14, 18, 36; зош. 3, арк. 1, 10, 12, 16, 21 та ін.

²*Sokalski B. Powiat Sokalski pod względem geograficznym, etnograficznym, historycznym i ekonomicznym / Bronisław Sokalski. Lwów, 1899. S. 367.*

³*Ibid. S. 447.*

південних районів Волинської та Рівненської областей, північних районів Тернопільської і Хмельницької областей. Волів продовжували спорадично використовувати хіба що в деяких фільварках для перевезення вантажів – коренеплодів, фуражу, сіна тощо, а також поодинокі селяни через брак іншого виду тяглової сили і ведення господарства традиційними методами (села Нивиці Радехівського, Тур'я Бузького р-нів Львівської обл.; села Шепетин, Студянка Дубнівського, Полуничне Радивилівського, Кунин, Уїздці Здолбунівського р-нів Рівненської обл.; села Голики, Стригани Славутського, Хорошів Білогірського, Мислятин, Топірчики Ізяславського р-нів Хмельницької обл.)⁴.

Волів запрягали у транспортні засоби переважно двояко – парюю та одну тяглову тварину. Перший спосіб запрягу мав загальне поширення і нічим не відрізнявся від аналогічного способу запрягу великої рогатої худоби населенням інших історико-етнографічних районів України. Натомість використання одного вола, так званого бовкуна, мав тут спорадичний характер. Найдавніші писемні відомості про відповідне явище сягають пізнього Середньовіччя. Щоправда, писемні пам'ятки XV–XVI ст. назви “бовкун” ще не фіксують, про її існування в тогочасний період свідчить термін “болкоуновщина”, який вживався на означення податку на одного вола (“бовкуна”). Зокрема, у люстрації Київської землі 1471 р. стосовно повинностей селян Романова, що поблизу м. Житомира (нині райцентр Житомирської обл.) значиться: “А вси тые люди деньники и поляници болькоуновщиною дають с вола по три гроши”⁵. До речі, це найдавніша українська писемна згадка, що безпосередньо стосується

⁴Глушко М. Генезис тваринного запрягу в Україні (Культурно-історична проблема) / Михайло Глушко. Львів, 2003. С. 66.

⁵ Архив Юго-Западной России, издаваемый Временною комиссией для разбора древних актов, высочайше учрежденною при Киевском, Подольском и Волыньском Генерал-Губернаторе. К., 1890. Ч. 7. Т. II: Акты о заселении Юго-Западной России. С. 5.

“бовкуна” як історичного явища. У середині XVI ст. возом з одноволовим запрягом спорадично користувалися деякі прасоли західної частини історико-етнографічної Волині (нинішнього с. Стоянова Радехівського р-ну Львівської обл.)⁶. У 90-х роках XX ст. одного вола запрягали у віз поодинокі селяни волинсько-поліського етнографічного пограниччя (села Мірча, Вишевичі Радомишльського р-ну Житомирської обл.)⁷.

На відміну від одноволового однокінний запряг був типовим явищем для щоденного побуту волинян пізнього Середньовіччя і Ранньомодерного періоду (XVI–XVII ст.)⁸. Він мав продовження пізніше – навіть у першій половині XIX ст. Так, описуючи свою подорож зі Стрия до м. Долини в 1839 р., відомий український народознавець Яків Головацький зазначив: “...Зустрінеш тут щохвилини довгі вози з сілля, запряжені одним конем у хомут й під каблуком (дугою. – *М. Г.*) і ще двома біля нього на упряжі... Це вози вуглярів із соснових борів жовківського (від назви м. Жовкви, що на Львівщині. – *М. Г.*) округу, котрі у своїх величезних лісах випалюють вугілля і, продавши його у Львові, здебільшого заїжджають по сіль до Болехова або до Долини і з нею вертаються додому”⁹. Хоча у повідомленні вченого фігурує запряг трьох коней разом, однак його основу становив саме однокінний “у хомут й під каблуком”. Натомість

⁶*Rybarski R. Handel i polityka handlowa Polski w XVI stuleciu / Roman Rybarski. Poznań, 1929. Т. II: Tablice i materiały statystyczne. S. 252.*

⁷*Глушко М. У межиріччі Ужа і Тетерева / Михайло Глушко // Народознавчі зошити. 1996. № 6. С. 388, 391; Його ж. Сухопутний транспорт поліщуків / Михайло Глушко // Полісся України: матеріали історико-етнографічного дослідження. Львів, 2003. Вип. 3: У межиріччі Ужа і Тетерева. 1996. С. 61.*

⁸*Глушко М. Генезис тваринного запрягу в Україні... С. 128, 130–132; Його ж. Системи запрягу коня у транспортні засоби українського селянства XVI–XX ст.: Проблеми походження / Михайло Глушко // Народознавчі Зошити. 1998. № 4. С. 359–362.*

⁹*Головацький Я. Подорож по Галицькій та Угорській Русі, описана в листах до приятеля у Л. / Яків Головацький // Подорожі в Українські Карпати: Збірник. Львів, 1993. С. 35.*

пара коней у возі чи снях наявна у середньовічних писемних пам'ятках автохтонів Волині дуже рідко, якщо не спорадично. Крім цього, тогочасні писемні відомості засвідчують, що транспортні засоби з парним запрягом коней належали переважно або купцям, або представникам панівної верстви – феодалам¹⁰.

Ситуація докорінно змінилася у ХХ – на початку ХХІ ст., коли парний запряг витіснив однокінний майже скрізь. У тих місцевостях, де його ще практикують, він суттєво відрізняється від традиційного – замість запрягу коня у хомут і дугу, що було характерне для ХVI–ХVII ст.¹¹, основу новітньої кінської упряжі волинян становить шлея (спорадично хомут) або шори чи півшорки з посторонками та барком¹².

Крім запрягу одного і двох волів чи коней разом волиняни використовували також більшу їх кількість – дві пари одночасно, тобто з виносом однієї пари попереду іншої. Щоправда, четверо коней запрягали частіше, ніж аналогічну кількість волів, передусім у виїзному транспорті. Натомість запряг двох пар волів практикували в минулому (в середині ХІХ ст.) переважно в снях, якими перевозили покійника на кладовище¹³.

Збереглися історичні свідчення також про побутування на теренах історико-етнографічної Волині запрягу трьох коней одночасно¹⁴. Користувалися цим запрягом і жовківські вулярі, про що згадував Я. Головацький¹⁵. Він був двох різних за походженням типів. В одному випадку його основу становив однокінний запряг у хомут і

¹⁰Глушко М. Системи запрягу коня у транспортні засоби... С. 365–366.

¹¹Глушко М. Генезис тваринного запрягу в Україні... С. 130–132.

¹²Там само. С. 134, 310–312.

¹³Де ля Фліз Д. П. Альбоми / Д. П. де ля Фліз; [передмова В. Наулка, В. Горленка]. К., 1996. Т. 1: Серія “Етнографічно-фольклорна”. С. 71.

¹⁴Глушко М. Генезис тваринного запрягу в Україні... С. 147.

¹⁵Головацький Я. Подорож по Галицькій та Угорській Русі... С. 35.

дугу, до якого припрягали двох інших коней у шляях із посторонками, у другому – до пари коней у шляях з посторонками та барками припрягали третього в аналогічній упряжі.

Залежно від способу запрягу робочої худоби використовували різні типи упряжі – як волової, так і кінської. Зокрема, волів запрягали в парне та одинарне нашійні ярма. На дослідженій території побутувала традиційна в Україні модель парного ярма. Основу його конструкції становила дерев'яна нашійна деталь у вигляді плахи з двома вигинами для шиї волів – “ярмо” (“єрмо”, “верхне ярмо”), “плече”, “нашийник” (“нашилник”, “шляя”), “чашина” (“чашка”) та ін.¹⁶ Під шиями волів знаходилась пряма суцільна дерев'яна планка – “підшийок” (“підшийник”, “шляя”), “підгорлиця” (“підгорла”, “підгарла”, “подгорле”). Разом їх з'єднувала пара круглих вертикальних палиць – “снози” (“снізи”, “снuzки”)¹⁷. В минулому “снозою” слугував довгий стовбурець молодого деревця (берези, ясеня, дуба, граба) – “дубчак”, який попередньо розпарювали, а відтак просували його тонший кінець у просвердлені відповідно в “підгорлиці” та нашійнику отвори знизу, перегинали через “ярмо” і з'єднували за допомогою мотузки чи сиром'ятного ремінця з основою (з товщим кінцем “дубчака”) біля “підгорлиці” (с. Велика Рача Радомишльського р-ну Житомирської обл.). Ця примітивна деталь і технологія з'єднання за її допомогою компонентів парного ярма дозволяли швидко замінити пошкоджену “снозу”, зокрема і в дорозі. Дві бокові дерев'яні палиці з потовщенням або з розвилкою на верхньому кінці – “занози”¹⁸, “затики” (с. Загребля Білогірського р-ну

¹⁶Никончук М. В. Транспортна лексика правобережного Полісся в системі східнослов'янських мов / М. В. Никончук, О. М. Никончук, К., 1990. С. 157–159; Архів ІН НАН України, ф. 1, оп. 2, спр. 396, зош. 2, арк. 14; зош. 3, арк. 1.

¹⁷Никончук М. В. Транспортна лексика... С. 163; Архів ІН НАН України, ф. 1, оп. 2, спр. 396, зош. 2, арк. 14; зош. 3, арк. 1, 10.

¹⁸Архів ІН НАН України, ф. 1, оп. 2, спр. 396, зош. 3, арк. 21, 35.

Хмельницької обл.; с. Лідихів Кременецького р-ну Тернопільської обл.)¹⁹ – вставляли у крайні отвори нашійної і підшийної частин ярма після того, як упряж наклали на шиї волів.

Загалом волинське парне нашійне ярмо належало до загальноукраїнського типу волової упряжі. У ХХ ст. його кріпили до тяглого засобу саней чи воза за допомогою металевого кільця та вертикального клиноподібного бруска (“притики”) завдовжки 20–50 см і завширшки приблизно 5 см. Залізне кільце прив’язували до нашійної деталі дерев’яною гужвою (“калачем”, “колом”, “кулком”). Наклавши гужву на передок дишля-трійні (“війя”), її зіставляли з продовбаним на тягловому засобі вертикальним отвором, у який і вставляли з’єднувальний брусок²⁰.

На жаль, волинські старожили не змогли згадати жодного традиційного способу кріплення одинарного ярма до тяглого засобу (“голобель”) саней чи колісного транспорту. Тому допускаємо, що вони були аналогічними (подібними) зі способами кріплення голобель, які застосовували північні сусіди – поліщуки²¹.

Порівняно з воловою упряжжю, кінська зброя, яка побутувала на теренах історико-етнографічної Волині в минулому, не була однаковою. Незалежно від способів запрягу тяглової тварини (парний чи одинарний), у ХХ ст. головним її компонентом була шлея або хомут з конопляними “посторонками” та дерев’яним барком (“орчиком”, “ворчиком”, “горчиком”, “барком”)²². До слова: шлею використовували передусім українські селяни, хомут – представники

¹⁹Никончук М. В. Транспортна лексика... С. 162–163; Архів ІН НАН України, ф. 1, оп. 2, спр. 396, зош. 2, арк. 14; зош. 3, арк. 10, 16, 21.

²⁰Архів ІН НАН України, ф. 1, оп. 2, спр. 396, зош. 2, арк. 14; зош. 3, арк. 21.

²¹Глушко М. Генезис тваринного запрягу в Україні... С. 291–295; *Його ж.* Сухопутний транспорт поліщуків. С. 61 (світлина), 64.

²²Архів ІН НАН України, ф. 1, оп. 2, спр. 396, зош. 1, арк. 7, 10, 18, 27, 29, 30, 36, 42, 47, 50, 56, 58; зош. 2, арк. 3, 4, 9, 18, 19, 25, 28, 33, 37, 42; зош. 3, арк. 2, 15, 17, 22, 23, 29, 31, 33, 35.

заможної верстви українського суспільства, а також чехи-колоністи та купці-євреї. За походженням кожний з них належить до кінської упряжі західноєвропейського типу. За її наявності запрягають одного коня або пару. В обох випадках кінь тягне сухопутний транспорт за допомогою посторонків і барка, а одна голобля (“дишель”) чи дві прямі жердини (власне голоблі) слугують лише гальмівним та скеровувальним засобом. Для цього на шию тварині надівали так званий нашійник (“нашилник”, “нашилник”, “нашелник”)²³ із сириці чи полотна, до якого був прикріплений ланцюг із масивним кільцем. Останнє накладали на передній кінець дишля, де його утримували натуральна розвилка, спеціальний залізний прогін чи металева накладка (“качка”, “цьомик”). Загалом же всі зазначені складові є невід’ємним атрибутом сучасної кінської збруї волинян²⁴.

На територію України упряж західноєвропейського типу почала проникати в XVI–XVII ст., але активно її застосовували лише у другій половині XIX ст. Принаймні священик Василь Абрамович, описуючи різницю кінської упряжі у поліщуків та волинян Рівненського повіту в середині XIX ст., зазначив, що “упряж кінська на Поліссі завжди з хомутом, а на Волині висміюють їзду в хомуті; там повозки завжди з дишлями”²⁵. У XX ст. упряж західноєвропейського походження майже повсюдно на Волині витіснила кінську збрую східноєвропейського типу, для якої властиві хомут із так званою супонею і дуга. Під час використання упряжі східноєвропейського типу запрягають одного коня, який тягне транспортний засіб за допомогою двох паралельно розміщених голобель, а також пригальмовує за їх допомогою.

²³ Там само. Зош. 1, арк. 7, 10, 18, 25, 30, 42, 46, 47, 50, 56, 58; зош. 2, арк. 3, 4, 9, 18, 19, 28, 33, 37; зош. 3, арк. 2, 15, 17, 22, 23, 31, 33.

²⁴ Там само. Зош. 1, арк. 7, 10, 18, 29, 30, 36, 42, 47, 50, 56, 58; зош. 2, арк. 3, 4, 9, 18, 19, 25, 28, 33, 37, 42; зош. 3, арк. 2, 15, 17, 22, 23, 29, 31, 33, 35.

²⁵ Зеленин Д. К. Описание рукописей Ученого архива Русского Географического Общества / Д. К. Зеленин. Петроград, 1914. Вып. 1. С. 309.

Складову хомути зі “супонею” обов’язково становили два сиром’ятні “гужи” (по одному з кожного боку), за допомогою яких упряж чіпляли за голоблі. Крім цього, кінську збрую східноєвропейського типу доповнювали “наритники” (“набедрики”, “шля”) ²⁶ – виготовлена з виправленої чи сиром’ятної шкіри частина, яка вдягається коневі на спину за хвіст, щоб не спадала упряж і щоб він міг утримувати сани (віз) під час спуску з гори. Як засвідчують писемні пам’ятки, хомут з “набедриками”, а також віжки (“леица”) і дуга були типовими елементами упряжі підданих (селян) землевласників Волинського краю XVI–XVII ст.²⁷ Інакше кажучи, тогочасна кінська збруя була цілковито однорідною з поліською, а також пізнішого періоду – XIX–XX ст.

Незалежно від способів запрягу коней і походження збруї обов’язковими її компонентами були вуздечка – “кантар” з “водилами” (с. Цеблів Сокальського р-ну Львівської обл.), “кантар” з “воделами” (с. Мовники Іваничівського р-ну Волинської обл.), “кантарка” з “вудилом” (с. Звиняче Горохівського р-ну Волинського р-ну), “кантар” з “гнуздечкою” (с. Острів Радивилівського р-ну Рівненської обл.), “обротина” з “вудилом” (с. Немилів Радехівського р-ну Львівської обл.), “вуздечка” з “вудилами” (с. Нивиці Радехівського р-ну), “кантар” з “вудилами” (с. Тур’я Жовківського р-ну Львівської обл.), “оброт” з “гнуздечкою” (с. Безодня Радивилівського р-ну), “оброт” з “підбородниками” (с. Студянка Дубенського р-ну Рівненської обл.),

²⁶Никончук М. В. Транспортна лексика... С. 151–152.

²⁷Актова книга Житомирського міського уряду кінця XVI ст. (1582–1588 pp.) / [підгот. до вид. М. К. Бойчук]. К., 1965. С. 38, 47, 136; Архив Юго-Западной России, издаваемый Временною комиссиею для разбора древних актов, высочайше учрежденною при Киевском, Подольском и Волыньском Генерал-Губернаторе. К., 1876. Ч. 6: Акты об экономических и юридических отношениях крестьян в XVI–XVIII веке (1498–1795). Т. I (С Приложением в особой книге). С. 150–151, 402–406, 415, 458, 459, 539; Ділова мова Волині і Наддніпрянщини XVII с. (Збірник актових документів) / [підгот. до вид. В. В. Німчук та ін.]. К., 1981. С. 30–41, 85, 101, 102.

“обротъ” (села Нова Мощаниця Здолбунівського, Почапки, Стригани Острозького р-нів Рівненської обл.; с. Стригани Славутського р-ну Хмельницької обл.), “гнуздечка” (с. Коршів Здолбунівського р-ну), “кантарка” з “гнуздечкою” (села Залужжя, Хорошів Білогірського р-ну Хмельницької обл.) та інші – і віжки (“вожки”, “віжки”, “ліца”) завдовжки 3,5–4 м²⁸. На дослідженій території кожна з названих частин відзначалася однотипністю. Нічим не відрізнялися вони від аналогічних компонентів кінської упряжі, які побутували в інших історико-етнографічних районах України²⁹.

Отже, в минулому волиняни використовували різні види робочої худоби – вола і коня. Кожного з них запрягали в сухопутний транспорт і рільничу техніку двояко – парою та одну тяглову тварину. Запряг одного вола (“бовкуна”) був рідкісним явищем навіть у пізньому Середньовіччі та Ранньомодерну епоху, тоді як однокінний запряг у сухопутному транспорті домінував тоді на всій території історико-етнографічної Волині. У XIX–XX ст. його витіснив парний запряг коня, що було характерне і для більшості теренів Західного та Середнього Полісся. Залежно виду і способу запрягу тягової сили використовувались і відповідні види упряжі: парне нашійне ярмо, яке належало до загальноукраїнського типу, та кінська збруя західноєвропейського зразка. Остання витіснила кінську упряж східноєвропейського зразка, яка домінувала на дослідженій території раніше – упродовж XVI–XVII ст.

²⁸ Архів ІН НАН України, ф. 1, оп. 2, спр. 396, зош. 1, арк. 7, 10, 30, 42, 50, 56, 58; зош. 2, арк. 3, 9, 25, 28, 33, 37; зош. 3, арк. 2, 15, 17 та ін.

²⁹ Глушко М. С. Шляхи сполучення і транспортні засоби в Українських Карпатах другої половини XIX – поч. XX ст. / М. С. Глушко. К., 1993. С. 154–155.

ВИСВІТЛЕННЯ УБИВСТВА СИМОНА ПЕТЛЮРИ НА ШПАЛЬТАХ ГАЗЕТИ «ДІЛО»

Постать Голови Директорії УНР і Головного отамана Армії УНР Симона Петлюри після поразки Українських визвольних змагань 1917-1921 рр. опинилася в епіцентрі гострої, а часто надмірно упередженої критики галицької громадськості. Її рупором виступав, починаючи із 1920 р. еміграційний уряд ЗУНР, а також найвпливовіша газета «Діло», що репрезентувала національно-демократичний табір галицького політикуму. Як відомо, галицьке суспільство, зустрівши звістку про укладення С. Петлюрою Варшавського договору від 21 квітня 1920 р. як зраду національних інтересів, як таку, що розтоптала плекану віками ідею державної єдності українських земель – «ніж в серце» соборній Українській державі. Винуватцем її та й усіх бід у їхніх очах виступав С. Петлюра і його оточення.

Треба зазначити, що український галицький політикум постать С. Петлюри після 1920 р. сприймав переважно вороже і лише трагічна його загибель від рук московського агента Самуїла Шварцбарда на вулиці Парижу 25 травня 1926 р. стала поштовхом до перегляду діяльності Головного отамана, відходу від емоційних оцінок до зважено-критичніших. Найкраще це ілюструють матеріали найвпливовішої газети «Діло», яка репрезентувала непримиренних опонентів петлюрівської концепції боротьби за Українську державу.

Аналізуючи публікації «Діла», присвячені замаху на С.Петлюру, насамперед кидається у вічі їх лавиноподібне наростання. Першу

* *д-р. іст. наук, проф. (Львівський національний університет імені Івана Франка).*

невеличку замітку під заголовком «Петлюра вбитий» газета опублікувала на третій день після паризької трагедії, тобто 27 травня. Вона була ще непевною і не містила конкретики і посилалась на французьку пресову агенцію Аваса. Проте подальші числа газети стали докладно інформувати як про фактичну справу вбивства, так і давати політичні його оцінки. Кожне число газети містило не менше як по дві, а то й три-чотири рубрики присвячені цій події. Вони виходили під заголовками: «Таємна смерть С. Петлюри», «Після вбивства отамана Петлюри», «Носій великої ідеї. З приводу смерти С. Петлюри», «Чия жертва», «Велика втрата» та інші у тому ж дусі. Загалом від дня убивства, тобто 25 травня до похорону, що відбувся 31 травня не було жодного числа «Діла», яке б не поміщало матеріалів про його убивство.

Аналізуючи матеріал, який подавало «Діло», можна виділити принаймні декілька ключових моментів. По-перше, висвітлення самого убивства, його фактографічної сторони; по-друге, постать убивці і мотиви, що керували його вчинком; по-третє, оцінка політичної діяльності С. Петлюри; по-четверте, полеміка щодо звинувачення С. Петлюри у причетності до єврейських погромів, і накінець її вплив на українсько-єврейські відносини у Галичині.

Щодо першого, то газета у своїх початкових повідомленнях користувалася матеріалами вторинного походження – інформацією французької пресової агенції, переказаної польським телеграфним агенством, зазначаючи при цьому, що тут можливі певні неточності. Так у номері від 28 травня 1926 р. поміщений матеріал під назвою «Після вбивства отам. Петлюри», у якому названо ім'я убивці – Самуїла Шварцбарда і дуже лаконічно повідомляється як відбувся замах. Вдвічі обширніший матеріал «Діло» помістило у своєму наступному номері від 29 травня. Газета інформувала про деталі

убивства, поведінку убивці і жертви перші допити Шварцбарда, про те, що він родом із Смоленська. В 1917 р. був у Росії, подорожував разом із французькою місією між Петроградом та Одесою, бачив знищення, які залишали після себе війська Петлюри. З України виїхав до Польщі, звіттам до Франції. У Парижі працював як годинникар. Потім почав стежити за Петлюрою. За два тижні перед замахом зустрів його на вулиці віч-на-віч але той ішов разом з двома жінками (дружиною Ольгою і донькою Лесею – *В.Г.*) тому не стріляв. У вівторок (25 травня) зустрів його самого і виконав свій намір. Про вчинене не шкодує бо вважає, що то «акт справедливости».¹

Аналізуючи матеріали «Діла» одразу ж після загибелі С.Петлюри, можна констатувати факт, що власне його трагічна смерть спричинилась до початку переоцінки галицьким політикумом його діяльності, що вилилося якщо поки-що ще не у «вибаченні» йому підписання Варшавського договору 1920 р. то бодай визнанні його непересічної ролі в українському державотворенні доби Української революції 1917-1921 рр. На першій шпальті «Діла» від 29 травня був поміщений матеріал під заголовком «Носій великої ідеї. З приводу смерти С.Петлюри». Фактично то був панегірик покійному Головному отаманові. Газета відзначала, що С. Петлюра був найвизначнішою постаттю національно-демократичної української еміграції, її програмою. Цікаво, що редакція, подаючи віхи біографії С. Петлюри, намагається відійти від його образу-антигаличанина, що почав був формуватися не без її участі після 1920 р. Не відкидаючи факту його неоднозначного компромісу з Польщею коштом Галичини, редакція газети наголошує, що він діяв у надзвичайно важких обставинах «коли серед лун і пожарищ розтіч охоплює найширші громадські кола, С.Петлюра переймає верховну владу, бореться на чолі остатків війська

¹ Діло. – 27 травня. – 1926. – Ч.115. – С.1.

за здійснення ідеї державної незалежності України, відкидаючи всі компроміси. Ні, не всі! Припертий до муру, замкнений в чотирикутнику смерті, однак непохитний у вірі в слушність справи, за яку йде боротьба, він кидається в польські обійми, зрезигнує у варшавській декларації (в грудні 1919 р.) і варшавській умові (в квітні 1920 р.) зі західноукраїнських земель. Втративши базу в українсько-галицькому громадянстві, не підданий належно, а навіть обманований й використовуваний своїми «союзниками» він сходить з великої арени»². Далі газета пояснює, що цей акт був наслідком розбіжностей двох основних принципів української політики – незалежності і соборності. С. Петлюра хотів рятувати незалежність коштом соборності і у тому «його найбільший прогрес»³. Газета намагається дистанціювати постать С. Петлюри від політичного курсу УНР, переконує читача, що «Петлюра не був ворогом галичан як дехто намагається його представити; ті вороги крилися в його оточенні. Без сумніву після гіркого досвіду жалував свого варшавського кроку. Був людиною ідеї, яка не знала, що то особиста матеріальна користь, всеціло відданий справі, людиною великої відваги й ще більшої віри...»⁴. Нарешті, на десятий день після загибелі С. Петлюри «Діло» публікує офіційне ставлення президії УНДО до цієї події. У ньому зазначалось, що трагічна загибель С. Петлюри є великою втратою для української нації, а Головного отамана називає невтомним борцем «за права віками неволеного українського народу»⁵.

В міру напливу подробиць і фактів щодо вбивства С. Петлюри, «Діло» все більше стає акцентувати увагу на постаті убивці і на політичному підтексті замаху. Газета констатувала, що

² Там само. – С.2.

³ Там само.

⁴ Там само.

⁵ Діло. – 4 червня . – 1926. – Ч.122. – С.1.

найприхильніше до особи покійного відносилися польська преса, яка прямо вказувала на більшовицький слід у цьому злочині. Щодо французької преси, то як передавав власний кореспондент «Діла» в Парижі Василь Левицький загалом вона «мало поінформована про українські справи і наводить подекуди фантастичні матеріали»⁶. У кореспонденції газети «Над свіжою могилою» від 4 червня лунала критика радянської преси про фальсифікування ролі Петлюри в українській революції. Однак найбільшу полеміку «Діло» розгорнуло із єврейською пресою, яка фактично солідарно виступила із оправданням вчинку Шварцбарда, більше того, його глорифікацією та звинувачення С. Петлюри в організації єврейських погромів в Україні в період 1918-1919 рр. Можна констатувати, що уже з перших публікацій редакція «Діла» рішуче стала на захист Головного отамана. На шпальтах газети публікувалася маса фактів, які спростовували причетність С. Петлюри до організацій єврейських погромів. Газета полемізує з цього приводу із львівською сіоністською газетою «Хвіля», яка помістила антиукраїнські статті, звинувачувала С. Петлюру у організації погромів, а «Діло» у розпалюванні антисемітизму. Газета вказує на те, що така позиція єврейської преси возвеличує убивцю і обливає «поміями пам'ять покійного, не находячи одного слова осуду для свого «героя» ведмежу прислугу робить жидівському народові». Вона застерігала єврейських журналістів, лідерів та політиків «щоби вони сховали свої ерихонські труби, бо фальшивий галас може мати зовсім інший наслідок, як вони сподіваються»⁷. Найбільш небезпечною для українсько-єврейських взаємин, зокрема у Галичині є ототожнення єврейською пресою усього українського визвольного руху із антисемітизмом. Про це йшлося у

⁶ Діло. – 3 червня. – 1926. – Ч.121. – С.1.

⁷ Діло. – 1 червня. - 1926. – Ч.119. – С.1.

⁷ Там само. – С.2.

фейлетоні «Око за око», який помістило «Діло»⁸. У той же час редакція намагалася з'ясувати причини антисемітизму, вказувала на те, що імперська ідеологія Москви розпалювала серед населення звірині інстинкти, культивуючи погромницькі гасла. Організацією погромів займалися не українці, а чорносотенці-росіяни – Пуришкевичі, Маркови, Дубровіни, Столипіни, Савенки. Газета називає кампанію дискредитації єврейською пресою українського руху погромництвом над українським народом. «Над домовиною невинної людини не повинна зловтішно і безосновно крякати згряя жидівських журналістів», - пише «Діло»⁹. Очевидно, що полеміка такого ґатунку нагнітала ворожнечу між народами, що споконвіків мирно співіснували у Галичині й загрозувала небезпекою конфлікту.

На похорон С.Петлюри 31 травня 1926 р. «Діло» відгукнулось розлогим репортажем того ж В. Левицького - «Останній похід отамана Петлюри». Поруч з ним поміщено статтю «Довкола брудного наклепу. (Чи С. Петлюра боровся з погромами й погромництвом?)», у якій наводяться уривки із книги єврейського громадського і політичного діяча, члена уряду УНР - Соломона Гольдельмана і накази С.Петлюри проти погромів, якими спростовувались наклепи про нього як антисеміта¹⁰.

Похорон С.Петлюри не означав, що газета втратила інтерес до його постаті. Швидше навпаки, тепер вона переключилась на висвітлення підготовки, а потім і проведення судового процесу.

Аналіз публікацій газети «Діло» про замах вчинений С. Шварцбардом на С. Петлюру 25 травня 1926 р. в Парижі дає підстави зробити висновки стверджувати, що своєю трагічною загибеллю він фактично був «реабілітований» або майже реабілітований як видатний

⁸ Там само.

⁹ Там само.

¹⁰ Діло. – 6 червня. – 1926. – Ч.124. – С.1.

політичний і державний діяч України доби Національної революції 1917-1921 рр. в очах галицьких українців. Газета «Діло» одразу ж визначила цей замах як політичний акт за яким стоїть Москва і міжнародний комуністичний рух. Смерть Головного отамана консолідуюче вплинула на українську громадськість як Наддніпрянщини, так і Західної України, поклала край їх конфронтації спричиненої Варшавським договором 1920 р. Гостра реакція газети на упереджене звинувачення єврейською пресою С. Петлюри в антисемітизмі, і глорифікація нею його убивці та подача українського визвольного руху як погромницького й антиєврейського у своїй суті спричинилися до погіршення українсько-єврейських стосунків в Галичині у міжвоєнний період.

МУЗИЧНЕ ЖИТТЯ ЛЬВОВА НА СТОРІНКАХ ГАЗЕТИ “CHWILA” (1919-1921)

Періодичні видання є невичерпним джерелом інформації про культурні події певного періоду. У Львові в різний час друкувались численні різноманітні часописи – від альманахів до тижневиків і щоденних газет українською, польською, німецькою мовами. Із цими виданнями співпрацювали музикознавці, композитори, виконавці, які висвітлювали все, що відбувалось у царині музичного мистецтва.

У 1919 р. польською мовою почала виходити газета єврейської громади Галичини “Chwila”: *Dziennik dla spraw politycznych, społecznych i kulturalnych*” (Щоденник для політичних, суспільних і культурних справ). Відповідальним редактором спочатку був Герман Зіппер, а після його смерті, від грудня 1921 р. – Генрік Розмарин.

Вже сама назва газети, що перекладається як “час, момент”, – символічна. У першому випуску редакція зазначала: “Наш часопис зродила потреба часу. Політичні зміни, які на наших очах відбуваються на теренах зруйнованої війною австрійської монархії, процес формування нових держав ставлять цілий ряд проблем, перед якими кожен повинен зайняти позицію з огляду інтересів власного народу”. І далі наголошувалось, що газета ставить за мету виражати настрої єврейського населення та “інформувати загал про прагнення і бажання цього населення”¹.

Хоча газета “Chwila” адресувалась передовсім єврейській громаді, невдовзі вона стала одним із найвагоміших щоденних видань,

* старший науковий співробітник Музично-меморіального музею Соломії Крушельницької у Львові.

¹Chwila. – 1919. – № 1. – 10 stycznia.

популярних і за межами Галичини. Адже на її сторінках окрім політичних, суспільних, господарських справ значна увага приділялась культурним подіям міста, зокрема, музичним. Причому автори видання намагались подати широкий спектр огляду заходів єврейських, польських і українських товариств (на відміну від тогочасної польської періодики).

Музична публіцистика часопису різножанрова. Так, окрема рубрика “Хроніка” анонсувала театральний репертуар (опери, оперети) і програми розважальних ревію; повідомляла про гостинні виступи співаків та виконавців-інструменталістів а також концерти-звіти учнів численних музично-навчальних закладів міста. Майже в кожному випуску газети з’являлись рецензії на музичні вистави, події концертного життя. Окрім того публікувались творчі портрети композиторів і виконавців, нариси з історії музики або певного музичного жанру, проблемні статті й відгуки на нотні видання.

Незмінним музичним співробітником газети упродовж її двадцятилітньої історії був Альфред Пльон (1875?-1941?). За словами музикознавця Л. Мельник, це одна з “найцікавіших та до сьогодні найменш досліджених особистостей на музичному ландшафті Галичини міжвоєнного періоду”². Поряд із А. Пльоном музичну сторінку газети провадив як заступник Натан Гермелін.

Вагому частку музичних публікацій у газеті займають театралії. З них довідуємось, що упродовж 1919-1921 рр. Львів відвідали артисти із різних оперних театрів (зокрема І. Дигас, А. Дідур, Є. Дідур, А. Весоловський, Й. Маєрський, С. Мариновичівна, Д. Ярославський, Б. Попов).

² Мельник Л. Музична журналістика: теорія, історія, стратегія. На прикладах із щоденної преси Львова від початків до сьогодення: монографія / Лідія Мельник – Львів, 2013 – С. 314.

За означений період були виконані опери Дж. Россіні (“Севільський цирульник”), Дж. Верді (“Бал-маскарад”, “Аїда”, “Ернані”, “Травіата”, “Ріголетто”, “Трубадур”, “Отелло”), Дж. Пуччіні (“Тоска”, “Богема”, “Мадам Баттерфляй”), Р. Вагнера (“Летючий голандець”), Р. Леонкавалло (“Паяци”), П. Масканьї (“Сільська честь”), С. Монюшка (“Галька”, “Графиня”, “Страшний двір”, “Фліс”, “Verbunmobile”), Ф. Галеві (“Жидівка”), Л. Деліб (“Лакме”), Ш. Гуно (“Фауст”), Ф. Тома (“Міньйон”), Ж. Оффенбаха (“Казки Гоффмана”), Ж. Бізе (“Кармен”), Ж. Массне (“Манон”), П. Чайковського (“Євгеній Онегін”), Е. Гумпердінка (“Ясь і Малгося”, оригінальна назва “Гензель і Гретель”).

Усі перелічені вистави були відновленнями, тобто із частковою зміною виконавського складу або гостинним виступом того чи іншого соліста. Лише дві прем'єри мали місце у 1920 р.: “Ерос і Психе” Л. Ружицького (лютий) і “Варшав'янка” А Стадлера (травень).

Така репертуарна політика справедливо піддавалась критиці. Так, А. Пльон зауважував, що “дирекція постійно обдаровує нас “відновленнями”, у старих, вицвілих шатах або – що часом ще гірше – нічим не оправданими змінами у складі”³. А після виступу ново ангажованих артистів М. Правдзіца та А. Вишневського Н. Гермелін писав: “Можна сподіватись на те, що дирекція покине епоху відновлень і повторень, бо наш теперішній оперний склад може виконати найважчі завдання”⁴.

Музичні оглядачі намагались коротко охарактеризувати усі складові вистави; важливим є те, що поряд із виконавцями чільних партій згадуються усі учасники, режисер, балетмейстер, декоратори.

³ Płohn A. Z opery. “Onegin” z Popowem / A. Płohn // Chwila. – 1921. – № 1043. – 16 grudnia.

⁴ Hermelin N. Z opery. Pierwszy występ Prawdzica i Wiśniewskiego / N. Hermelin // Chwila. – 1921. – № 961. – 22 września.

Автори рецензій, особливо А. Пльон, дотепно говорили про ті чи інші недоліки вистав. Наприклад, “унікумом” був названий Радамес (“Аїда” Дж. Верді) із темним кольором тіла й білими обличчям і руками⁵. А після постановки вердівської “Травіати” дописувач газети зазначав, що “вбрання пань краще взагалі не піддавати критиці”⁶. Постійні зауваження викликали хорві сцени опер. Зокрема, на виставі “Сільської честі” П. Масканьї “хор не звертав уваги на диригента і співав (особливо за кулісами) в такому темпі, що оркестр ледве міг його наздогнати”⁷. У “Фаусті” Ш. Гуно знову найгірше співав хор – “неритмічно і фальшиво”⁸.

Подібна ситуація спостерігалась і в жанрі оперети (від жовтня 1921 р. вистави відбувались у приміщенні так званого “Міського Театру Новин” по вул. Сонячній, тепер П. Куліша). Періодично повторювались давно відомі твори, а декілька прем’єр не мали особливого успіху через нецікаве лібрето, заяложені дотепи, шаблонну музику.

Жанр балету в репертуарі театру представлений дуже скромно (переважно танцювальними сценами в оперетах і операх), хоча у Львові працював досвідчений хореограф С. Фалішевський. Лише у жовтні 1920 р. виконувався балет на 1 д. Ю. Дамсе “Весілля в Ойцові”, а восени наступного року відбулась прем’єра балету “Наїр” (пролог і 1 д.) за участю танцівників-гастролерів А. Фортунато і Н. Кірсанової. Цей твір (лібрето і хореографія О. Фортунато) на музику Е. Гріга, М. Римського-Корсакова, А. Аренського мав величезний успіх і, як

⁵ Plohn A. Z opery. “Aida” Verdięo / A. Plohn // Chwila. – 1920. – № 314. – 28 listopada.

⁶ Plohn A. Z opery. “Traviata” z Ewą Bandrowską / A. Plohn // Chwila. – 1921. – № 371. – 26 stycznia.

⁷ Plohn A. Z opery. Cavalleria i Pajace / A. Plohn // Chwila. – 1919. – № 301. – 15 listopada.

⁸ Plohn A. Z opery. “Faust” z St. Marynowiczówną i D. Jarosławskim / A. Plohn // Chwila. – 1921. – № 928. – 20 sierpnia.

писав А. Пльон, “вніс поживлення й розмаїття в шаблонний репертуар”⁹.

Значно багатшим і цікавішим в окреслений період було концертне життя. Організацією виступів відомих солістів і колективів займались Концертне бюро Галицького Музичного Товариства і засноване 1908 р. Галицьке Концертне Бюро М. Тірка. Окрім того, у Львові діяли музичні навчальні заклади різного ступеня, які періодично влаштовували публічні звіти педагогів та їх вихованців.

Восени 1919 р. на базі раніше існуючих засновується “Єврейське музичне товариство”, довголітнім головою якого став А. Пльон. За мету Товариство поставило плекання хорового співу, камерної та симфонічної музики. І вже від травня наступного року свої успішні виступи розпочинає симфонічний оркестр під проводом Н. Гермеліна. Невдовзі А. Пльон із повним правом міг назвати цей колектив важливим чинником музичного життя міста, що матиме вагомий вплив на подальший розвиток музичної культури.

У 1921 р. був організований симфонічний оркестр при новоствореній “Польській спілці музикантів”, який об’єднував виконавців-інструменталістів Польського Музичного Товариства і Міського театру; диригентом оркестру упродовж багатьох років був А. Солтис.

Восени 1919 р. свою діяльність відновило “Коло музичне”. Зусиллями його учасників відбувся ряд монографічних концертів, в яких музичній частині передувала доповідь. І вже до кінця року були підготовані заходи, присвячені С. Монюшкові, Л. Бетховену, вокальним баладам до слів А. Міцкевича (прозвучали твори С. Монюшка і К. Льове). Упродовж наступного року відбулись вечори

⁹ ap. Z Teatru Wielkiego. Rosyjski balet // Chwila. – 1921. – № 992. – 26 października.

Л. Бетховена (з характеристикою фортепіанних та скрипкових сонат і IX Симфонії), Ф. Шуберта, І. Падеревського, М. Карловича, К. Шимановського і П. Чайковського. У березні 1921 р. був проведений шопенівський концерт, на якому як доповідач і піаністка виступила К. Парнасова – учениця К. Мікулі, згодом фундаторка Музею Ф. Шопена у Львові. А в березні – вечір сучасної пісні.

Упродовж сезону 1919-1920 рр. заходом бюро Тірка прозвучав цикл “Фортепіанних шедеврів” (від Баха до сучасних композиторів) за участю відомих виконавців Е. Петрі, Є. Лялевича, С. Айзенбергера, Г. Мельцера. Окрім того, відбулись фортепіанні речиталі С. Аскеназе, В. Бакгауза, Л. Сироти, Й. Сливинського, І. Фрідмана, В. Лабунського, Й. Турчинського.

У камерно-вокальних і камерно-інструментальних концертах неперевершеними акомпаніаторами були Г. Оттавова і Е. Стайнбергер (який, за словами А. Пльона, зумів “врятувати не одну критичну ситуацію”¹⁰). Треба ще зазначити, що в ті ж роки починали свою кар’єру єврейські піаністи А. Гермелін і Л. Мінцер (трагічно загинули в часі німецької окупації).

З концертів скрипкової музики оглядачі газети особливо вдалими назвали виступи віртуозів П. Коханського, С. Барцевича, Р. Перутца, Й. Цетнера, І. Дубіскої, Е. Моріні, В. Коханського, Я. Волянека, Й. Сігеті.

У камерно-вокальному жанрі на шпальтах газети виділені концерти А. Дідура, С. Корвін-Шимановської, Й. Манна, Б. Гравфорд, Я. Королевич-Вайдової, І. Дигаса, І. Аргасінської-Хойновської, К. Пфаувої, Д. Ярославського, І. Стешенка, Р. Орленка, виконавців

¹⁰ Plohn A. Z sali koncertowej. Lwowski Instytut Muzyczny. Jadwiga Elsnerówna / A. Plohn // Chwila. – 1921. – № 765. – 4 marca.

єврейських релігійних і народних пісень Г.І. Сіроти, М. Заїтца, А. Знайди.

Звіти про концертні виступи, подібно як і театральні рецензії, написані лаконічно, проте із вичерпною характеристикою усіх компонентів, часто із критичною гостротою.

Окремо варто зупинитись на українських акцентах у публікаціях газети. Це, зокрема, повідомлення про вистави театру “Українська Бесіда” під керівництвом В. Коссака (1920) і О. Загарова (1921); рецензії А. Пльона на концерти співаків Р. Орленка (лютий 1921) та І. Стешенка (березень 1921). Перу цього ж оглядача належить схвальний відгук на постановку опери Пуччіні “Богема” силами учнів Оперної школи Ч. Заремби; серед солістів – З. Дольницький і М. Маслюк-Мартіні. І, насамкінець, звіт про Оперний вечір за участю студентів Ч. Заремби. Тоді А. Пльон на першому місці назвав виступ М. Голинського і прококував йому найкраще майбутнє¹¹.

Упродовж окресленого періоду на сторінках газети “Chwila” з’явилося близько 140 різножанрових публікацій лише авторства А. Пльона. Зрозуміло, що при такій інтенсивній праці від автора неможливо вимагати детальності й різносторонності. Головним у виступах було повідомити, роз’яснити, зацікавити і – виховати. Адже майже у всіх критичних матеріалах А. Пльон із гумором, іронією, а часом і з обуренням говорить про поведінку певної частини публіки. Так, з приводу запізнь на виставу і розмов підчас звучання увертюри він пише, що можемо мати уявлення про популярні свого часу львівські “прогулянкові концерти”¹². В іншій статті автор пропонує дирекції театру заборонити вхід у зал після початку вистави: “публіка

¹¹ Płohn A. Z sali koncertowej. Wieczór operowy szkoły Cz. Zaremby / A. Płohn // Chwila. – 1921. – № 859. – 10 czerwca.

¹² Płohn A. Z opery. “Aida” z Ignacem Mannem / A. Płohn // Chwila. – 1919. – № 322. – 6 grudnia.

навчитися пунктуальності, якщо першу дію муситиме простояти в коридорі”¹³.

Музична публіцистика газети “Chwila” є предметом зацікавлення багатьох музикознавців, які активно вводять її в науковий обіг. Як приклад можна назвати, окрім вже згадуваної праці Л. Мельник, дослідження Лешека і Тереси Мазеп¹⁴, монографію про піаністку Л. Колессу, підготовану Н. Кашкадамовою і В. Бобицькою¹⁵, публікації О. Дразниці¹⁶. Очевидно, що цілковито закономірною є потреба в систематичному анотованому покажчику музичних публікацій газети упродовж 1919-1939 рр.

¹³ Plohn A. Z opery. “Żydówka” z J. Majerskim / A. Plohn // Chwila. – 1921. – № 946. - 7 września..

¹⁴ Мазепа Л. Шлях до Музичної Академії у Львові. – Т. I (від доби міських музикантів до Консерваторії [XV ст. – до 1939 р.] / Л. Мазепа, Т. Мазепа. – Львів: СПОЛОМ, 2003. – 288 с.

¹⁵ Любка Колесса, українська піаністка: статті та матеріали / ред.-упоряд.: Н. Кашкадамова, В. Бобицька. – Львів: Літопис, 2011. – 460 с.

¹⁶ Дразниця О. Концертне бюро Максиміліана Тюрка як організатор квартетних виступів у Львові / О. Дразниця // Вісник Прикарпатського Університету. – Івано-Франківськ, 2012-2013. – С. 136-142. – (Серія: Мистецтвознавство; вип.26-27).

Дразниця О. Відображення концертної діяльності Єврейського музичного товариства у Львові (1919-1924) у публікаціях газети “Chwila” / О.Л. Дразниця // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. – Тернопіль, 2014. – С. 48-56. – (Серія: Мистецтвознавство; № 1).

**ЧАСОПИС «МОЛОДЕ ЖИТТЯ» ЯК ДЖЕРЕЛО ДО
ВИВЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ «ПЛАСТУ» НА
ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД
(1921 – 1933)**

Постановка проблеми та її актуальність. Досліджувати пресу завжди актуально для науковців, оскільки можна більш об'єктивно дати оцінки тим чи іншим подіям, побачити прагнення нації, а також простежити розвиток держави. На її сторінках порушувались важливі суспільно-політичні, економічні та культурно-освітні теми, вона піднімала питання національної самобутності та єдності українського народу. Преса завжди мала помітний вплив на активізацію політичного життя українських земель.

Аналізуючи пресу молодіжного руху, зокрема «Пласту», що розвивався на західноукраїнських землях міжвоєнного періоду, можна побачити його вплив на виховання молодого покоління. Саме він був джерелом утвердження національної свідомості, що через свій основний друкований орган «Молоде Життя» намагався донести до українського народу свої ідеї, на основі яких виховувався патріотизм та почуття гідності, що були основними якостями у боротьбі за Українську державу.

Аналіз досліджень. Важливу інформацію для вивчення діяльності пластівського часопису «Молоде Життя» можна почерпнути із фондів Центрального державного архіву України у м. Львові, зокрема це фонд 404. Тут знаходимо протоколи засідань

* канд. іст. наук, зберігач фондів Археологічного музею (Львівський національний університет імені Івана Франка)

редакції, листування з друкарнями, організаціями та приватними особами, рукописи статей та нариси пластунів, листування між різними пластовими осередками на західноукраїнських землях, повідомлення про переплату часопису. Документи про життя та діяльність часопису в період еміграції, зберігаються у Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України у м. Києві – фонд 4016 (Союз українських пластунів-емігрантів (СУПЕ).

Номери самого ж часопису міжвоєнного періоду, знаходяться у Львівській Національній науковій бібліотеці імені В.Стефаніка в відділі україніки. Також частину номерів «Молодого Життя» можна знайти на сайті Архіву визвольних змагань, завдяки упоряднику колекції пластуна Ю. Юзича.

Що ж стосується історіографії, то діяльність «Пласту» та його внесок у формуванні національної свідомості української молоді досліджувало багато сучасних українських науковців, проте його пресою практично ніхто не займався. Візьмемо до прикладу пластівський часопис «Молоде Життя», про який є лише декілька публікацій, й то вони вийшли в еміграції у 1970 – 1980-х роках, оскільки будь-які дослідження, що стосувалися історії України та йшли в розріз з більшовицькою ідеологією, були заборонені в Радянському Союзі. До таких заборонених тем відносилась звичайно ж молодіжна скаутська організація «Пласт» й відповідно його періодичні видання. Дослідниці Т.Горохович¹ та О.Кузьмович², побіжно дають характеристику журналу від дня заснування і до виходу останнього номера у 1959 році. Ще один дослідник в еміграції Ю. Старосольський вивчаючи життєвий та творчий шлях одного з редакторів «Молодого

¹ *Горохович Т.* Пластове видавництво / Тетяна Горохович // Пластовий Шлях. – 1977. – Жовтень – грудень. – С. 47 – 49

² *Кузьмович О.* 50 років від появи «Молодого Життя» / Ольга Кузьмович // Юнак. – 1981. – лютий. – С. 16 – 17. *Сова А.* Юнацькі та молоді роки Романа Шухевича / Андрій Сова // Український визвольний рух: наук. зб. – Львів, 2007. – Збірник 10.

Життя» Богдана Кравціва, лише кілька рядків присвятив роботі самого часопису³.

У наш час інформації про діяльність часопису, його внесок у патріотичне виховання молоді на західноукраїнських землях практично немає. Хоча аналіз основних видань скаутської організації Пласту у міжвоєнний період робить львівська дослідниця І.Вовк⁴.

Безпосередньо про часопис «Молоде Життя» лише фрагментарно згадує дослідник Ю. Візитів в контексті вивчення розвитку пластівського руху на Волині⁵. Ще один науковець А.Сова займаючись вивченням біографічних даних головнокомандувача УПА Романа Шухевича, також частково згадує про «Молоде Життя»⁶.

Мета статті – показати часопис «Молоде Життя» як важливий чинник у діяльності Пласту міжвоєнного періоду, що сприяв національному розвитку українців.

Вклад основного матеріалу. Перший номер часопису вийшов у лютому 1921 року під редакцією С. Тисовського, який очолював журнал до кінця літа 1923 року. Емблемою часопису стала до сих пір діюча відзнака Пласту – переплетення скаутської лінії й українського герба – тризуба. Часопис виходив у Львові у друкарні Ставропігійського інституту і видавався Українським Краєвим Товариством охорони дітей і опіки над молоддю, яке заснував

³ Старосольський Ю. У Пласті росте новий люд ... (Богдан Кравців – пластун) / Юрій Старосольський // Альманах УНС на рік 1979. – Джерзі Сіті – Нью-Йорк, 1979. – С.170 – 175

⁴ Вовк І. Відновлення видавничої діяльності Пласту після війни (1922 – 1930 рр.) / Ірина Вовк // Поліграфія та видавнича справа. – 2012. – № 4. – С.3 – 12.; Його ж. Особливості видань пластової художньої літератури / Ірина Вовк // Держава та регіони. Серія: Соціальні комунікації. – 2013. - № 3 – 4. – С. 135 – 143

⁵ Візитів Ю. Пластовий рух на Волині у міжвоєнний період. / Юрій Візитів – Рівне, 2008. – 180 с.

⁶ Сова А. Юнацькі та молоді роки Романа Шухевича / Андрій Сова // Український визвольний рух: наук. зб. – Львів, 2007. – Збірник 10.

О.Тисовський⁷. «Молоде Життя» виходило лише у Східній Галичині раз на місяць, оскільки дія статуту Товариства поширювалась на три воєводства: Львівське, Станіславівське, Тернопільське. Після смерті засновника часопису у різні роки його очолювали В.Кузьмович, Б.Кравців, Є.Пеленський.

«Молоде Життя» було обов'язковим для кожного пластуна, користувалося популярністю серед позапластової молоді та української громадськості. Тут часто публікувались історичні й національно-патріотичні твори. Часопис поширював основні завдання, які ставила перед собою скаутська організація: виховувати у молоді дисципліну, виконання обов'язків, уміння контролювати себе у різних ситуаціях: *«кожний пластун мусить бути національно гордий, мати свою людську гідність ... Повинен собі з'явити, що прохання ніколи, нічого, нігде й від нікого не дістане, а буде мати лише це, що сам собі власними силами здобуде. Це є перша передумова, сильна віра у свої зусилля...»*⁸. З цією метою проводились різного роду збори для пластунів, мандрівки, екскурсії, організація таким чином намагалась виховати у молоді сильний характер⁹. Проте найважливішу роль у вихованні підростаючого покоління організація відводила *«патріотизму, братерству та справедливості»*¹⁰, що було затверджено на з'їзді Почесних пластунів, який проходив у січні 1923 року у Львові за ініціативи Ю.Студинського, З.Залуцького та А.Охримовича. Водночас виховання патріотизму у молоді в теорії поєднувалось із практикою, про що повідомляє постійна рубрика часопису «З нашого життя». Переглядаючи її, спостерігаємо як

⁷ Дет. див.: Д-р Олександр Тисовський – Дрот // Пластовий шлях. – 1981. – Ч.1 (64). – С.4 – 8

⁸ Молоде Життя – 1921. – лютий – С. 2

⁹ Як виробляється характер? (Зміст відчиту виголошеного на сходинах пластового полку ім. княгині Ярославни) // Молоде Життя – 1921. – лютий – С. 4.

¹⁰ Крок вперед // Молоде Життя – 1923. – квітень – червень. – С. 23.

пластівська молодь активно долучалась до політичних, громадських та культурно-просвітніх акцій, зокрема, пластуни проводили наочні екскурсії по місцях бойової слави Українських Січових Стрільців¹¹, влаштовували вечори пам'яті відомих українських діячів – Михайла Павлика¹² та Івана Франка¹³, організовували свято на честь Акту Злуки¹⁴ та багато іншого.

Гортаючи часопис, бачимо, що значна увага в пластовому житті приділялася також культурно-освітній діяльності молоді, яка була націлена на виховання громадянина всебічно-розвинутого як інтелектуально, естетично, так і фізично. Для цього при куренях працювали спеціалізовані гуртки та курси, які розвивали здібності пластової молоді, залучали хлопців і дівчат до освітньо-виховного процесу, забезпечували цікаве і корисне дозвілля та дбали за підготовку нової когорти виховників¹⁵.

Проте вже на кінець 1923 року «Молоде Життя» опинилось у скрутній економічній ситуації¹⁶. Тому редакцією було прийнято рішення для того аби часопис і надалі функціонував, його фінансування проводилось як за кошти самих пластунів, так і за пожертви, що їх робили і курені, і окремі громадсько-політичні діячі¹⁷. А вже у 1924 році починається другий період видавання¹⁸, коли

¹¹ *Окши Б.* На Маківці. // Молоде Життя – 1921. – грудень. – С. 5 (12 с.); Із нашого життя // Молоде Життя – 1921. – грудень. – С.11; Пластуни на Лисоні. // Молоде Життя – 1927. – падолист. – С. 8.

¹² Косівський Пласт в 11-ту річницю смерти Мих. Павлика. // Молоде Життя – 1926 – лютий – С.м 7.

¹³ Гурток прихильників українського мистецтва // Молоде Життя – 1926 – березень – С. 7.

¹⁴ *Біленький Ф.* Пластове свято в Станіславові. // Молоде Життя – 1927. – січень. – С. 8.

¹⁵ З нашого життя // Молоде Життя – 1926 – грудень. – С. 7; *Верес Р.* Про самоосвіту // Молоде Життя – 1929. – червень. – С. 4.

¹⁶ Від адміністрації. // Молоде Життя – 1923. – листопад – грудень. – С. 2.

¹⁷ Молоде Життя – 1927. – квітень – травень. – С. 7; *Левицький С.* Подяка // Молоде Життя – 1927. – лютий. – С. 8.

¹⁸ *Кузьмович О.* 50 років від появи «Молодого Життя» ... С. 16.

редакцією «займаються молоді, повні творчих задумів пластуни». У цей же період часопис очолив Б.Кравців¹⁹. Відтоді часопис змінює формат і перетворюється на популярний журнал пластової молоді. В ньому почали постійно появлятися повідомлення і статті про діяльність Пласту на Волині²⁰ та Закарпатті²¹, а також друкуються відомі поети та публіцисти: Б. Кравців, Ю. Косач, Т. Довгаль, В. Янів, Є. Пеленський, П. Ісаїв, Е. Жарський, А. П'ясецький та багато інших. Саме на сторінках «Молодого Життя» у 1925 році відбувся поетичний дебют молодого письменника Юрія Косача, брат Лесі Українки, під іменем розвідника Першого пластунського куреня «Орлине Перо». У номерах «Молодого Життя» знаходимо позитивні оцінки праці Пласту таких письменниць, як К. Малицька і К. Гриневичева²². До речі, дописувачі статей у журналі підписувались під псевдо (наприклад О.Тисовський – Дрот, Є.Пеленський – Буй-Гур, Б.Кравців – Самітній Олень, Є.Кульчицький – Avanti, Ю.Косач – Орлине Перо та ін.), оскільки дуже часто критикували дії польської влади, хоча часопис, як і сам «Пласт», намагався дотримуватись аполітичності.

Велику увагу молодіжна скаутська організація приділяла фізичному вихованню молоді та спорт, які, на думку проводу Пласту, формували у молоді здоровий дух, впевненість у собі та сильний фізичний розвиток. У ряді номерів «Молодого Життя» розміщені

¹⁹ *Старосольський Ю.У* Пласті росте новий люд ... (Богдан Кравців – пластун) ... С.173.

²⁰ Українські пластуни на Волині. // Молоде Життя. – 1924. – січень – березень. – С. 11; *Кравців Б.* З мандрівки по Волині. // Молоде Життя. – 1925. – березень. – С. 4.

²¹ Українські пластові відділи на Закарпатській Україні. // Молоде Життя. – 1924. – січень – березень. – С. 11; Загальні відомості про діяльність і організацію в 13 пластовому році. // Молоде Життя – 1925. – червень. – С. 10 (12 с.); «Чорногірський вітер» на Закарпаттю. // Молоде Життя – 1925. – жовтень. – С.7 – 9; Пласт на Підкарпаттю // Молоде Життя. – 1929. – січень. – С. 5; *Vizitiv Ю.* Пластовий рух на Волині у міжвоєнний період. ...С. 34.

²² *Гриневичева К.* На новій варті // Молоде Життя. – 1921. – грудень. – С. 7 – 8.

статті про фізичні вправи, якими повинні були займатись пластуни²³, але найбільш популярними видами спорту серед пластунів були: водний і футбол²⁴. Поряд із спортом та фізичним розвитком Пласт, через друкований орган «Молоде Життя», пропагує різного роду мандрівки, а разом з тим розвиток активного туризму, завдяки якому «пластуни ... пізнають свій край, его красу і тим більше його люблять»²⁵. У зв'язку з тим починаючи з 1923 року набирають масового характеру дводенні і багатоденні мандрівки пластової молоді²⁶.

Весною 1928 року до «Молодого Життя» почав виходити спеціальний додаток під назвою «Пластовий провід. Інструкторський листок Українського Пластового Уладу», у якому містились вказівки та інструкції, велася хроніка подій пластового життя, подавались огляди діяльності пластових осередків в Україні та за її межами²⁷. Також важливу інформацію для вивчення діяльності Пласту в Галичині та Закарпатті дослідникам подає рубрика – Урядові вісті ВПК. Її обіжники повідомляють про назви та склад пластових осередків²⁸. Розвиток Пласту на західноукраїнських землях, можна

²³ Легкий спосіб, щоби вирости на сильного // Молоде Життя – 1925. – червень. – С.3 – 4. *Тарнавський О.* Спорт у куріні // Молоде Життя – 1925. – квітень. – С.6; *Франко Т.* Спортові осяги // Там само; Запоріжські ігрища // Молоде Життя – 1925. – травень. – С.8; Пластове свято // Там само.; *Рудик З.* Лещетарство // Молоде Життя. – 1926. – січень. – С. 1 – 3.; Молоде Життя. – 1926. – лютий. – С. 3 – 4.

²⁴ *Сова А.* Юнацькі та молоді роки Романа Шухевича / Андрій Сова // Український визвольний рух: наук. зб. – Львів, 2007. – Збірник 10. – С.113.; *Радимілов.* Зі спорту // Молоде Життя. – 1922. – травень. – С. 6.; Молоде Життя. – 1922. – червень – липень. – С.13.

²⁵ *Сельський С.* Українська туристка і краєзнавство // Молоде Життя. – 1923. – січень – березень. – С.2

²⁶ Дет. див.: *Луцький В.* Активний туризм у діяльності молодіжних пластунських організацій Західної України (20–30 рр. XX ст.) / Василь Луцький // Історичні, філософські, правові й організаційні проблеми фізичної культури. Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я у сучасному суспільстві. Збірник наукових праць. – 2010 - № 1 (9). – С.21 – 26.

²⁷ *Візітів Ю.* Пластовий рух на Волині у міжвоєнний період. ... С.35

²⁸ Молоде Життя – 1921. – серпень – грудень. – С. 13; Молоде Життя – 1923. – вересень – жовтень. – С.44

пояснити тим, що в Польській державі у 1920-х роках не було вироблено чіткої системи законодавчих актів, які б регулювали діяльність молодіжних організацій, тому вони все ж таки мали можливість розвиватись легально, хоча з певними обмеженнями та постійним тиском в боку влади²⁹. Часопис є унікальним тим, що проблеми розвитку Пласту на місцевому рівні розкривають безпосередні його учасники, провідники пластового руху: О.Тисовський, С.Левицький, Т.Довгалюк, Б.Кравців, Є.Пеленський, Л.Бачинський.

На шпальтах часопису також активно обговорювалось питання про залучення до Пласту сільської молоді. Цій проблемі присвятили окремі розвідки Є. Пеленський³⁰, Т.Довгалюк³¹ та С.Тисовський³². Крім того, у часописі є чимало повідомлень про матеріальну і моральну підтримку Пласту з боку греко-католицької церкви та її митрополита А.Шептицького³³, який розуміючи велику вагу організації в здоровому вихованні національно-свідомої та патріотичної молоді, подарував їй у 1924 році 50 га землі в районі гори Сокола, що біля Підлютого, а у 1928 році – ще одну ділянку недалеко гори Сокола на Остодорі разом з будівельним деревом для табору.

Цікавою у «Молодому Житті» є рубрика «Із пластового світа», у якій ми знаходимо повідомлення про події у світі³⁴ та навіть у

²⁹ *Плазова Т.* Становлення західноукраїнського молодіжного руху наприкінці XIX – першій половині XX ст. / Тетяна Плазова // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: держава та армія. - 2011. - № 693. – С. 156. (С. 153 – 157.)

³⁰ *Пеленський Є.* Селоласт (Замітки до дискусії) // Молоде Життя – 1925. – липень – жовтень; Молоде Життя – 1926. – січень

³¹ *Довгаль Т.* Селоласт і піднесення сільськогосподарської культури // Молоде Життя. – 1927. – 15 листопада. – С. 5.

³² *Тисовський С.* Селянський Пласт // Молоде Життя. – 1923. – січень – березень. – С.8 – 9.

³³ *Наш Владика серед нас.* // Молоде Життя – 1930. – вересень. – С. 14 – 16.

³⁴ *Скавтінг в Австрії* // Молоде Життя. – 1924. – січень – березень. – С.8; Молоде Життя. – 1925. – лютий. – С. 7.

Радянському Союзу і Радянській Україні³⁵. Власне звідси неодноразово дізнаємось про тісні зв'язки українських пластунів як з українськими скаутами-емігрантами³⁶, так і з іноземними скаутськими організаціями³⁷.

Після заборони часопису польською владою у 1930 році, редакція «Молодого Життя» переїжджає в еміграцію, де вже наступного року часопис відновив роботу, але у Празі часопис виходив лише до 1933 року. Відновився він уже після Другої світової війни у 1946 році у Німеччині, а згодом у США, де виходив до 1959 року.

Часопис «Молоде Життя» відіграв помітну роль у національному вихованні пластової молоді. За словами пластуна Ю.Юзича: він *«просував ідеї патріотизму і героїзму, прививав українській молоді любов до України...Цей журнал читали і на ньому виростала ціла генерація пластової молоді, яку тепер знаємо як покоління Бандери і Шухевича...»*³⁸. На шпальтах журналу висвітлювались фундаментальні моральні, етичні та виховні вимоги, на яких виховувалося і виховується не одне молоде покоління.

³⁵ Молоді спартаки (Пласт на Великій Україні) // Молоде Життя. – 1925. – лютий. – С. 4 – 5.; Скавтінг у Східній Росії. // Молоде Життя. – 1925. – березень. – С. 6

³⁶ Бажан В. Український Пласт на Джемборі в Югославії // Молоде Життя. – 1932. – С. 13 – 15.

³⁷ Дар від німецьких пластунів // Молоде Життя. – 1929. – січень. – С. 6; З'їзд Головної Ради Пласту в Ч.С.Р. // Молоде Життя. – 1925. – грудень. – С. 9.

³⁸ Юзич Ю. Журнал «бандерівської» молоді – відтепер в електронному архіві визвольного руху / Юрій Юзич [Електронний ресурс] //Режим доступу: <http://www.ukrnationalism.com/news/ukrainian-book>

ІСТОРІЯ ГАЛИЧИНИ У ПРАЦЯХ ЯКОВА
ГОЛОВАЦЬКОГО (1814-1888)

Яків Федорович Головацький народився в селі Чепелі Бродівського повіту на Львівщині, в родині священика. Домашню освіту здобував русинською (тобто українською) мовою, що рідко траплялося в освічених родинах Галичини. Більшість молоді навчалася тоді польською або німецькою мовами. Я. Головацький навчався у Львові – у духовній семінарії та на філософському факультеті Львівського університету. У студентські роки разом із М. Шашкевичем та І. Вагилевичем організував літературний гурток “Руська трійця”. Відтоді він пов’язав життя з ідеєю національно-культурного відродження українського народу.

Мандруючи карпатськими селами у пошуках фольклорного матеріалу, Яків Головацький дійшов до Словаччини й Угорщини. Познайомився з видатними діячами слов’янського відродження – чехом Я. Колларом, словаком М. Годжею, сербом

Г. Петровичем та іншими. За їхньої підтримки організував видання альманаху “Русалка Дністровая” (1837)³⁹. Упродовж 1842-1848 рр. Я. Головацький служив священиком у сільських парафіях. Революційні заворушення у Центральній та Східній Європі 1848 р. покликали його до активного громадського життя у Львові. На з’їзді культурно-освітніх діячів (Собор руських учених) він виголосив доповідь, за висловом М. Возняка, “науковий гімн на честь народної

*д-р іст. наук, проф. (Львівський національний університет імені Івана Франка).

³⁹ Народжені Україною. Меморіальний альманах у двох томах. – Київ, 2002. – С. 436.

мови”. Цього ж року як професор “руської кафедри” Я. Головацький почав викладати літературу у Львівському університеті. Певний час був деканом, протягом 1863-1864 рр. обирався ректором. У 1867 р. за русофільські погляди звільнений з університету австрійською владою. Пізніше Я. Головацький виїхав до Вільна (тепер Вільнюс, Литва), де очолив Археографічну комісію для розбору давніх актів, яка опублікувала чимало джерел з історії України, Білорусії та Литви⁴⁰.

Упродовж життя Я. Головацький опублікував понад 200 праць мовознавчого та історичного характеру. Найголовніші з них були присвячені актуальним проблемам минулого західноукраїнських земель, насамперед історії Галичини. У дослідженні “Розправа о язиці южноруським і його нариччях” Я. Головацький подає вичерпні, як на свій час, відомості про етнічну і мовну єдність українського народу. Він вважає, що єдиний народ заселяє Південну Русь, Галичину і Північно-Східний закуток угорського королівства. Народ цей “говорить одним і тим же язиком, котрий називається у себе і в сусідів українським, малоруським (южноруським) або таки руським”⁴¹. Цікаво, що Головацький вживає і термін “Україна” для характеристики всіх українських земель. Для нього руський, український, малоруський – це назва одного народу. Я. Головацький вважав слов’ян “первісними обивателями” Прикарпаття і саме звідси, “із свого стародавнього отечества”⁴², на його думку, вийшли південні, західні і східні слов’яни.

Головацький, як і багато інших істориків того часу, вважав, що держава у східних слов’ян, як і в інших народів, виникла внаслідок завоювань. У “Великій Хорватії...” Головацького мова йде про

⁴⁰ Довідник з історії України. За заг. ред. І. Підкови і Р. Шуста. Вид. 2-ге. – Київ, 2001. – С. 166.

⁴¹ Головацький Я. Розправа о язиці южноруським і його нариччях // Исторический очерк основания Галицко-Русской материцы. – Львов, 1850. – С. 46.

⁴² Головацький Я. Великая Хорватия или Галицко-Карпатская Русь // Москвитянин, 1841.

існування Давньоруської держави з центром у Новгороді, а пізніше – в Києві. Історію України Головацький поділяв на три періоди: перший – від прийняття християнства на Русі (988-1350 рр.), другий – від 1350 р. і до появи нової української літератури, пов'язаної з ім'ям І.Котляревського (кінець XVIII ст.), третій – від кінця XVIII і до середини XIX ст. Періодизація історії України, запропонована Головацьким, відповідала рівню тодішньої науки в Галичині і, звичайно, не уникла її недоліків.

Висвітлюючи історію Київської Русі, Головацький найбільше уваги приділяє Галичині та Волині. Розповідаючи про князювання Олега, Ігоря, Володимира, Ярослава Мудрого, Головацький весь час повідомляє про події, зв'язані з “Великою Хорватією”, наприклад, про відвоювання Володимиром Святославовичем червенських міст у польських феодалів. Головацький говорить про роль міст Галичини – Белза, Звенигорода, Буська – як форпостів Русі, про значення князювання Ярослава Осмомисла, коли Галицьке князівство простягалось “від Сана і Карпат до Дуная і Чорномор'я”. Періодом розквіту Галицько-Волинського князівства Головацький справедливо вважає князювання Романа Мстиславовича і особливо Данила Романовича – “великого політика”, який “удержав” незалежність держави в тяжких умовах татарської навали і при тому вживав заходів для розвитку торгівлі і ремесла. Про становище Галичини після смерті князя Данила Головацький пише дуже коротко і зазначає, що у 1340 р. край був загарбаний польським королем Казимиром III і втратив політичну незалежність.

Усупереч поглядам польських учених, які вважали похід Казимира III в Галичину позитивним історичним фактом, Головацький підкреслював, що загарбання краю Казимир здійснював “правом сильнішого, використовуючи слабкість руських, які не могли чинити

опору”. Свою головну історичну працю Головацький не випадково назвав “Великая Хорватия, или Галицко-Карпатская Русь”. “Велика, або Біла Хорватія”, – це назва, яку дав у своїх книгах візантійський імператор Константин Багрянородний слов’янським землям у верхів’ях Дністра. “Повість временних літ” також знає хорватів як одне із східно-слов’янських племен, хоч і не визначає докладно їх місцезнаходження. Головацький під “Великою Хорватією” розуміє Галичину і Закарпаття, тому ототожнює термін “Велика Хорватія” з назвою “Галицько-Карпатська Русь”.

Безперечною заслугою Я. Головацького є спроба подати поряд з історією Галичини і відомості з минулого Закарпатської України. Він розглядає історію Закарпаття і Галичини у зв’язку з історією всіх українських земель, які входили свого часу до складу Київської Русі. Головацький вважав, що населення Закарпаття споконвіку було слов’янським, причому частину його становили предки “нинішніх угорських русинів”, тобто закарпатських українців. “Карпати по южному стоку були уже заселені народом перед пришествієм мадярів”, – вказував Головацький. В X ст. прикарпатські землі потрапляють у залежність від київських князів. Олег під час походу на Царгород мав “межи дружиною своєю і хорватів, підданих або лише добровільних товаришів”. Головацький припускав, що Ігор у походах “заходив аж поза дільниці сусідніх хорватів, але приєднати землі хорватів до Київської держави вдалося тільки Володимирі Святославовичу і сину його Ярославу”. Відтоді Хорватія “прибрала собі раз і назавше ім’я Русі”.

Іншою, на думку Головацького, була доля слов’янського населення Закарпаття. Спочатку воно ввійшло до складу Великоморавської держави, а на початку X ст. зазнало нападу угорців. “Розігнані остатки народу, – вважає учений, – котрих хоч і неволя

диких варварів не досягнула, іскали в горах прибіжища і переходили на другу сторону Карпат к своїм одноплеменцям”. Тут вони, “розсіпані між тутешніми хорватами, змішавшись с послідніми, становили с временем один нарід, прийнявши від своїх владітелей ім’я русинів, котрое і по сю пору задержалося”.

Головацький не міг у той час до кінця розв’язати дуже складне питання про стосунки Закарпаття з Київською державою, але цілком вірно, із знанням справи довів автохтонність закарпатських слов’ян, їх близькість до східно-слов’янських племен, зокрема до білих хорватів. Учений рішуче заперечує теорію “переселення” русинів з районів Києва в Паннонію і доводить, що східнослов’янські племена в Закарпатті існували ще до появи в Паннонії угорців. У той же час Головацький визнає частковість переселення з Закарпаття в Галичину та навпаки. Якщо в IX-X ст. відбувалось переселення з Закарпаття в Галичину, то в XIII ст. “галицькі жителі утікали, рятуючись від татар, за Бескид”. Згадує Головацький і події початку XIV ст., коли подільський князь Федір Коріятович із своїм загоном переселився в Закарпаття і “зустрів в тих сторонах своїх одновірців, тобто русинів”. Головацький відзначає, таким чином, цілком закономірні постійні зв’язки між двома українськими землями. Карпати не були перешкодою, навпаки, вони з’єднували Закарпаття і Галичину як у XIII-XIV ст., так і пізніше. Про історію Закарпаття у складі Угорської держави Головацький говорить дуже коротко. Він вважає, що впродовж століть “тутешні русини” зберегли віру і звичаї і не брали жодної участі в політичних справах, були “чужі війнам, відомим через малярське дворянство”.

Спираючись на літописні повідомлення, Головацький детально описав нашествя татаро-монголів на Південно-Західну Русь, героїзм руських людей того часу. Його оцінка наслідків монголо-

татарського іґа для Русі відрізняється від думки тогочасних учених. Російський історик Карамзін, наприклад, вважав іґо монголо-татарських ханів “нешастям”, яке стало “причиною добра” і в цілому було корисним для Русі. Головацький не погоджувався з таким твердженням і вказував, що монгольське іґо було важким горем для Русі, адже завойовники не тільки перервали дальший розвиток “духовної освіти”, але й усе “громадянське життя” народу.

Повертаючись до висвітлення історії Галичини, Головацький зазначає, що в XIV ст. край був загарбаний Польщею і втратив свою державну незалежність. Однак, “народ не був вбитий до смерті, але тільки тяжко поранений, життя його проявлялося у гайдуцтві та чорногорцях”. Мова йде про народний рух, про виступи месників, які ховалися у неприступній Чорногорі в Карпатах. Головацький називає такі виступи “боротьбою політичною”, підкреслюючи тим самим, що це був фактично рух за відродження національної незалежності. У нерівній боротьбі з наступом шляхетської Польщі, писав Головацький, українцям допомагали братства. З усіх установ такого роду найактивнішим виявилось Львівське ставропігійське братство, яке “майже до початку XVIII століття... брало участь у всіх важливих питаннях, що торкалися релігійного, наукового і народного життя Південно-Західної Русі”⁴³.

В одній із своїх статей Головацький торкався походження українського козацтва. Він, зокрема, писав, що галицький “простий народ, рятуючись від гноблення, залишав свої хати і “юрбами тікав на Україну (на Слободу, на волю)”. В іншій праці Головацький доводив, що до козацтва долучалися й галицькі селяни, які, “залишивши сім’ї,

⁴³ Головацький Я. Начало и действие Львовского Ставропигийского братства. – Львов, 1860. – С. 400.

йшли на пограничну Україну, до козаків” і там ставали “учасниками сміливих подвигів козацьких”.

Я. Головацький звертався також до висвітлення визвольної війни українського народу під проводом Б. Хмельницького. На думку вченого причинами визвольної війни були “...релігійні суперечності, переслідування, внутрішні пригнічення”; “гноблення досягло найбільшого ступеня”, і наслідком цього була “релігійно-народна війна”. Він розглядав події середини XVII ст. в Україні як народне повстання, що охопило всю її територію, в тому числі Галичину. “Найважливіша доба, писав він, – була за Хмельницького. Тоді наш мир був свідком славних битв під Зборовом, Збаражем, облоги Львова. Тоді козацька слава розлилася, як широкий Дунай, на всю Червенську Русь”. Головацький високо оцінював діяльність Б. Хмельницького як борця за незалежність України. Він особливо підкреслює думку Хмельницького, що до складу возз’єднаної України повинні були ввійти серед інших “козацьких наших провінцій – Галицька, Львівська, Белзька, Волинська”.

Цікавою є думка Головацького і про те, що національно-визвольна боротьба українського народу упродовж століть мала важливі результати для народу. У боротьбі, зазначає Головацький, народ загартовувався, і “вийшов переможцем, хоч і зазнав пошкоджень”. Перемога полягала в тому, “що русин зберіг свою віру, свою мову, свої вітчизняні звичаї”. Заслугує на увагу думка Я. Головацького про рубіж між середніми і новими віками у світовій історії. Вчений шукав його в наслідках застосування пороху, значенні для людства книгодрукування, у прокладенні морського шляху в Індію і, нарешті, у відкритті Америки.

Отже, історик вважав, що поступу людства у ті часи сприяли великі географічні та наукові відкриття. Все це засвідчує, що Я.

Головацький був самобутнім і вдумливим науковцем, який залишив помітний слід у вітчизняній історіографії.

**ЕТНОПСИХОЛОГІЧНИЙ ПОРТРЕТ УКРАЇНКИ В ТВОРІ
«ЖІНОЧІ ОБРАЗКИ З ГАЛИЧИНИ» ЛЕОПОЛЬДА ФОН ЗАХЕР-
МАЗОХА**

Сьогодні незаперечним є факт, що Леопольд фон Захер-Мазох не лише виразник так званого «мазохізму»; в ряді творів він виступає як ґрунтовний знавець етнічного життя Галичини. Так, в «Жіночих образках з Галичини» Л. фон Захер-Мазох характеризує етноси, що населяють Галичину, робить акцент на жіночих образах, вважаючи, що в жінок природа народу виявляється менш спотвореною як в чоловіків і є більш виразною та щирішою¹. Значну увагу приділяє східнослов'янським представницям, серед яких виділяє польку та малоросіянку (українку). Зосереджуючись на характеристиці польки та українки, які «... в щоденній боротьбі за існування, в національному, політичному, людському суперництві протиставляють свою природу, свої сили, розкривають свої риси...»². Л. фон Захер-Мазох дає порівняльний аналіз їхньої національної вдачі. На його думку, попри достатньо гетерогенні морфологічні ознаки як польського так і українського етносів і зовнішню схожість, ці етноси насправді є різними³. Він підкреслює національну самобутність кожного, виявляє деякі відмінності в побутовій культурі, показує специфіку прояву тих чи інших етнопсихологічних рис, розкриває відмінність їх

*канд. філос. наук, доц. (Львівський державний університет безпеки життєдіяльності)

¹ Захер-Мазох Леопольд фон Вибрані твори [Текст] / Леопольд фон Захер-Мазох ; авт. післямови Лариса Цибенко. – Л. : Літопис : Центр гуманіт. дослідж. Львів. держ. ун-ту ім. І. Франка, 1999. – С. 25.

² Там само. – С. 20.

³ Там само.

національних характерів. Ведучи мову про український етнос в Галичині, зачіпає питання антропологічного складу і вказує на наявність численних антропологічних локальних варіантів, що підтверджується сучасними дослідженнями в галузі антропології. Наприклад, він подає такі характеристики: « мешканці великої рівнини від Сяну до Пруту досить високорослі, мають симетрично збудовану міцну статуру, свіжий колір шкіри, жінки – часто найчарівніші риси обличчя, а на протигагу правильним рисам інколи – майже тваринна порода з широкими вилицями й великим ротом. На галицькому Поділлі впадає в очі благородна, майже шляхетна зовнішність, світло-коричневе волосся... Малоросіанка з-над Пруту – це мешканка Півдня, і її вогнисті очі, її темне пишне волосся, гарний обрис обличчя можна побачити поряд з вірменкою та румункою...»⁴. Більшою мірою його цікавить вираз психологічної національної своєрідності. Проаналізувавши даний твір можна виділити ряд рис, які характеризуватимуть український національний характер. На думку Л. фон Захер-Мазоха, малоросійські громадяни східногалицьких міст та базарів – це привітні, інтелігентні, старанні, мрійливі люди⁵. Він відзначає пристрасність, гнівливу натуру, яка ховається під розсудливістю і гідністю поведінки українки, «...її почуття можуть повністю опанувати нею; і будь-яка боротьба з ними даремна»⁶. Вважаючи слов'янську натуру надзвичайно доброю, людяною Л. фон Захер-Мазох зауважує, що саме українка вміє поводитись з іншими, «вміє розуміти чуже»⁷. Констатує, що українка вміє заглиблюватися в себе. Наводить рису характеру, яка є типовою для усіх слов'янських народів – «мовчки, приховуючи своє внутрішнє «я»,

⁴ Там само. – С. 21-22.

⁵ Там само. – С. 22.

⁶ Там само. – С. 26.

⁷ Там само. – С. 27.

бути красномовним і балакучим, погоджуючись з іншими»⁸. Називає українку – демократкою, в якій ідеї свободи й рівності в крові⁹ [1, с. 29]. На відміну від дієвого патріотизму польки, український, на думку Л. фон Захер-Мазох, за час панування Речі Посполитої не приніс якихось блискучих подвигів, проте наперекір польській експансії, з непохитним терпінням та любов'ю до своєї національності, зумів зберегтись. Українка «через пісню і слово...врятувала русинську національність»¹⁰. Вона повна поезії і багата на захоплення, «віддається меланхолійній схильності свого племені: вона мріє, захоплюється, її почуття підносяться і спадають, і потім ще довго бринять...»¹¹. Музичний талант, як риса національного характеру, з-поміж інших етносів найбільше розкривається в українки, її чудові, часто глибоко меланхолійні, дико веселі народні пісні значно перевершують польські¹². Важливою рисою, яка притаманна українцям, називає волю «це не якийсь один миттєвий порив, а ота незмінна свідомо воля, що сама із себе творить великі та благородні характери»¹³.

Попри те, що твір «Жіночі образки з Галичини» написаний в художньому стилі і Л. фон Захер-Мазох описує національний характер поетично й емоційно, створений ним етнопсихологічний портрет українки чітко відповідає комплексу системоутворюючих ознак української ментальності, який виділяють сучасні вчені, до якого зараховують інтровертність, індивідуалізм, демократизм, волелюбність, емоційність, чуттєвість¹⁴ [2, с. 317-326, с.].

⁸ Там само. – С. 25.

⁹ Там само. – С. 29.

¹⁰ Там само.

¹¹ Там само. – С. 26.

¹² Там само. – С. 28.

¹³ Там само. – С.24.

¹⁴ Кафарський В.І. Етнологія. Підручник. / Кафарський В.І., Савчук Б. П. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – С. 317-326.

Отже, Л. фон Захер-Мазоха можна трактувати не лише як письменника чи історика, а й як знавця психології народу, якого цікавили не лише суспільне життя Галичини, історія, фольклор, особливості побутової культури, а й психологічна самотність народів. Він мав хист виділяти та описувати найменші відмінності між етносами і вдала етнопсихологічна характеристика українського етносу є цьому підтвердженням.

УКРАЇНЦІ У МЕДИКО-САНІТАРНІЙ І ВЕТЕРИНАРНІЙ СЛУЖБІ ЗБРОЙНИХ СИЛ АВСТРО-УГОРСЬКОЇ МОНАРХІЇ

В австро-угорській армії діяли підрозділи спеціального призначення – медико-санітарна та ветеринарна служби. У структурі цих допоміжних підрозділів помітне місце займали українські військовослужбовці.

Спеціальна Військова медично-санітарна служба монархії була утворена в 1869 р. Вона формувалася з числа спеціалістів – випускників військових шкіл і добровольців-однорічників. З часом її склад розширився. Для потреб військових відкривалися спеціальні школи, лабораторії, формувалися аптеки. З 1886 р. військових лікарів скеровували на річні стажування в університетські клініки Відня, Праги, Граца, Інсбрука, Кракова, Будапешта, Клаузенбурга, де вони вдосконалювали свої знання у хірургії та інших сферах медицини.

Санітарні служби були в кожному підрозділі. У всіх полках з 1897 р. існували спеціальні школи для підготовки санітарів. На початку XX ст. з'явилися спеціальні відділення для попередження і лікування епідемічних хвороб, були запроваджені нові форми транспортування хворих різними видами транспорту. Розширювався лікарський склад з числа вузько кваліфікованих спеціалістів (бактеріологів та ін.)¹.

Наприкінці XIX ст. статистика фіксувала такі хвороби, які найчастіше мали місце в армії: порушення органів травлення,

*канд. іст. наук, доц. (Львівський державний університет безпеки життєдіяльності).

¹ Wandruszka A. Die bewaffnete Macht / A. Wandruszka, P. Urbanitsch. – Wien, 1987. – S. 419.

підвищення температури, простуда вуха і горла, кашель, грибок ніг, розладнання нервової системи, сифіліс. У 1894-1903 рр. зросли захворювання на бронхіт, сифіліс, шлунково-кишковий тракт, а також травми. Серед епідемій мали місце холера у 1886 р. (115 захворювань, з яких 43 смертельні), у 1892-1893 рр. (84 захворювання, з яких 36 смертельні), дизентерія у 1892 р. (1 208 випадків).

Медична служба загальної армії, до якої були залучені і українські лікарі, управлялась 14-м відділом Військового міністерства. У мирний час вона складалася з 27 санітарних підрозділів (*Sanitätsabteilungen*), які обслуговували 25 гарнізонних шпиталів, у тому числі 18 – ландвера і 7 – гонведа. Ці госпіталі розташовувалися в тих містах, де дислокувалося командування армійських корпусів або була сконцентрована велика кількість військових частин: Відні (1, 2), Перемишлі (3), Лінці (4), Брно (5), Оломоуці (6), Граці (7), Любляні (8), Трієсті (9), Інсбруці (10), Празі (11), Йозефштадті (12), Терезієнштадті (13), Львові (14), Кракові (15), Будапешті (16, 17), Комарно (18), Братиславі (19), Кошіце (20), Темешоарі (21), Нагішебені (22), Загребі (23), Рагузі (24), Сараєво (25), Мостарі (26), Бадені (27)². У населених пунктах з гарнізоном в 500 осіб були організовані військові госпіталі, де не лише опікувалися хворими, але й діяли курси підготовки санітарів (з носилками і перев'язувальним матеріалом). Міста з гарнізоном від 300 до 500 осіб мали лікарні, в яких лікували запалення легень і нетранспортабельних хворих. У кожній казармі був організований медпункт.

Крім того у віданні медичної служби знаходилися 11 бальнеологічних курортів (Баден, Карлсбад, Теплице, Тренчин та ін.)³. Наприкінці XIX ст. для потреб імперської армії зростає значення

² Mittheilungen über die verhandlungen der Sektion für Land- und Forstwirtschaft und Montanwesen des Industrie – und Land-wirtschaftsrathes. – Wien, 1900-1910. – S. 175.

³ Там же. – S. 201.

прикарпатських бальнеологічних курортів Трускавець і Моршин та закарпатських курортів термальних вод й солених озер Берегсас і Солотвино. Зокрема, у 1892 р. в Трускавці було споруджено приміщення для інгаляцій за новітніми, на той час, системами, а в Берегсасі і Солотвино з'явилися басейни, резервуари й озера наповненні цілющими гарячими джерелами та солоною водою, які лікували десятки видів різних захворювань у солдат і офіцерів.

Австрійський ландвер мав 18 госпіталів, аналогічних військовим госпіталям регулярної армії (Тешин, Краків, Оломоуц, Кремсаер, Грац, Клагенфурт, Егер, Пльзень, Хохенмаут, Літомержце, Часлау, Жешув, Ярослав, Стрий, Лінц, Сант-Пелтен і Вельсе). Крім того в його віданні знаходилися 56 лікарень для гарнізонів з особовим складом менше 500 осіб⁴. Угорська територіальна оборона (гонвед) мала у своєму розпорядженні окремий гарнізонний госпіталь в Будапешті, сім військових госпіталів і один санаторій⁵.

Особливе значення Військове міністерство надавало належному функціонуванню будинків військових інвалідів. Для надання медичної допомоги непридатним до військової служби офіцерам і солдатам, а також інвалідам та ветеранам австрійського війська, яких в імперії було достатньо, почали будувати спеціальні соціальні заклади для їх утримання. Першою такою установою став Дім військових інвалідів у Відні. В середині ХІХ ст. аналогічні заклади розмістились в Празі, Петтау (Словенія), Падуї (до 1867 р.), Тирнау з філією в Альтгофені (герцогство Каринтія в Альпах). У 50-х роках була зведена спеціальна будівля для потреб галицьких ветеранів армії – Дім військових

⁴ Там же.– S. 202-203.

⁵ Wandruszka A. Die bewaffnete Macht... – S. 529-531.

інвалідів у Львові (функціонував у 1863-1918 рр.)⁶. Військові інваліди та ветерани, які не мали засобів для самостійного проживання, мешкали у цьому закладі за державні кошти. Під будівництво споруди була вибрана земельна ділянка Пиліховської долини в районі гори Кортумівка на Клепарові, що належала військовому відомству. Новостворений заклад слугував спочатку філією будинку інвалідів № 3 в Тирнау, а наприкінці 70-х років львівську філію перетворено в самостійну соціальну установу для інвалідів № 4. Будівля була розрахована на розміщення й утримання на пансіоні близько 500 інвалідів та ветеранів австрійської армії. В період Першої світової війни тут розміщувався також й хірургічний військовий шпиталь (філія львівського гарнізонного шпиталю)⁷.

Слід зазначити, що в австрійській армії медична та санітарна служби існували у тісному зв'язку, але окремо. Завданням військових медиків було лікувати, в той час як санітарні частини служили для надання першої медичної допомоги на полі бою, а також для евакуації поранених до шпиталів. Зокрема, на території гарнізонного шпиталю у Львові був побудований спеціальний корпус, де зберігалось медичне майно та ліки для санітарного відділу на випадок війни. Лише з початком Першої світової війни 14-й санітарний відділ був відмобілізований, і з частинами XI армійського корпусу вибув на фронт, в той час, як шпиталь продовжував виконувати свої обов'язки з лікування військових в місті⁸.

⁶Нагірняк М. Дім військових інвалідів / Михайло Нагірняк, Михайло Слободянюк // Енциклопедія Львова. Т. 2 / За ред. А. Козицького. – Львів : “Літопис”, 2008. – С. 95.

⁷ Materiały do dziejów sztuki sakralnej na ziemiach wschodnich dawnej Rzeczypospolitej. – Część I. Kościoły i klasztory rzymskokatolickie dawnego województwa ruskiego. Т. 12: Kościoły i klasztory Lwowa z wieków XIX i XX. – Kraków, 2004. – S. 67-76.

⁸Слободянюк М. Військовий гарнізон Львова напередодні Першої світової війни / Михайло Слободянюк // Галицька брама. – 2007. – № 7-8 (151-152) «Перша світова. Львів». – С. 7-17.

Досить добре діяла медично-санітарна служба, одним з керівників якої був український лікар-адмірал *Ярослав Окуневський* (1860-1929 рр., родом з Буковини), який зробив рідкісну для українця в Австро-Угорщині військовою кар'єру. У 1877 р. він стає студентом медичного факультету Віденського університету. Своїм успішним навчанням привертає увагу Військового міністерства і отримує державну стипендію в обмін на зобов'язання після завершення навчання служити у збройних силах лікарем-офіцером. У 1884 р. він стає служити корабельним лікарем військового флоту Австро-Угорщини, який базувався в м. Пула (Хорватія)⁹. Після закінчення Віденської офіцерської школи Я. Окуневський призначається начальником Санітарної служби Головного штабу ВМФ Австро-Угорщини. Він опрацював перший статут медичної служби військово-морського флоту, який згодом був покладений в основу статутів багатьох держав світу, розробив проект і збудував перший у Європі військово-морський госпіталь в м. Пула. На початку Першої світової війни Я. Окуневський стає адміралом Генерального штабу флоту, головним лікарем і начальником Головного медичного управління штабу військово-морських сил імперії. Згодом він став одним з двох офіцерів із найвищим званням – генерал-майор морської медичної служби імперії, перший українець – кавалер Рицарського хреста ордена Франца-Йосифа¹⁰.

Адміралом Головного штабу ВМФ Австро-Угорщини був ще один український військовий лікар – *Орест Зарицький* (1863-1930 рр., родом з Тернопільщини). У 1890 р. він закінчив медичний факультет Віденського університету. Під час навчання О. Зарицький знайомиться

⁹ЦДІА України у місті Львові: Ф. 383 (Окуневський Ярослав, адмірал австрійського військово-морського флоту), оп. 1, спр. 14.

¹⁰ Кіцера О. Лікар в адміральській уніформі / Олександр Кіцера // Львівська газета. – 2009. – 15 жовтня. – № 42 (534).

із земляком, випускником цього ж університету, морським лікарем Я. Окуневським і за його прикладом обирає своїм майбутнім фахом військово-морську службу. Наступні три десятиліття його життя будуть пов'язані з будівлею Військово-морського шпиталю головної бази імперського флоту в м. Пула, де він пройшов шлях від корветного лікаря до морського генерального штабного лікаря і керівника санітарно-медичної служби флоту. Зокрема, у вересні 1892 р. О. Зарицького призначають на казематний броненосний фрегат “Габсбург”, з січня 1894 р. – головний лікар корвету “Ерцгерцог Фрідріх”, потім служба на флагманському броньованому крейсері “Будапешт” та інших кораблях. Останньою плаваючою одиницею флоту, на якій О. Зарицький служив головним лікарем, було допоміжне судно “Пелікан”¹¹. Після завершення корабельної служби у 1906 р. він переходить до Морського шпиталю, де керує різними відділеннями цього медичного закладу. У роки Першої світової війни вже контр-адмірал О. Зарицький входить до керівного складу санітарно-медичної служби флоту, є командантом (командиром і головним лікарем одночасно) Морського шпиталю. Під його керівництвом несли службу півтори сотні лікарів і більше тисячі осіб середнього та молодшого медичного персоналу, які забезпечували охорону здоров'я понад 100 тис. військовослужбовців імперської армії і флоту¹².

В зону відповідальності санітарного департаменту флоту входило все східне узбережжя Адріатичного моря – від Трієсту на півночі і до Которської бухти на півдні, ріка Дунай з притоками, а з весни 1918 р. – і порти України, в яких стали базуватися австрійські

¹¹ Зарицький Орест. Матеріал з Вікіпедії – вільної енциклопедії. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу : https://uk.wikipedia.org/wiki/Зарицький_Орест

¹² Адаменко Д. Доктор Орест Зарицький – останній керівник санітарно-медичної служби флоту / Дмитро Адаменко // Інтернет-проект «История государства Габсбургов». [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу : <http://ah.milua.org/orest-zarzycki>

кораблі. На ключовій посаді морського санітарного референта при командуванні Східною армією служив старший штабний лікар 1-го класу (полковник) *Маркил Рожанківський* (1871-1954 рр.; уродженець м. Броди на Львівщині), який організував санітарно-медичні структури в портах. Вчився у Кракові та Відні, де й отримав диплом доктора медицини. Досконало володів італійською, німецькою, англійською, іспанською, французькою та японською мовами¹³.

З початком бойових дій на фронтах Першої світової війни багато українців було мобілізовано до медично-санітарних підрозділів австро-угорської армії. Сумлінну працю, високий професіоналізм, жертвність та вірність професійній клятві, охорону людського життя у зоні проведення бойових дій проявили першокласні медичні фахівці: *Тит-Євген Бурачинський* (1880-1968 рр., родом з с. Криворівня Косівського повіту на Станіславщині). Закінчив медичний факультет Львівського університету. Служив полковим лікарем. До 1916 р. перебував у польовому шпиталі на східному фронті, а пізніше – на італійському, де обіймав посаду головного лікаря полку в м. Удіне. У 1918 р. був переведений в Чернівці на посаду ординатора хірургічного відділу військової лікарні, де служив аж до розпаду Австро-Угорської імперії. *Володимир Щуровський* (1890-1969 рр., родом з с. Нижній Струтин Долинського повіту на Станіславщині). Закінчив медичний факультет Львівського університету. Начальник санітарної бригади Легіону УСС на фронті та стрілецького шпиталю у Львові (1916-1918 рр.). *Володимир Свідерський* (1888-1952 рр., родом з с. Білий Камінь Золочівського повіту на Львівщині). Медичну освіту здобув у Львові та Відні. Як санітарний лікар відзначився у боях Легіону УСС на Маківці. Під час листопадових 1918 р. боїв у Львові був командиром

¹³Кирилас Л. Адмірал родом із Стрівки / Леонід Кирилас // Народне слово. – 2014. – 18 січня.

медичного посту на Цитаделі. *Максим Музика* (1889-1972 рр., уродженець м. Львова). Закінчив медичний факультет Львівського університету. До початку Першої світової війни працював лікарем у гарнізонах Відня і Чернівців. Під час війни служив військовим лікарем на фронті, як бактеріолог і гігієніст воєнного корпусу. *Степан Гайдучок* (1890-1976 рр., родом з с. Підтемне Пустомитівського повіту на Львівщині). До початку Першої світової війни закінчив три курси медичного факультету Львівського університету. У 1914-1918 рр. служив молодшим санітарним лікарем на фронті. *Ярослав Гинилевич* (1891-1980 рр., родом з с. Шум'яч Турківського повіту на Львівщині). Закінчив медичний факультет Львівського університету. З 1916 р. служив санітарним медиком 41-го Чернівецького піхотного полку на італійському фронті. *Петро Куровець* (родом з м. Калуща на Станіславщині), був військовим санітаром на фронті, помер 20 жовтня 1915 р. в бою на березі р. Сочі (Італія)¹⁴.

До складу **ветеринарної служби** австро-угорської армії входили ветеринари і ковалі (для підковування коней). Ветеринарів вербували з числа випускників Вищої ветеринарної школи у Відні і з ветеринарів резерву, що пройшли дійсну військову службу, як однорічних добровольців. Всі ветеринарні фахівці були організовані в особливий корпус військових урядовців. Він складався з трьох груп: для спільної армії, австрійського ландвера і угорського гонведа. Весь ветеринарний штат був розподілений між Третім відділом військового

¹⁴Ганіткевич Я. Українські лікарі [Текст]: бібліогр. довід. / Я. Ганіткевич, П. Пундій; наук. ред. Л. Пиріг. Кн. 3: Учасники національно-визвольної боротьби й українського державотворення, репресовані та реабілітовані лікарі України. – Львів : Афіша, 2008. – 427 с.; Грандо О. Визначні імена в історії української медицини [Текст] / О. Грандо; Центральний музей медицини України. – К. : РВА "Тріумф", 1997. – 335 с.; Щуровський В. Лікарі і медики у Визвольній війні / Володимир Щуровський // Лікарський збірник. Нова серія. Т. III; НТШ у Львові, Лікарська комісія. – Львів : [б. в.], 1996. – С. 69-87; Матеріали до історії української медицини. Т. II / Ред.-упоряд. М. Семчишин; ред. кол.: П. Джуль, В. Марчук, П. Пундій [та ін.]. – Чикаго : Укр. лікар. т-во Північної Америки, 1988. – 298 с.

міністерства, штабами корпусів, Угорським міністерством оборони і Угорським інспекторатом кавалерії.

Ковалі, крім своїх основних функцій, були зобов'язані допомагати ветеринарам. Вони вербувалися з числа унтер-офіцерів і солдат, що прослухали у Відні або Будапешті спеціальний курс з підковування коней при Вищій ветеринарній школі. Ця школа була призначена для навчання цивільних і військових ветеринарів й професійній підготовці ковалів. Факультет очолював професор, а військове відділення – штаб-офіцер. Викладацький склад складався з професорів, урядовців, помічників і т.д. Головний ветеринарний курс тривав 4 роки, а для ковалів – 3 роки. Ще чотири тижні підготовки передбачалися для тих випускників, які далі вибрали військову службу.

В армії Австро-Угорської імперії ветеринари не відносилися до офіцерів технічних служб. Вони склали особливу категорію військових урядовців з власними рангами, а саме: *Oberstabs tierarzt* (підполковник), *Staub tierarzt* (майор), *Militär obertierarzt* (капітан), *Militär tierarzt* (обер-лейтенант), *Militär unter tierarzt* (лейтенант), *Militär tierarzt lichen praktikant* (прапорщик).

У 1914 р. найстаршим за посадою і званням офіцером у ветеринарному корпусі був підполковник Йозеф Лоренц, який працював у Військовому міністерстві. До 1918 р. це звання вже мали 8 ветеринарів. Виходячи з ветеринарного таблицю про ранги, можна припустити, що до складу кавалерійського чи полку польової артилерії входили один або два ветеринари¹⁵ [10, с.531-532].

Отже, підрозділи спеціального призначення займали вагоме місце в структурі австро-угорських збройних сил. Медично-санітарна служба відповідала за здоров'я військовиків і санітарний стан у

¹⁵ Wandruszka A. Die bewaffnete Macht... – S. 529-531.

військових частинах, мала свої госпіталі і санаторії. До складу ветеринарної служби входили ветеринари і ковалі, які склали особливий корпус військовослужбовців.

ВПЛИВ АРТИЛЕРІЇ НА РОЗВИТОК ФОРТИФІКАЦІЇ

У XIV - 1-й половині XVI ст. за масштабами спорудження й кількістю типів чільне місце посідають оборонні будівлі. Загальними для них є чітка функціональність, суворість силуету, лаконічність і монопольність архітектурних об'ємів, стриманість пластичних форм, скупе використання декору. Залежно від місцевих традицій, будівельних матеріалів і впливу регіональних архітектурних шкіл оборонні споруди мають свої самобутні риси.

Винайдена на початку XIV ст. вогнепальна зброя зробила переворот у військовій справі. Друга половина XIV ст. стала у воєнному мистецтві України перехідним періодом від металевий до холодної зброї до вогнепальної. Відбулися докорінні зміни в оборонному будівництві і в той же час зберігалися певні традиції. Вони проявлялися в тому, що, вибираючи місця для нових споруд, враховували природні перешкоди, особливості рельєфу, водні рубежі. Форми плану підкорялись природним факторам та конфігурації майданчика на якому зводилось укріплення. Усі замки цього періоду були нерегулярними.¹

XV ст. стало часом стрімкого розвитку артилерії, що спричинило зміни у тактиці облоги і оборони укріплень. Вже на кінець XV ст. зброярі навчилися відливати чавунні ядра (до того

* канд. іст. наук, доц. (Львівський національний університет імені Івана Франка).

* ст. викладач (Львівський національний медичний університет імені Данила Галицького)

¹ Тимофієнко В. Історія української архітектури / В. Тимофієнко . – К., 2003. – С. 134.

користувалися переважно кам'яними), а у гармат з'явилися лафети, до яких невдовзі прилаштували колеса. Це було досить важливим вдосконаленням - воно надавало артилерії мобільності й давало змогу відносно швидко переміщувати її на ділянки поля бою, де вона була найбільш потрібною.²

Інженерам фортифікаторам потрібно було швидко реагувати на ці зміни, використовуючи нові прийоми зведення укріплень і пристосовуючи старі фортеці до нових умов. Важкі облогові гармати відзначались такою вогневою потужністю, що високі стіни і башти середньовічних замків просто морально застаріли. А легкі гармати, встановлені на стінах, були недостатньо дальнобійними, через що їхні ядра часто просто не долітали до батарей нападників. Іноді з великими зусиллями на стіну вдавалось піднімати важкі гармати, але це призводило до негативного ефекту – віддача від пострілів була надзвичайно сильною і погано впливала на міцність самих стін. До того ж високі, але порівняно тонкі (близько 1,5-2 м.) стіни середньовічних замків не могли довго втримати прицільний артилерійський обстріл, сконцентрований на одній точці.

Якщо раніше звичайними прийомами оволодіння фортецею був штурм за допомогою драбин або облогової башти, а металні машини використовувались в основному для того, щоб розбити хорди (бланкування), то з появою вогнепальної зброї змінилась сама тактика облоги - артилерія пробивала великі бреші у стіні, які атакувались масами піхоти. Відповідно виникла потреба у спорудженні позицій, з яких можна було б вести фланкуючий вогонь по наступаючих піхотинцях ворога. Всі ці обставини вплинули на кардинальну зміну самого принципу спорудження фортифікацій.

² Липа К. Під захистом мурів / К. Липа . – К. 2007. - С. 114.

Втім, спочатку інженери-фортифікатори спочатку намагались просто удосконалити існуючу систему, діючи у рамках існуючих правил і принципів. Це проявилось у потовщенні стін і деякому пониженні їх, зміні форми амбразур. Гармати, розташовані на бойових галереях стін могли вести навісний косоприцільний вогонь, малоефективний проти ворога, тому вони розташовували амбразури в нижніх ярусах, на рівні контрескарпу ровів, щоб можна було вести насильний вогонь.

З'явилися башти, які далеко виступали за лінію мурів - щоб можна було вести фланкуючий обстріл. Вони мали різну форму, але зазвичай півкруглу або п'ятикутну - прообрази майбутніх бастей, пунтоне і бастіонів

У кінці XV ст. остаточно сталась принципова зміна - стіни понизились і почали відсипатись земляними валами, на яких робились широкі валганги - бойові проходи, на яких встановлювались гармати. Зникли високі башти, натомість рови стали глибші й ширші, що ускладнило ведення підкопів. Відтепер основним засобом оборони був земляний вал, який зазвичай підсилювався муруванням - «кам яними одежами».³

Нові ідеї у фортифікації кінця XV ст. початку XVI ст. подав німецький гуманіст Альбрехт Дюрер. У своїй праці «Напученні щодо укріплення міст, замків та місцевостей» він окреслив проблеми, які постали перед фортифікаторами. Він писав, що жодну споруду, на якій хочуть встановити потужні гармати, не варто будувати з прямовисними стінами. Бо якщо на ній будуть діяти декілька гармат - шість, вісім або дев'ять, то стіна зруйнується посередині, якою б вона товстою не була.

³ Глушко О. Еволюція фортифікацій на Правобережжі під впливом змін у тактиці облоги (XV- XVII ст.) / О. Глушко. – Київ, 2009. – С. 16.

Перше, що потрібно було виконати, це нахилити верхню частину оборонних мурів та веж, що зробило б їх менш вразливими для ядер, які в такому разі влучали б у ціль уже під кутом і тому спричинили б менше руйнувань. А для того, щоб не тільки воїни на верхівці муру, але й сама стіна були у безпеці, необхідно було так збудувати укріплення, аби кожна ділянка муру розташовувалася не «обличчям» до поля, а під кутом, і ворожі ядра не влучали в неї під майже прямим кутом, а наче ковзали, завдаючи мінімальних руйнувань. До того ж, як зауважив Дюрер, стіна мала витримувати вагу гармат. Але перебудова мурів та веж для захисту від артилерії позбавила фортифікацій такої важкої деталі, як машикулі - підніжжя мурів запишалось беззахисними.

Щоб позбутися мертвих зон, потрібно було забезпечити фланкуючий вогонь, тобто можливість захисників стріляти вздовж стіни - вже не вертикально з гори, а навскіс, захищаючи підніжжя укріплення. Для цього потрібно було висунути вежі подалі за лінію стін і вести вогонь з бічних стрільниць.⁴

Дюреру часто приписують винайдення бастей - приземкуватої округлої споруди зазвичай з відритою горожею, яка має далекий відступ у рів і часто каземати на нижньому ярусі, в яких розміщувалися гармати для його фланкування. Їх також називали ронделями через їхню округлу форму (від іт. Копсіо - круглий). Характерною ознакою бастей було те, що вона, на відміну від башти, майже не вивищувалась над куртиною.

Бастей, як і пізніше бастіони, були як суцільно насипними, так і «пустими», тобто валом, насипаним по периметру і облицьованим кам'яними блоками.

⁴ Липа К. Під захистом мурів / К. Липа . – К. 2007. – С. 116.

Після виходу трактату Дюрера бастеї поширились дуже швидко. По всій Європі споруджували басейні фортеці або прибудовували їх до старих баштово-стінних укріплень. Бастеї застосовувались і в Україні. Такими були бастеї у замках в Бучачі та Язловці, що на Тернопільщині.⁵

Модернізація укріплень у другій половині XV - першій половині XVI ст. внесла в їх суворий і стриманий образ елементи мальовничості. Такі ж риси мають і нові споруди, збудовані в цей час. Збільшення висоти башт, зміна форм їх планів і динамічність композиції об'ємів посприяли тому, що вигляд оборонних комплексів, їх силует став еластичнішим і виразнішим. У XVI ст. в оборонних укріпленнях з'явилося своєрідне трактування архітектурних форм, окремі ренесансні деталі появилися в укріпленнях таких, як замок у Бережанах, Тернопільська область.

Ренесансні впливи проникали через сусідні країни - Польщу, Угорщину, Чехію. Значну роль в цьому відіграло безпосереднє залучення польських, німецьких, італійських зодчих для здійснення будівельних задумів можновладних верств суспільства.⁶

Бастеї мали один суттєвий недолік - їхня закруглена форма давала розсіяний, а не сконцентрований вогонь, що змусило інженерів надати їм форму багатокутника і на початку 1530-х років з'являються перші бастіони. Бастіон означав - п'ятигранне укріплення, далеко висунуте за лінію куртин, яке однією своєю гранню примикало до неї, а інші чотири утворювали два фланки - грані, що відходили від куртин і призначались для їх фланкування, і фаси - грані, звернені в бік противника, які сходились і утворювали висхідний кут. Традиційно

⁵ Глушко О. Еволюція фортифікацій на Правобережжі під впливом змін у тактиці облоги (XV- XVII ст.) / О. Глушко. – Київ, 2009. – С. 18.

⁶ Тимофієнко В. Історія української архітектури / В.Тимофієнко. – К. 2003. – С. 135.

вважається, що перший бастион був побудований у Вероні італійським інженером Мікеле Сан-Мікелі 1530 р. Це стало початком бастионної системи і її першої школи - староіталійської. Для цієї системи характерними були такі особливості - куртини довгі, а насипні бастиони великі, фланки завжди перпендикулярні куртині. Часто застосовували відступні ланки з орільонами - тобто 1/3 фланка, прилеглу до куртини, подавали назад, а решту 2/3 фланка закруглювали - утворювався орільон (від фр. ogellion - вушко).⁷

Староіталійська стала першою системою бастионної фортифікації в Європі і основою для подальших удосконалень і нових шкіл, які розвивались впродовж XVI - XVII ст. Староіталійська оборонна система полягала у застосуванні мурованих бастионів та довгих прямих куртин. В середині куртини та бастиону розташовувалися – каземати.⁸

Найважливішим з нових шкіл були новоіталійська (середина - кінець XVI ст.), голландська (середина XVI - середина XVII ст.) і французька (початок XVII ст. - середина XVIII ст.) Елементи всіх цих систем присутні і в бастионних замках України, часто настільки змішано, що нелегко визначити, за канонами якої з них зведене те чи те укріплення.

Новоіталійська система була суттєвим вдосконаленням староіталійської. Перед куртиною, щоб прикрити її від прямого артилерійського вогню, почали споруджувати передове укріплення. Спочатку це були спорудження у формі півкола - демільона (від іт. сіетїїпе - півмісяць), а потім трикутна - равелін. Гласис тепер був відсунутий трохи від краю контрескарпа і утворилась понижена

⁷Глушко О. Еволюція фортифікацій на Правобережжі під впливом змін у тактиці облоги (XV- XVII ст.) / О. Глушко. – Київ, 2009. – С. 18.

⁸ Липа К. Під захистом мурів / К., Липа . – К. 2007. – С. 125.

позиція, яка отримала назву прикритий шлях. Тут містилися стрільці і легка артилерія.

Голландська система виникла у Нідерландах у другій половині XVII ст. Для цієї системи була характерна відсутність «кам'яних одеж», було понижено вали і не споруджувалися насипні бастіони. Голландські бастіони являли собою простий п'ятикутник, утворений валом і мав набагато гостріші висхідні кути, у цій системі майже не використовувалися відступні фланки і орільони.⁹

Споруди голландської фортифікаційної системи були велетенськими, модуль для їх будівництва складав 220 м. - відстань мушкетного пострілу. Рівна куртина майже зникла - у більшості укріплень зовнішній обрис оборонного периметру являв собою суцільну ламану лінію, яку складали нарізники потужних бастіонів. Найбільш важливі ділянки твердинь підсилювали додатковими зовнішніми укріпленнями. Це могли бути горнверки (від голл. *Botuuegk* - рогатий верк) - два пів бастіони, сполучені куртиною, і кронверки (голл. *kgonshcegk* - короноподібний верк) - два пів бастіони і бастіон між ними.¹⁰

Для французької школи були характерні бастіони п'яти- та шестигранні. Французька школа широко використовувала такі засоби, як контрагарди і тунелі (вали, які утворювали вхідний кут) для прикриття куртин.¹¹

⁹Глушко О. Еволюція фортифікацій на Правобережжі під впливом змін у тактиці облоги (XV- XVII ст.) / О. Глушко. – Київ, 2009. – С. 19.

¹⁰ Липа К. Під захистом мурів / К. Липа . – К., 2007. – С. 135.

¹¹ Глушко О. Еволюція фортифікацій на Правобережжі під впливом змін у тактиці облоги (XV- XVII ст.) / О. Глушко. – Київ, 2009. – С. 20-21.

ДЖЕРЕЛА ДО ВИВЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО СПОРТУ В ГАЛИЧИНІ КІНЦЯ ХІХ СТОЛІТТЯ – 1939 Р.: ПРИКЛАДИ ІНТЕРПРЕТАЦІЙ У СВІТЛІ ІСТОРІЇ ПОВСЯКДЕННЯ

Масовий спортивний рух у країнах Європи почав розгортатися в ХІХ ст., коли відбулись успішні спроби повернення до олімпійських традицій з часів античної Греції. У західноєвропейському суспільстві спорт поступово перетворився в засіб модернізації, став шляхом до пошуку визнання та авторитету через досягнення видатних спортивних результатів, був усвідомлений як вагомий чинник повсякденного життя. Дещо іншою ситуація була в народів Центрально-Східної Європи, які переживали процеси формування новочасних національних ідентичностей. У зв'язку з цим спорт як один із засобів суспільного об'єднання набув національного прочитання, а на організаторів спортивного руху одночасно були покладені завдання національного розвитку.

Такою ж була ситуація в тогочасній Галичині, де ідейні провідники, фундатори та прихильники різноманітних молодіжних спортивно-виховних товариств вбачали у спорті засіб формування національно вихованого патріота, який мав бути готовим до боротьби за самостійну Україну. Таким чином метою занять спортом вважалося *«виобразованіє сильних характерів в здоровім тілі, щоб тим способом причинитись до чим скорішого движення свого народу»*¹. Проте

* аспірант (Львівський національний університет імені Івана Франка).

¹ Центральний державний історичний архів України, м. Львів (далі – ЦДІАЛ). – Ф. 366 (Боберський Іван – голова товариства «Сокіл-Батько»). – Оп. 1. – Спр. 11. – Арк. 96 (Листи члена руханково-стрілецького товариства «Сокіл» у Львові Гайдучка Степана про діяльність та стан справ у товаристві. Т. І); Українці! // Вісти із Запорожа. – 1911. – Ч. 53. – 30 січня.

військова підготовка та патріотично-національне виховання не вичерпували всієї спортивної тематики. У досліджуваній період суттєво змінилося й уявлення про роль фізичної культури в гармонійному розвитку особистості. Заняття спортом почали свідчити про емансипаційні процеси, змінювали принципи формування товариських середовищ. Спорт виконував функції соціальної інтеграції та соціалізації особистості.

Джерела з історії спортивного життя в Галичині дають змогу простежити різні його аспекти, зокрема й ті, що стосуються повсякденних практик. Можна виокремити кілька груп джерел: офіційні документи (законодавчі акти, статистичні дані, матеріали товариств «Сокіл», «Січ», «Пласт» та інших організацій); періодичні видання; особові джерела (листування, мемуари); візуальні джерела.

Щодо офіційних документів, то основну роль тут відіграють архівні дані, зокрема матеріали товариств «Сокіл», «Січ», «Пласт» та Українського Спортивного Союзу. Повсякденна діяльність цих організацій відображена у звітах, де містяться, зокрема, статистичні дані, інформація про чисельність товариств та головні напрями їх роботи². Відомості про повсякденну діяльність товариств також знаходимо в розпорядженнях, інструкціях, обіжниках і наказах³. З матеріалів анкетувань членів товариств можна почерпнути інформацію про їх матеріальні, фінансові та адміністративні проблемами⁴. До цих матеріалів віднесемо і внутрішню кореспонденцію⁵. Для розуміння

² ЦДАЛ. – Ф. 312 (Українське спортивне товариство «Сокіл-Батько, м. Львів). – Оп. 1. – Спр. 22. – Арк. 1-31. (Обіжники за період від 20 грудня 1933 до 20 грудня 1937).

³ Там само. – Оп. 1. – Спр. 30. – Арк. 1-31. (Звіти і листування та інші матеріали про д-сть спортивної секції т-ва).

⁴ Там само. – Ф. 847 (Головний січовий комітет гімнастичного і пожежного товариства «Січ» у Львові). – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 1-543 (Анкети про заснування, діяльність і керівний склад повітових і сільських відділів т-ва).

⁵ Там само. – Ф. 312. – Оп. 1. – Спр. 6. – Арк. 1-51 (Листування з І. Боберським про наслідки його поїздки за кордон для проведення організаційних заходів (заснування філіалів товариства, збірка грошей на викуп спортивного майдану у Львові та інші

мети функціонування цих товариств важливо проаналізувати статуті⁶. У них так сформульовано цілі повсякденної діяльності товариств: *«виобразувати членів в гімнастиці через спільні справи, спільні прогульки...також вправи сторони пожеарної, стрілення до ціли, їзди на кони і на скороходах, плавання, веслованя, фехтованя, співу і музики»*⁷.

Дана цитата яскраво показує намагання ідеологів спортивного життя залучати до нього людей через колективні вправи, які часто мали характер видовища і в цьому сенсі набували соціокультурних характеристик. Згідно з таким підходом, спорт не повинен був виходити за рамки повсякденності, ставати якимось окремим, тобто відірваним від решти суспільства явищем. З іншого боку, хоча спортивні заходи на перших порах виглядали справжнім «острівцем відпочинку» від рутинних турбот, ідеологи спортивного руху не хотіли бачити їх винятково такими. В ідеалі щоденне життя і спорт мали бути нерозлучними і взаємно переплетеними. Спорт потрібно було розвивати в дусі нівелювання «нарцисизму», широкого заперечення індивідуальностей в спортивному секторі, формування колективної роботи тощо. Особливо яскраво цей наголос на колективізмі відображено саме в поточній документації, де офіційно акцентовано на важливості *«устроювання публічної продукції так гімнастичних, як і вокально-декламаторських»*⁸. Звісно, що на побутовому рівні

питання); Там само. – Ф. 389. – Оп. 1. – Спр. 66. – Арк. 1-159 (Переписка з спортивними та ін. товариствами і організаціями про надання матеріальної допомоги «Пласту» для орг-ції таборів, проведення свят та з ін. питань).

⁶ Там само. – Ф. 389 (Верховна пластова команда). – Оп. 1. – Спр. 8. – Арк. 1–40 (Статут товариства «Пласт». Копія. 1926 р.); Там само. – Ф. 847 (Головний січовий комітет гімнастичного і пожежного товариства «Січ»). – Оп. 1. – Спр. 3. – Арк. 1–9 (Статут повітового товариства (комітету) в Коломійі).

⁷ Там само. – Ф. 312. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 3 (Статуту товариства за 1892, 1906, 1929).

⁸ Там само. – Ф. 847. – Оп. 1. – Спр. 3. – Арк. 2 (Статут повітового т-ва (комітету) в Коломійі).

спортивні осередки не могли виглядати ідеальними в усіх аспектах – бували випадки, коли «при спільних вправах муштин малий гурток руховиків стояв непорушно, не виконуючи приписаних вправ⁹». Або ж зафіксовані факти, що заплямовували репутацію спортсмена – гра у карти, паління тощо¹⁰.

Найбільшим за обсягом типом джерел є періодичні видання. Щодо даної теми їх можна поділити на дві групи: періодичні видання національних організацій; спеціалізовані спортивні видання. Лише їх комплексне вивчення дозволяє відтворити загальну картину українського спорту як явища в суспільному житті. Періодичні видання потрібно сприймати критично, адже спортивне життя відображене в них нерівномірно, нерідко в контекстах громадських проблем і потреб. Пальма першості серед періодичних видань належить газетам сокільсько-січового напрямку, де спортивні події висвітлювались здебільшого крізь призму національно-виховного характеру. З громадських часописів потрібно виділити газету «Новий Час», на сторінках якої був додаток-рубрика «Руханка і спорт». Останній служив певним взірцем упорядкування інформації про спортивне життя – тут зустрічаються сюжети про взаємозв'язок різних аспектів спорту – як патріотично-виховного, так і видовищного-розважального чинника. У цьому була заслуга редакції, яка намагалась показати роль спорту в модернізації українського суспільства.

Спортивні репортажі в галицькій пресі, можна поділити на кілька груп: офіційне інформування зі спортивних заходів, в яких основний акцент зроблено на детальному описі змагання; репортажі, в яких висвітлено події змагань та навколо них¹¹; неофіційні замітки

⁹ Там само. – Ф. 312. – Оп. 1. – Спр. 21. – Арк. 27 (Накази товариства).

¹⁰ Там само. – Арк. 33 (Накази товариства).

¹¹ Спорт на подвір'ячку. Коломийські спортові гаразди // Спорт: Часопис Українського Спортового Союзу. – 1936. – Ч. 3. – 20 березня.

(«майже репортажі»), в яких журналісти в довільній манері висвітлювали деякі аспекти змагань¹². Кореспонденти були достатньо обізнаними зі спортивними подіями у світі. Спортивні часописи публікували турнірні таблиці та інформацію про матчі міжнародних турнірів, про спортивні конгреси і конференції, таблиці світових рекордів, висвітлювали події Олімпійських ігор, тобто робили все для того, щоб якісно показати рівень світового спортивного руху і спонукати до залучення українського населення до цього процесу. Окрім цього, це мало продемонструвати те, що спорт за межами Галичини стрімко розвивається і є невід'ємною частиною повсякдення.

На сторінках періодичних видань поміщували матеріали, які стосувались повсякденних спортивних перипетій, наприклад, замітки про розвиток спорту серед школярів, для яких організовували Спортовий день серед українських середніх шкіл. Метою свята була пропаганда фізичного виховання серед громадськості, родичів та опікунів, які не розуміли корисності фізичного виховання в освітній програмі. Натомість руханку та спортивні заняття часто асоціювали з «ходьбою на руках» і «ламанням костей». Тому були випадки, коли «ліниві синки використовують це, щоб викрутитись від примусу ходити на руханку»¹³. У цих репортажах мова йшла про участь дітей у різноманітних змаганнях, показ ними вправ і власних вмінь¹⁴.

У пресі також публікували замітки про те, як глядачі реагували на спортивні заходи. Так, у газеті «Вісті з Запорожжя» згадується про

¹² Мулькевич К. Майже репортаж з краєвих лещетарських змагань. // Спорт: Часопис Українського Спортивного Союзу. – 1936. – Ч. 2. – 5 березня.

¹³ Спортовий день українських середніх шкіл // Спорт: Журнал присвячений усім ділянкам спорту. – 1925. – Ч. 1. – 12 червня.

¹⁴ ЦДІАЛ. – Ф. 389. – Оп. 1. – Спр. 66. – Арк. 64 (Переписка з спортивними та ін. товариствами і організаціями про надання матеріальної допомоги «Пласту» для орг-ції таборів, проведення свят та з ін. питань).

руханковий вечір у Самборі, де після виконання вправ зі списками публіка довго й захоплено вітала спортсменів; «луговики» показували вечірні вправи з палаючими смолоскипами, за що не раз зривали овації глядачів тощо¹⁵. Цікавими для пересічного жителя були репортажі з матчів, які мали національний підтекст. Журналісти намагалися передати повсякденну нерівність між націями: *«Копачук – зломана нога, Брамович – п'ять ребер і вибране око, Автоскі – відбиті нирки й обірване вухо, Фореньгефка – висипані передні зуби і заломаний ніс, а ран січених, колених і товчених, то й не злічити»*¹⁶.

Особові джерела у вивченні спортивного життя дозволяють відчувати атмосферу тогочасних спортивних заходів та розставляють певні акценти в питаннях організації спортивного руху¹⁷. Мемуари дають змогу інтерпретувати їх як джерело, що показує спорт як явище повсякденне. Зокрема, один із найвідоміших спортсменів Галичини Олександр Скоцень так змальовував проблеми інфраструктури та аматорського рівня організації спортивних заходів: *«Я пильнував за ворітьми, як око в голові, щоб м'яч не попав у воду»*¹⁸. Звісно, що мемуаристи прагнули ідеалізувати здобутки спортивних товариств: *«а як порівняю у своїй душі онте наше тодішне руханкове там жите з тим, що я его бачив отсе в неділю 10. червня с. р. на площі Сокола-Батька з нагоди свята «Рідної Школи» у Львові, то прямо не можу*

¹⁵ Лугове свято // Новий Час. – 1936. – Ч. 216. – 25 вересня.

¹⁶ Мандзюк Д. «Стратив ліву руку, кутний зуб і два чи три ребра» [Електронний ресурс] / Денис Мандзюк. – Режим доступу до ресурсу: http://gazeta.ua/articles/history-journal/_strativ-livu-ruku-kutnij-zub-i-dva-chi-tri-rebra/498467?mobile=true

¹⁷ Барвінський О. Спомини з мого життя / Олександр Барвінський. – Київ: Смолоскип, 2004. – 528 с.; Копач І. З моїх сокільських споминів (На 40-літній ювілей українського «Сокола») / Іван Копач. – Львів: Накладом Сокільських вістей, 1934. – 16 с. Скоцень О. З футболу у світ: спомини / Олександр Скоцень. – Київ: Ярославів Вал, 2012. – С. 38; Шах С. Львів – місто моєї молодости / Степан Шах. – Мюнхен, 1956. – 362 с.; Шухевич С. Моє життя. Спогади / Степан Шухевич. – Лондон, 1991. – 619 с.

¹⁸ Скоцень О. З футболу у світ... – С. 19.

надивуватись тому, що та наша справа за 40 літ аж так розрослась і розцвила»¹⁹.

З-поміж особових джерел вартим уваги є листування Івана Боберського з діячами українського спортивного руху Галичини, зокрема листи Степана Гайдучка про стан справ у товаристві «Сокіл». З цих матеріалів можна почерпнути відомості про кількість сокільських філій, приклади тиску з боку польської влади, ставлення української молоді до діяльності товариства та думки С. Гайдучка про розвиток «Сокола»²⁰. Цікавим є його спостереження, що повсякденна робота спортивних товариств з часом перетворилася в рутину, що «в краю «Соколи» дрімають»²¹. Це зумовило те, що «вона (сокільська організація. – Б. М.) йде вишир, а не вглуб – начислюється до 500 товариств, з чого працює від 250 до 200»²². Побутові та буденні проблеми часто ставали приводом відходу від спортивного руху: «помітив, що як жениться чи у війську відслужить, вже до товариства не належить»²³. Типовим також ставало протистояння у спортивному секторі між містом і селом: селяни прагнули продемонструвати спортивно-культурні звитяги на здвигах («село

¹⁹ Копач І. З моїх сокільських споминів... – С. 5.

²⁰ ЦДІАЛ. – Ф. 366. – Оп. 1. – Спр. 11. – Арк. 1–136 (Листи члена руханково-стрілецького товариства «Сокіл» у Львові Гайдучка Степана про діяльність та стан справ у товаристві. Т. I.); ЦДІАЛ. – Ф. 366. – Оп. 1. – Спр. 12. – Арк. 1–99 (Листи члена руханково-стрілецького товариства «Сокіл» у Львові Гайдучка Степана про діяльність та стан справ у товаристві. Т. II.); Там само. – Ф. 366. – Оп. 1. – Спр. 13. – Арк. 1–69 (Листи члена руханково-стрілецького товариства «Сокіл» у Львові Гайдучка Степана про діяльність та стан справ у товаристві. Т. III.); Там само. – Ф. 366. – Оп. 1. – Спр. 10. – Арк. 1–32. (Листи [власника] української книгарні у Вінніпегу Василичина П. з характеристикою політичного життя української суспільності в Канаді та про надання періодичних видань).

²¹ Там само. – Оп. 1. – Спр. 11. – Арк. 17 (Листи члена руханково-стрілецького товариства «Сокіл» у Львові Гайдучка Степана про діяльність та стан справ у товаристві. Т. I)

²² Там само. – Арк. 99 (Листи члена руханково-стрілецького товариства «Сокіл» у Львові Гайдучка Степана про діяльність та стан справ у товаристві. Т. I).

²³ Там само. – Спр. 13. – Арк. 55 (Листи члена руханково-стрілецького товариства «Сокіл» у Львові Гайдучка Степана про діяльність та стан справ у товаристві. Т. 3).

рветься приїхати до Львова, показати, що воно вміє»²⁴), тоді як міська молодь, за твердженням С. Гайдучка, під впливом модерних тенденцій відійшла від основної ідеї спорту (*«молодь до них не горнеться, бо попала в психозу... спорту як власної приятності і користі»²⁵*).

Важливими для відтворення спортивного життя є візуальні джерела, які збереглися серед архівних матеріалів та на сторінках періодики. Цей тип джерел є допоміжним, але інколи може самостійно відкрити нові теми і підходи. Візуальні джерела дозволяють наочно зрозуміти масштаби популярності спорту серед українського населення, побачити буденні атрибути, які його оточували. Окрім того, інтерпретація даного типу джерел крізь призму історії повсякдення дає змогу наочно показати повсякденне влаштування спортивного життя українців Галичини з усіма його здобутками та недоліками у спортивній інфраструктурі, комплектації спортсменів тощо. Ще однією перевагою цього типу джерел є можливість фіксації безпосередніх емоцій учасників змагань (спортсменів чи глядачів).

Таким чином, спортивне життя українців Галичини кінця ХІХ століття – 1939 року відображене в достатніх і різнопланових джерелах, які дозволяють простежити позитивні чи негативні тенденції в повсякденному функціонуванні даного сегменту громадської сфери. Основна проблема, яка постає перед дослідниками, полягає у значній кількості джерел (особливо матеріалів періодичних видань), які не дають змоги категорично чи однозначно оцінювати повсякденну роботу спортивних товариств та їх вплив на суспільне життя. Інтерпретація джерел у світлі історії повсякдення дає змогу

²⁴ Там само. – Спр. 11. – Арк. 123 (Листи члена руханково-стрілецького товариства «Сокіл» у Львові Гайдучка Степана про діяльність та стан справ у товаристві. Т. I).

²⁵ Там само. – Спр. 12. – Арк. 54 (Листи члена руханково-стрілецького товариства «Сокіл» у Львові Гайдучка Степана про діяльність та стан справ у товаристві. Т. II).

зрозуміти уявлення про спорт пересічних жителів, конкретизує приклади того, що писали про спорт оглядачі, показати, як спорт виглядав зсередини та ззовні. До інформації у джерелах потрібно підходити критично, оскільки часто діяльність товариств висвітлюється в позитивних тонах, що не завжди відповідало дійсності.

**ГРОМАДЯНИ УРСР ПРО “ВИЗВОЛЬНИЙ ПОХІД”
ЧЕРВОНОЇ АРМІЇ В ЗАХІДНУ УКРАЇНУ У ВЕРЕСНІ 1939 Р. (за
матеріалами ГДА СБУ)**

17 вересня 1939 р. частини Червоної армії перейшли радянсько-польський кордон, щоб, за словами керівництва Кремля, взяти під захист мирне українське та білоруське населення¹. Таке рішення стало цілковитою несподіванкою для радянських людей. Це підтверджують численні “Спецповідомлення...” про настрої населення, авторами яких були працівники радянських органів державної безпеки. Відтак у звітах, написаних до 17 вересня, не трапляються висловлювання/припущення громадян УРСР про ймовірність вступу Червоної армії на територію Польщі, де розгорталися воєнні дії. Єдиним винятком, задокументованим радянськими органами державної безпеки, є слова/припущення наукового співробітника інституту зообіології АН УРСР Таранухи, сказані у перші дні вересня 1939 р.:

”Після укладення дружнього договору з Німеччиною, можна очікувати різноманітних сюрпризів. Ми можемо в найближчі дні виступити проти Польщі, забрати в неї Західну Україну. Треба сказати правильно зробили б, бо це наші давні землі і живе там український народ”².

*канд. іст. наук, доц. (Львівський національний університет імені Івана Франка).

¹ Речь по радио Председателя Советов Народных Комиссаров СССР тов. В.М.Молотова 17 сентября 1939 г. // Известия. – 1939. – 18 сентября; Историческое решение // Правда. – 1939. – 19 сентября.

² ГДА СБУ. – Ф. 16. – Оп. 32 (за 1951 р.). – Спр. 381. – Арк. С.23.

Вступ радянських військ на територію Польщі став ключовою темою численних розмов. Обговорення було доволі активним, про що свідчить велика кількість доносів, які за наказом радянського керівництва аналізувалися і надходили до вищого партійного керівництва та силових структур. 17 вересня 1939 р. заступник Наркома внутрішніх справ УРСР М. Горлинський видав директиву про збір і надання інформації щодо реакції громадян УРСР на вступ радянських військ у Польщу³. В результаті протягом наступних днів службовці радянських органів державної безпеки на підставі агентурних донесень представили низку “Спецповідомлень...”. Донosi поступали від агентів з колгоспів, заводів, державних органів влади, наукових установ, військових частин тощо. Відтак громадяни УРСР під впливом радянської пропаганди підтримували дії радянського керівництва. Вступ Червоної армії в Польщу називали “правильною політикою”, “благородним вчинком”, “історичним кроком”⁴, стверджували, що “здійснилася історична мрія жити разом”⁵ і “давно вже слід було так зробити, ще на початку війни Німеччини з Польщею”⁶. Зрештою цей крок вважали таким, що “піднімає наш авторитет”⁷. Водночас інколи люди висловлювалися за те, щоб не зупинятися на Західній Україні, а захопити ще й Буковину та Бессарабію⁸. Чимало жителів висловлювали готовність іти служити до війська, їхати на роботу в Західну Україну.

Вступ частин Червоної армії у Західну Україну підтримували чимало знаних тоді культурних діячів. Так, художній керівник театру

³ Радянські органи державної безпеки у 1939 – червні 1941 р. Документи ГДА СБ України. – Київ, 2009. – С. 49.

⁴ ГДА СБУ. – Ф. 16. – Оп. 32 (за 1951 р.). – Спр. 381. – Арк. 233, 255.

⁵ Там само. – Арк. 238.

⁶ Там само. – Арк. 189.

⁷ Там само. – Арк. 176.

⁸ Там само. – Арк. 225, 226, 230, 260.

імені Шевченка в Харкові Мар'ян Крушельницький заявив: “Я щасливий і плакав від радості, коли довідався, що Західна Україна буде возз’єднана нарешті з нами». Підтримка дій радянського керівництва лунала не тільки з уст театральних діячів. У тогочасних звітах радянських органів державної безпеки фігурують такі відомі діячі науки і культури як композитор Борис Лятошинський⁹, наукові співробітники Інституту історії АН УРСР Олександр Оглоблін¹⁰, Микола Петровський¹¹, Наталя Полонська-Василенко¹², письменник з Харкова Іван Сенченко¹³ та інші.

Було й чимало таких, які, підтримуючи дії радянського керівництва, все ж висловлювали побоювання за долю галицької інтелігенції Західної України. Найбільше їх непокоїло, аби західноукраїнська інтелігенція не зазнала репресій та переслідувань. Прикладом може бути заява відомого в УРСР економіста-статиста, академіка АН УРСР Воблого Костянтина Григоровича:

“Як слов’янин і українець я безмежно радий, що Галичина і Україна об’єднались. Якщо це буде збережено і якщо у Західній Україні не буде повстань проти радянської влади через релігію, розкуркулення і колективізацію, то наша сила безмірно зросте і ми, звичайно, дуже скоро зможемо підкорити собі малі держави. Я з задоволенням поїхав би до Львова і дуже хотів би, аби культурне наукове середовище української інтелігенції не було знищене. Боюся, щоб з ними не повторилося те, що пережили багато хто з наших російських інтелігентів у роки громадянської війни і після неї”¹⁴.

Водночас багато працівників колгоспів і заводів, державних службовців, науковців, культурних діячів, людей, які в минулому були

⁹ Там само. – Арк. 207.

¹⁰ Там само. – Арк. 211, 250, 291.

¹¹ Там само. – Арк. 290.

¹² Там само. – Арк. 169.

¹³ Там само. – Арк. 259.

¹⁴ Там само. – Арк.290–291.

учасниками революційних подій 1917–1921 рр., висловлювали відверто негативне ставлення. Дії Кремля вони кваліфікували як «звичайна окупація», «агресія», «четвертий поділ Польщі», «авантюра, (...) брехня, до якої важко придертися»¹⁵. Особливо треба відзначити неоднозначне ставлення до “визвольного походу” серед рядового та командного складу частин Червоної армії¹⁶. Були випадки, коли червоноармійці подавали заяви про звільнення з лав війська¹⁷, дезертирували або ж заподіювали собі каліцтва, довідавшись про вимарш у Західну Україну¹⁸.

Водночас, заяви про допомогу українцям і білорусам Польщі називали “агресією, прикритою гаслом звільнення братів українців і білорусів від польського гніту», небажанням і боязню «сказати правду, що ми дружимо з фашистами»¹⁹, що це є лише приводом розширити територію²⁰. Так, наприклад, Максим Рильський, який одним з перших на сторінках радянської преси почав возвеличувати “визвольний похід”, у вузькому колі з подивом зазначив:

“Все ж я не бачу причин, які змусили нас напасти на Польщу. Це суперечить тій гуманності і справедливості, про яку ми стільки завжди кричали. Ось я кожен день пишу вірші, вихваляючи доблесть радянських військ і мудрість нашої політики, а в серці немає ніякого ентузіазму. Все ж ми напали на слабких і виправдати такий вчинок чесному поету дуже важко”²¹.

¹⁵ Там само. – Арк. 168, 206, 222, 229, 239, 241, 248, 249, 261.267, 268,270–272, 281, 283.

¹⁶ Мобілізовані червоноармійці нарікали на скрутне матеріальне становище своїх сімей, незадовільне забезпечення у війську. Зрештою відкрито виступали з критикою німецько-радянського договору про ненапад, а вступ на територію Польщі, як і цивільне населення, називали агресією і допомогою Гітлеру у війні проти Польщі (ГДА СБУ Ф. 16. – Оп. 32 (за 1951 р.). Спр. 388. – Арк. 61–62, 88, 89, 172, 174).

¹⁷ Прикладом може стати випадок у військовій частині № 4386, у якій 12 червоноармійців подали колективну заяву про звільнення з лав Червоної армії (Там само. Арк. 63).

¹⁸ Там само. – Арк. 91–98.

¹⁹ Там само. – Спр. 381. – Арк. 191.

²⁰ Там само. – Арк. 256, 267, 274.

²¹ Там само. – Арк. 239.

Аналогічні міркування висловив відомий український письменник Аркадій Любченко:

“Мені все ж шкода Польщу. Існувала певна держава, певна нація і раптом все розгромлено, поділено, все по-розбійницьки. Мені не подобається, що Радянський Союз пішов на таку слабку країну. У Франції і Америці робітники також закабалені, але ж ми не кидаємось туди, бо боїмося, а ось на те, щоб з’їсти беззахисну країну, у нас вистачило совісті”²².

Водночас багато людей з жалем зустріли звістку про вступ радянських військ у Західну Україну. Одні вважали, що це тільки поглибить соціально-економічні негаразди всередині СРСР та УРСР зокрема. Люди побоювалися, що це зумовить ще більшу нестачу продуктів харчування і промислових товарів, оскільки частина з цього буде перенаправлена в Західну Україну. “Самі голодні і голі ходимо, а інших годувати збираємось», – стверджував слюсар заводу імені Петровського міста Дніпропетровськ Петрашов²³.

Інші ж, навпаки, шкодували українців і білорусів, яких “визволяли”. “При панах вони хоча б були одягнуті, а при радянській владі ходитимуть голими, ось вам і звільнення”, – зазначив виходець зі Східної Галичини, мешканець Умані Мотло²⁴. Водночас радянська

Цікаво, що М. Рильський став одним з перших українських радянських письменників, який почав вихвалити “мудре рішення” керманічів Кремля про введення військ у Західну Україну. Прикладом є його вірш, опублікований 18 вересня 1939 р. в газеті “Комсомолец України”:

ВЕРЕСНЯ ДЕНЬ СІМНАДЦЯТИЙ
Увірвався свист різючий нагая
Ярмо з плечей скотилося додолу
Встає мій брат, встає моя сестра
І долю зустрічають ясночолу
Геть камінь чорний, що віки гнітив,
Геть панський чобіт, що топтав віками,
Трудящі вільні серед вільних нив
Могучими озвуться голосами.

²² Там само. – Арк. 240.

²³ Там само. – Арк. 194.

²⁴ Там само. – Арк. 280.

влада, стверджували люди, принесе їм такі негативні явища як колективізація, націоналізація, розкуркулення, репресії, а найголовніше – зубожіння²⁵.

Конфлікт, який щораз сильніше розгорявся на сході Європи, породжував також надії, сподівання на поразку СРСР, повалення радянської влади та здобуття Україною незалежності. Сподівання на поразку СРСР у війні і подальші зміни висловлювали різні категорії населення, але найбільше – працівники колгоспів. Для них, поразка асоціювалася з розвалом колгоспної системи. Зафіксовано випадки висловлювань на кшталт “в колгоспі я більше працювати не буду, так як колгоспів в майбутньому не буде”²⁶, “скоро будем жити без колгоспів”²⁷, “...можливо у нас станеться переворот. Так жити, як ми живемо в колгоспі, неможливо”²⁸. Серед колгоспників, як свідчать агентурні донесення, були навіть такі, які висловлювалися за захоплення України Німеччиною, пов’язуючи з цим знищення колгоспів. Ненависть до радянської влади була зумовлена також пережитим голодомором 1932–1933 рр., розкуркуленням, репресіями. Найбільш влучно висловився з цього приводу працівник колгоспу села Канівка Дворічанського району, колишній червоноармієць Кросало:

“...Шкода молодих людей, які гинуть, але за це можливо позбудемося цієї влади. Нехай навіть заберуть нас і німці, від цього гірше не буде. У колгоспі залишаємося голодними та обірваними. У 1933 році з вини радянської влади померло багато людей від голоду”²⁹.

Нарешті, тільки одиниці сподівалися на політичні зміни. Прикладом може стати працівник Київського оперного театру імені

²⁵ Там само. – Арк. 178, 193, 194, 224, 259, 268, 274, 280, 285.

²⁶ Там само. – Арк. 15.

²⁷ Там само. – Арк. 191.

²⁸ Там само. – Арк. 259.

²⁹ Там само. – Арк. 290–291.

Шевченка Ковалевський-Сорокопуд (якого у звіті називають “українським націоналістом, колишнім петлюрівцем”), який чи не єдиний висловив сподівання, що, можливо, це другий шанс для України здобути незалежність:

“...Друга імперіалістична війна повинна привести нас до другої революції, результати якої будуть для нас незрівнянно сприятливішими. Адже тепер український народ виріс національно і політично. Він побачив і відчув на собі наслідки усіх допущених у минулому помилок. А якщо до цього додати приєднання до нас великої території колишньої Польщі, тобто Галичини, населення якої без сумніву вплине на уми “радянських українців”, то стане ясно, що друга революція неминуча. Гасло другої революції – національно-народне звільнення, націонал-народництво. Результат – “самостійність”³⁰.

Власне на фоні описаних настроїв громадян УРСР радянські війська у п’ятницю 22 вересня 1939 р. увійшли до Львова. “Визволення”, що стало наслідком укладеного пакту Ріббентропа-Молотова, відбулося.

Таким чином, “визвольний похід” частин Червоної армії у Західну Україну став для громадян УРСР цілковито несподіваним, проте представлений радянською пропагандою як необхідність взяти під захист українців і білорусів, був одобрений більшістю населення. Проте, водночас, значна частина радянського суспільства вважала його агресією, черговим поділом Польщі, несумісним з раніше декларованими принципами зовнішньої політики і прихованим загарбанням чужої території. Тезу про захист мирних людей називали звичайною брехнею, яка мала приховати факт партнерства з Німеччиною.

³⁰ Там само. – Арк. 299.

ТАКТИКА БОРОТЬБИ ОРГАНІВ РАДЯНСЬКОГО РЕЖИМУ З УГКЦ (1944-1946)

У праці “Возз’єднання західноукраїнських земель з Радянською Україною” автори визначили головні напрямки діяльності партійних органів у Західній Україні у 1944-1946 рр. в такому порядку: “розгортання й активізація масово-політичної роботи; виховання радянського активу та згуртування його для вирішення завдань соціалістичного будівництва; активна збройна боротьба з класовими ворогами народу”¹. До таких “ворогів”, що були перешкодою на шляху радянізації західноукраїнських земель у 1944-1946 рр. партійно-державне керівництво відносило й Українську греко-католицьку церкву (УГКЦ), яка була носієм української національної ідеї, могутнім фактором впливу на самосвідомість населення західних теренів України, помітним явищем не лише в релігійному, а й у суспільно-політичному житті регіону.

Сьогодні ми можемо детально опрацювати й проаналізувати заходи державної політики щодо церкви на західноукраїнських землях, переосмислити події того часу, більш об’єктивно і без зайвих емоцій підійти до розгляду проблеми.

Звичайно, історіографія політики радянської влади щодо греко-католицької церкви знайшла своє відображення в дисертаціях, монографіях та окремих статтях сучасних дослідників, серед яких

*канд. іст. наук, доц. (Львівський державний університет безпеки життєдіяльності).

¹ Возз’єднання західноукраїнських земель з Радянською Україною / Відп. ред. Ю. Сливка. – К., 1989. – 484 с.

В.В. Марчук², Я.І. Білас³, О.О. Волинець⁴, О.Є. Лисенко⁵ та інші науковці. Проте ряд питань, серед яких і тактика дій органів радянського режиму проти УГКЦ досі не висвітлено.

“До встановлення радянської влади у Західній Україні, – відзначав І. Білас, – греко-католицька церква складалась із 3040 парафій і 4440 церков, а також Духовної академії, п’яти духовних семінарій, двох шкіл і 127 монастирів. Видавалися три тижневих часописи і шість місячних. Церкву очолював митрополит, якому підлягали 10 єпископів, 2950 священників; було 520 ієромонахів, 1090 ченців, 540 семінаристів”⁶. Український історик Богдан Боцюрків (Канада) відзначав, що Москва намагалася завдати удару по УГКЦ ще в період першої окупації Західної України в 1939–1941 рр. Тепер же, особливо після смерті в листопаді 1944 р. митрополита Андрея Шептицького, радянська влада розгорнула низку чітко спланованих заходів для ліквідації УГКЦ і навернення до православ’я більше п’яти мільйонів вірних. За слушним зауваженням Б. Боцюрківа, владу спонукали на це важливі причини: “УГКЦ була хребтам та основою національної свідомості галичан, головною перешкодою на шляху до зближення (та майбутнього злиття) галицьких українців з росіянами; була духовною опорою збройної боротьби УПА та ОУН проти радянської влади. У Галичині та на Закарпатті УГКЦ була провідною

² Марчук В. В. Українська Греко-Католицька Церква. Історичний нарис / В. В. Марчук. – Івано-Франківськ, 2001.

³ Білас Я. І. Митрополит Андрей Шептицький і проблеми національно-визвольного руху українців : Дис... канд. іст. наук: 09.00.11 / Інститут філософії імені Г. С. Сковороди НАН України (Відділення релігієзнавства). – К., 2003

⁴ Волинець О. О. Функціонування Української Греко-Католицької Церкви в контексті державно-церковних відносин : дис... канд. філософ. наук : / Інститут філософії імені Г. С. Сковороди НАН України. – К., 2003.

⁵ Лисенко О. Є. Церковне життя в Україні. 1943-1946 р / О. Є. Лисенко. – НАН України, Інститут історії України. – К., 1998. – 404 с.

⁶ Білас Іван. Репресивно-каральна система в Україні. 1917–1953. У двох книгах. Кн. І. Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз / І. Білас. – Київ : Либідь-Військо України, 1994. – С. 308.

національною інституцією, незалежною від радянської влади структурою, що інтегрувала українство на базі ідейно-релігійних принципів, неприйнятних для радянського режиму⁷.

Поки йшла війна сталінське керівництво не бажало вступати у відкритий конфлікт з УГКЦ. 22–27 грудня 1944 р. у Москві на переговорах делегації, очолюваної архимандритом К. Шептицьким, радянські представники зазгодою Сталіна визнали рівні права УГКЦ з іншими конфесіями СРСР. Водночас, як інформував митрополита Й. Сліпогоу січні 1945 р. член делегації Г. Костельник, Москва запропонувала керівництву УГКЦ і всьому уніатському духовенству “належним чином вплинути на ОУН та УПА, щоб вони припинили свою діяльність”. Але Й. Сліпий категорично відкинув ці пропозиції, чим кинув виклик радянській владі. Відтак, за завданням В. Молотова полковник держбезпеки Г. Карпов опрацював детальний план ліквідації Греко-Католицької Церкви і приєднання її кліру до Православної, який був представлений Сталіну. Він починався словами: “Відповідно з Вашими вказівками від 2 березня 1945 р.” і т.д. 16 березня Сталін наклав резолюцію: “Товаришу Карпову. Зі всіма заходами згідний. Й. Сталін”⁸.

Реалізація сталінських намірів розпочалася пропагандистською атакою на УГКЦ вже в квітні того року. 8 квітня усі газети західного регіону України надрукували статтю Я. Галана “Зхрестом, чи з ножем?”, у якій уніатську церкву звинувачували в зв’язках з ОУН і УПА й вимагалось її заборонити. А вже 11 квітня арештовані митрополит Й. Сліпий, єпископи М. Будка, М. Чарнецький, Г. Хомишин, його помічник І. Лятишевський. Всього арештовано 33 і

⁷ Баран В. Україна 1950–1960-х рр. : еволюція тоталітарної системи / В. Баран. – Львів, 1996. – 248 с.

⁸ Білас Іван. Репресивно-каральна система в Україні. 1917–1953 – С. 309-310.

затримано 17 осіб⁹. Невдовзі – Перемиський єпископ Й. Коциловський та його помічник Г. Лакота. За відмову перейти у православ'я їх засуджено на тривалі роки в'язниць і концтаборів. Отже, шляхом бруталних репресій УГКЦ залишилася без верхівки, але вона все ще існувала. “Греко-Католицька Церква, – зазначав у травні 1945 р. голова Ради у справах релігійних культів І. Полянський, – зайняла “абсолютно нетерпиму у політичному плані позицію і стала на шлях боротьби з Радянською владою, активно підтримуючи антирадянський націоналістичний рух. У зв'язку з цим, зараз проводяться заходи, скеровані на ліквідацію впливу повністю окатоличеного духовенства і переходу віруючих у православ'я”¹⁰.

Важливим документом, що стосується плану ліквідації УГКЦ є лист М. Хрущова Сталіну. “Будучи в Москві, я інформував Вас, – писав секретар ЦККП(б)У, – пропроведену роботу порозкладу уніатської церкви і переходу уніатського духовенства в православну церкву. У розвиток проведеної роботи з уніатського духовенства створилася “ініціативна група”. Ця група надіслала в адресу Раднаркому УРСР наступні документи: 1. Лист в Раднарком про становище греко-католицької церкви в Західній Україні. 2. Лист “Ініціативної групи” до всього духовенства греко-католицької церкви. Цей документ вони розішлють духовенству після того, як ми дозволимо існування “Ініціативної групи”. При врученні документів працівнику НКВС, який назвався референтом у справах віросповідання при РНК УРСР Даниленком, вони просили при позитивній відповіді, листа не публікувати... Прошу Ваших вказівок, якщо у Вас будуть якісь вказівки по тексту уніатських документів, мизуміємо через нашого

⁹ Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі ЦДАГО України): Ф. 1. – Оп. 215. Центральний комітет Компартії України. – Спр. 1691. – Арк. 197-199

¹⁰ Білас Іван. Репресивно-каральна система в Україні. 1917–1953 – С. 205

представника ці зауваження внести”. Долиста М. Хрущоводававдокументи від 28 травня 1945 р. за підписом діячів УГКЦ на чолі з Г. Костельником¹¹.

Власне на той час Сталін вже підписав план ліквідації УГКЦ. Безсумніву, він не сприймав територію України цю національнурелігійну структуру, яка була духовною опорою нації та ще й підпорядкованою адміністративному центру поза межами СРСР – Ватикану. Він і його оточення не мали певності в тому, що Греко-католицька, як Російська православна церква, стане слухняним інструментом влади. Щоб не викликати негативної реакції з боку Заходу, принаймні зменшити, проти Церкви розгорнули широкомасштабну наклепницьку кампанію: її звинувачували у співробітництві з нацизмом і українськими націоналістами. Усіма заходами, скерованими на ліквідацію УГКЦ, займалися органи державної безпеки СРСР і УРСР, офіцери яких очолили радянські структури у справах церкви. Прагнучи надати правового оформлення форсованому оправавленню краю, сталінський режим сприяв створенню 28 травня 1945 р. у Львові Центральної ініціативної групи з возз'єднання Української греко-католицької церкви з Православною. Шляхом шантажу і загрозами репресій змусили Г. Костельника очолити Ініціативну групу, до якої увійшли також стероризовані владою священники УГКЦ А. Пельвецький, М. Мельник. Цій групі влада надала право керувати греко-католицькими парафіями й переводити їх у православ'я. Діяльність групи повністю контролювалася партійними і репресивними органами.

18 червня 1945 р. ініціативна група отримала повноваження й завдання скласти списки священників, деканів, настоятелів монастирів,

¹¹ Білас Іван. Репресивно-каральна система в Україні. 1917–1953 – С. 312.

які відмовляються підлягати групі і переходити у православ'я. Ними зайнялися органи влади¹².

Населення західноукраїнських областей на брутальні акції влади щодо УГКЦ реагувало негативно, їх думки і настрої відбивали численні листівки оунівського підпілля й УПА. В одній з них від 24 червня 1945 р. говорилося: “Вістря своїх намагань спрямували вони (радянська влада – *авт.*) до того, щоб знищити релігію, або перетворити її в свою агентуру, як це зробили з православною церквою. Православну церкву підпорядкував собі Сталін, а підкоривши її, зробив сліпим знаряддям до здійснення своїх підлих планів... Марні намагання большевиків, не вб'ють вони духа в українським народі. Він вічний і все живий, як вічний і живий український нарід”¹³.

Незважаючи на потужний тиск, шантаж і загрози, процес переходу греко-католицьких парафій на православ'я йшов дуже повільно. 5 вересня 1945 р. секретар Львівського обкому партії І. Грушецький доповідав М. Хрущову, щона возз'єднання з Православною церквою (під таким гаслом здійснювалася акція) дали згоду лише 12 деканів із 18 і 125 священників з майже трьох тисяч. “Робота повозз'єднанню уніатської церкви з православною, – скаржився він, – в колах реакційного духовенства греко-католицької церкви зустріла запеклий опір. На початок вересня органами НКД Барештовано 78 священників уніатської церкви”¹⁴.

Навесні 1946 р. УГКЦ було завдано вирішального у дару шляхом проведення у Львові Собору 8–10 березня 1946 р. Організацією і проведенням Собору безпосередньо займалися голова

¹² ЦДАГО України: Ф. 1. – Оп. 215. – Спр. 1638. – Арк. 128-129.

¹³ Державний архів Львівської області (*далі ДАЛО*): Ф. 3. Львівський обком Компартії України. – Оп. 1. - Спр. 222. – Арк. 132-133.

¹⁴ ЦДАГО України: Ф. 1. – Оп. 215. – Спр. 1639. – Арк. 103-113.

Ради у справах Російської православної церкви в Москві, недавній полковник держбезпеки Г. Карпов (згодом отримав генеральський чин) у Москві та уповноважений Ради у справах РПЦ при уряді УРСР П. Ходченко зі своїми структурами та залученими людьми з органів держбезпеки.

Шляхом морального тиску, залякування й терору проти непокірних священиків УГКЦ до собору було залучено 216 із 1270 уніатських священиків і 19 мирян. Усіх учасників розмістили у кращих готелях Львова із забезпеченням надійної охорони, ужито заходів, які виключали їх спілкування зі сторонніми особами. Попри неканонічність, оскільки єпископи УГКЦ були у засланні, собор проголосив скасування Берестейської унії 1596 р. і “возз’єднання” з Російською православною церквою. Ці рішення священнослужителі сприйняли неоднозначно: 590 священиків, тобто майже половина, категорично відмовилися приймати православ’я й були усунені з парафій, 344 з них арештовано і засуджено. Протягом 1946 р. закрито 1685 уніатських церков, а решта 606 у 1947–1949 рр.. Загалом за протидію приєднання до РПЦ репресовано близько тисячі священиків. Близько 200 парохів продовжили підпільну діяльність у так званій катакомбний період, який існував до кінця 1980-х років.

Партійні органи областей західного регіону розгорнули широку пропагандистську діяльність на користь православ’я. 14 березня 1946 р. І. Грушецький повідомляв М. Хрущову про те, що в усіх районах Львівщини проведено збори селян та інтелігенції, на яких повідомлялося про рішення собору щодо ліквідації унії. Було видано брошуру “Звернення учасників Собору до всіх віруючих західних областей України” накладом 40 тис. примірників. Водночас

І. Грушецький відзначив, що акція сприйнята населенням неоднозначно¹⁵.

Заходи влади не могли погасити масовий спротив населення краю. Віруючі не сприймали нових священиків. Так, у Жовкві за три роки змінилося вісім священиків, яких люди не приймали. Уповноважений у справах РПЦ по Станіславській області у жовтні 1949 р. доповідав, що опір православ'ю чинять навіть місцеві органи влади.

Ліквідація УГКЦ набула широкого розголосу серед світового суспільства, яке засуджувало злочинну акцію радянського уряду. В огляді закордонної преси, надісланому Львівському облвиконкому у квітні 1947 р. наводився відгук однієї з бразильських газет під заголовком “Московський терор”: “Ворог Бога і людей, глибоко антихристиянський комунізм, бачить в католицькій церкві єдину силу, яка чинить йому опір. Великі демократичні нації зрозуміють нарешті, що ніякої згоди з цими ворогами Бога і людства бути не може... і тоді тоталітаризм Сталіна спостигне та ж участь, що і тоталітаризм Гітлера”¹⁶.

Таким чином, у процесі утвердження радянського режиму в 1944–1953 рр. партійні, радянські і репресивні органи скерували на ліквідацію УГКЦ потужний пропагандистсько-політичний апарат, застосували широкий спектр заходів у всіх ділянках духовного життя. Наслідком цих заходів стало більш вороже ставлення до радянської влади значної частини населення, яке ще активніше стало підтримувати боротьбу УПА і ОУН проти сталінського режиму.

¹⁵ ЦДАГО України: Ф. 1. – Оп. 215. – Спр. 2840. – Арк. 28-35.

¹⁶ ДАЛО: Ф. 3. – Оп. 1. – Спр. 439. – Арк. 46-47.

СЕЛО ГОРДИНЯ В РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

1 вересня 1939 р. гітлерівська Німеччина розпочала військову операцію проти Польщі. У відповідь Велика Британія і Франція, згідно із попередніми домовленостями з польським урядом, 3 вересня 1939 р. оголосили війну Німеччині. З локального конфлікту між Німеччиною та Польщею війна переросла у світову. Наступ німецьких армій розвивався за планом. Польські збройні сили виявилися слабкою військовою силою порівняно з узгоджено діючими танковими з'єднаннями гітлерівців та люфтваффе. На Західному фронті союзні англо-французькі війська не проявляли активності. Тільки на морі війна почалася одразу: 3 вересня німецький підводний човен U-30 без попередження напав на англійський пасажирський лайнер «Атенія». 5 вересня США і Японія оголошують про нейтралітет у європейській війні. 17 вересня у конфлікт втрутився Радянський Союз. Червона армія перейшла кордон Польщі і розпочала бойові дії проти польської армії.

Відповідно до таємної угоди з Німеччиною СРСР окупував східні області Польщі (землі Західної України та Західної Білорусії). 28 вересня німці увійшли до Варшави. Цього ж дня в Москві підписано «Договір про дружбу і кордони між СРСР та Німеччиною», який встановив лінію розмежування між німецькими і радянськими військами на території колишньої Польщі приблизно по «лінії Керзона». 6 жовтня капітулювали останні підрозділи польської армії.

* аспірант (Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України).

Результатом кампанії став розгром польських збройних сил, евакуація польського уряду і залишків армії за кордон. Відповідно до секретного доповнення до «Договору про ненапад між Німеччиною і Радянським Союзом» територію Польщі поділено між Третім Рейхом та СРСР, а також Словаччиною і Литвою. Остання не воювала, але 10 жовтня 1939 р. підписала з СРСР «Договір про взаємодопомогу» згідно з яким литовський уряд дав згоду на дислокацію на своїй території частин Червоної Армії та отримав від Радянського Союзу частину колишніх польських земель – Віленську область. Червона армія окупувала східну частину Польщі. Пізніше західна Україна (1 листопада 1939р.) і західна Білорусія (2 листопада 1939 р.) увійшли до складу СРСР (формально до УРСР та БРСР відповідно)¹.

Період Другої світової війни крізь красназвучу призму локальної історії є мало вивчений. Однак, такі дослідження створюють можливість більш глибоко проникнути у пласти історичного минулого нашої Батьківщини, детальніше висвітлити життя її мешканців у різних аспектах: соціальному, господарському, культурному та духовному. Одним із об'єктів таких досліджень є село Гординя на Прикарпатті. Воно розташоване в Придністровській низовій долині. Остання розпочинається від великого коліна річки Стрвляж (біля села Луки, колись – Конюшки Семинівські) і тягнеться аж під Нижнів на відстань 277 км. В найширшому місці річка налічує 68 м. Село лежить на правому березі Дністра, на північному краю пагорбкуватого пасма, найвище піднесення якого 308 м. знаходиться на південь від Гордині. В півніжжі того пасма тече Дністер від заходу та Бистриця, що протікає на сході через Білинку, Сокирчиці, Гординю і впадає в Дністер. Географічні координати села: 49 32 пн. ш. та 23 20 сх. д.

¹ Крупчан С. Новий довідник: Історія України / С. Крупчан, Т. Крупчан, О. Скупненко. – Київ : «Казка», 2008. – С. 571 – 576.

Площа села Гординя становить 27 кв. км.² Західну окраїну складає шляхетський присілок Закуття, центральна частина – Гординя і східна частина – Сокирчиці.

Наприкінці вересня – початку жовтня 1939 р. в селі Гординя, як і в усій західній Україні розпочалося «свято визволення». Із бідняків та наймитів створено Тимчасові комітети, котрі очолювали Осип Охіндушко і Степан Возняк. «Визволення» мало бути обставлене різноманітними демократичними атрибутами, аби продемонструвати світові, що СРСР не зайняв чужу територію а виконав волевиявлення українського народу. Поряд із такими популярними заходами для бідноти як роздача панських земель, почала проводитися підготовка до виборів Народних зборів Західної України, що мали зібратися у Львові і показати думку населення краю щодо «возз'єднання». 22 жовтня 1939 р. проведено «вибори» до Народних зборів, від сіл Гордині і Корналовичі, де делегатом було висунуто колишнього члена КПЗУ Петра Гіньку. Вибори відбувалися недемократично. Починаючи зранку члени комісії ходили по хатах і стукаючи у вікно закликали йти на вибори. З 1 495 делегатів до Народних зборів вибрано 1 484 депутати.

25 жовтня у Львові в Оперному театрі делегати «виразили народну волю» і «вирішили» ліквідувати приватну власність, націоналізувати банки і підприємства в містах, панську і церковну землю в селах, яку вже весною стали «безкоштовно» роздавати наймитам і найбіднішим селянам. Першим питанням було добровільне входження Західної України до СРСР. Прийнято Декларацію про добровільне входження, де говорилося: «Виражаючи одностайну волю визволеного народу Західної України, наслідуючи приклад народів Радянського Союзу, Українські Народні Збори проголошують

² Обміри автора.

встановлення радянської влади на всій території Західної України. Віднині вся влада в Західній Україні належить трудящим! Міста і села в особі Рад депутатів трудящих!». Серед 63 делегатів від Народних зборів, які поїхали до Москви, щоб доповісти Й. Сталіну про свої рішення були й вихідці з Луки (поблизу Гордині). Одна з членів делегації вчителька Г. Терлецька описала це так: «Рівно о 10 годині до перону підходить поїзд... Гримить «Інтернаціонал» (гімн СРСР)...гримлять вигуки...Гостей закидують квітами. Вони схвилювані. Люди, які зазнали гніту польських капіталістів і поміщиків, не знаходять слів, щоб виразити свою радість, своє захоплення, сьогодні вони – вільні хазяї свого нового життя, сьогодні вони в серці радянської землі»³. На цьому ейфорія завершилася і відбулися вибори до місцевих рад. Великі повноваження після виборів отримав десятник, який зосередив усю повноту влади. Призначав кого хотів на різноманітні посади, отримував частину території села де проживав, стежив за місцевим порядком. В разі непослуху міг прирівняти до статусу «ворога народу».

Після приходу нової влади розпочалась «радянізація». Створено постійні органи влади. В Гордині головою сільської ради став Осип Охіндушко, а секретарем Степан Возняк. Спершу село відійшло до Дрогобицького району Львівської області. Коли в грудні 1939 р. утворено Дрогобицьку область, а в січні 1940 р. Дублянський район, Гординя адміністративно підпорядкувалася їм⁴. Весною 1940 р. в Гордині створено колгосп імені Лесі Українки на базі колишнього панського маєтку. Його головою став Корнелій Городиський. У той же рік розпочалися репресії. В червні 1941 р. в Гордині було заарештовано священика Юрія Гошку, який довгий час

³ Комуніст – 1939 – 4 листопада. – С. 2.

⁴ Комуніст – 1939 – 28 жовтня. – С. 1.

переховувався. Його було схоплено в сільраді і етаповано до Самбірської слідчої тюрми.

Вибух німецько-радянської війни 22 червня 1941 р. відкрив нову драматичну сторінку в історії Гордині. У Львові 30 червня 1941 р. ОУН-б проголосила «Акт Відновлення Української Держави». Проте, 8 липня його було анульовано нацистами. Взимку 1941 – весною 1942 рр. в селах стався голод. Рік був дуже складний, врожай мізерний, а німці збирали податки зерна і картоплі з розрахунку на всю землю, яка була в господарстві.

В найгіршому становищі у селах опинилися євреї. Їх перетворювали на вигнанців, кожен на одязі мав нашиту металеву зірку. Згодом їх вивезли в гетто – ізольовані ділянки міст Самбора чи Дрогобича. А пізніше почали вивозити в ліси і розстрілювати цілими сім'ями. Мешканці села Гордині переховували євреїв. Це робили Мирослава Городиська (6-ти річну дівчинку), Стефанія Городиська (двох хлопчиків), Іван Гординський Федькович (двох дівчаток з Корналович)⁵. Дуже скоро в нацистській Німеччині став відчуватися брак робочої сили. Тому з окупованих країн, в тому числі із території Галичини, німці стали вивозити молодь на роботу в Німеччину. З Гордині було вивезено більше 15 осіб. В тому числі: Ярослав Баган, Анна Баган, Ольга Біж, Ольга Богуцька, сестри Стефанія і Іванна Гординські та інші. З весни 1943 р., після поразки гітлерівців під Сталінградом утворюється українська дивізія у складі Вермахту – «Галичина». З Гордині до неї вступило 28 осіб. Серед них: Євген Баб'як, Осип Бандирський, Осип Бережницький, Ігор Городиський, Іван Городиський, Євген Городиський, Іван Грущак, Володимир Гошка (син о. Юрія Гошки) та інші.

⁵ Інтерв'ю О. Городиської-Прокоп'як. (Особистий архів автора).

З часом в окрузі Гордині стали появлятися більшовицькі партизани, а у підпіллі діяла польська Армія Крайова, яка отримувала всебічну допомогу з Англії. І ті і другі мали намір захопити українські землі під свій контроль. На противагу їм починають формуватися загони Української Повстанської Армії. Спершу під виглядом Української Національної Самооборони, яка створювалась із молоді ОУН (б). Діяла вона активно і в Гордині. До її складу входили: Федір Фурдин (станичний), Володимир Гошка, Михайло Греділь, Степан і Осип Раки, Іван Совінський, Михайло Гординський, Осип і Іван Гординські, Михайло Возняк, Михайло Чепіль, Тимофій Баб'як, Микола Федак та інші. Згодом в УПА вступили: Іван Наконечний («Орленко», старший булавний), Федір Юзвяк («Вуйко»), Володимир Гошка («Мирон»), Іван Сегер («Ярий»), Михайло Дзюба («Степовий»), Володимир Павлович, Осип Гавриляк, Дмитро Федак та інші. Активними учасниками УПА були рідні сестри Ярослава та Ірина Білинські та двоюрідна – Наталка⁶. Щоб забезпечити курсантську школу УПА продуктами вояки здійснили напад на німецьке господарство «Лігентшафт», яке розташовувалося у Гордині. У відповідь на це гестапо привезло з Дрогобича засуджених до смертної кари яворівських членів ОУН-УПА і прилюдно стратило їх, пригрозивши, що за такі акти в майбутньому буде страчено кожного десятого мешканця Гордині.

З приходом Червоної армії у вересні 1944 р. 115 мешканців села Гординя були мобілізовані на фронт. З них 71 особа повернулося, 11 залишилося інвалідами, 45 – полягло на війні. Велика частина молоді пробувала уникати мобілізації й переховувалась у придністрянських болотах. Один із вояків УПА так розповідав про це у спогадах: «На широких і розлогих наддністрянських багнах крилося кільканадцять

⁶ Лебедь М. УПА / Микола Лебедь. – Дрогобич: «Відродження», 1993. – С. 115.

сотень селян від мобілізації. Одні зі зброєю, інші голіруч. Перебували тут і кушові ланки. З переходом сюди нашої сотні «Булава» ворог посилив облави, маючи добру розвідку. Та ми мали ще кращу від жінок, матерів, сестер. На багнах ми були до листопада 1944 року»⁷.

З поверненням радянської влади мешканці села Гординя повинні були сплачувати продуктовий та грошовий податок і «лісову норму»: 1 – 2 тис. м. куб. деревини. Проте, найбільше давалися взнаки політичні репресії, які розгорнула комуністична влада серед місцевого населення. За вказівкою центрального керівництва партійні органи здійснювали тиск на священика Гордині. Однак, незважаючи на встановлення московської влади збройна боротьба проти неї продовжувалася. На території Дрогобиччини діяли підрозділи УПА. В селі Гординя повстанці відділу «Булава» 28 серпня 1946 р. зруйнували сільську раду, знищили телефонний зв'язок, конфіскували товари з кооперативу. Упівські загони що дислокувалися в лісах навколо села очолював Іван Наконечний «Орленко» та Степан Стебельський «Хрін»⁸.

Отже, Друга світова війна залишила помітний слід серед мешканців села Гординя. Вона згуртувала їх патріотичні прагнення довкола національної ідеї відновлення державної самостійності України їх. Як наслідок, село дало історії таких відомих командирів УПА як Іван Наконечний та Степан Стебельський.

⁷ Гординський Р., Виханський Б. Гординя / Р. Гординський, Б. Виханський – Дрогобич : Швидкодрук, 2011. – С. 186 – 187.

⁸Лебедь М. УПА / Микола Лебедь. – Дрогобич : «Відродження», 1993. – С. 125.

ЗА МЕЖЕЮ: ДОЛЯ УКРАЇНСЬКИХ ПАМ'ЯТОК В СУЧАСНІЙ ПОЛЬЩІ.

Ставлення до національних пам'яток визначає гідність народу і є мірилом до його державної самодостатності. Факт наявності українських пам'яток на території сучасної Польщі кличе українців, як громадян незалежної української держави, до визначення: чи є кожен спадкоємцем надбань предків. Знання про культурну спадщину, збір відомостей про пам'ятки, обставини їхньої появи і тривання, яке б поновлювалося у кожному поколінні, є творчим середовищем, здатним впливати на політичні чинники держави. Мета статті – огляд змін, котрі відбулися впродовж останнього чверть століття у ставленні до українських надбань, з'ясувати культурних стан пам'яток на теренах сусідньої держави.

За час незалежності України простежується ряд етапів у українсько-польських відносинах. На увагу заслуговує час, котрий передував сучасному міжкультурному діалогу, коли українці по тривалому стані бездержавності ще тільки навчалися співпрацювати з польською стороною на рівних умовах. Перший етап, зумовлений політичними змінами в Польщі та в Україні, характеризувався налагодженням добросусідських стосунків (1989-1995). Наступний етап характеризувався поглибленням із середини 1990-х рр. співпраці у різних напрямках – від економічного обміну до встановлення українсько-польського наукового діалогу. Українсько-польські стосунки перейшли на якісно вищий рівень після перемоги

* канд. мистецтвознавства, доц. (Львівський державний університет фізичної культури).

Помаранчевої революції. Підсумки міждержавних контактів від 1995 р. і до початку 2000-х рр. систематизовані й стали предметом досліджень у галузі співпраці вищих навчальних закладів¹, музеїв². Щоправда, повз увагу дослідників за наświetленням різних аспектів діяльності інституцій, непомітно проходять, власне, українські культурні пам'ятки на польських теренах. А саме на початкових етапах важливо відстежити умови доступу до пам'яток, можливості догляду за ними. Тепер, з перспективи пережитого, варто проаналізувати здобутий практикою контактів окремих осіб, суспільно-культурних товариств, музейних і освітніх установ обох держав досвід. Пригадавши, у подальшому можемо запроваджувати певні з призабутих уже практик 1990-х рр.

Ще проф. Демян Горняткевич (1892-1980) дослідник розписів по церквах Кракова, Любліна, Віслиці, Сандомира – назвав три категорії пам'яток за їх походженням: 1) загарбані, 2) посталі «на місці, виконані українськими митцями», 3) придбані³. В ХХ ст. у зв'язку із насильною депортацією українців Надсяння, Лемківщини, Підляшшя, Холмщини число пам'яток, віднесених до першої та другої категорій зросло. Тут і місця поховань українців, і житла, і сакральні споруди. Через обставини, від українців не залежні, збирання інформації про розсіяну на відчуженому терені спадщину унеможлиблювалося. Виключення становили розвідки українців, котрі опинилися в світі.

¹ Гаврилук С.В. Українсько-польські наукові стосунки крізь призму співпраці Волинського національного університету і вузів Люблінщини [Електронний ресурс]// Історичний архів. – Вип.1. – Режим доступу: <http://lib.chdu.edu.ua/pdf/historyarchive/27/14.pdf>

² Силюк А.М. Роль музеїв у культурному просторі України й світу: стан, проблеми, перспективи розвитку музейної галузі. // Збірник матеріалів загальноукраїнської наукової конференції з проблем музеєзнавства, присвяченої 160річчю заснування Дніпропетровського історичного музею ім. Д.І. Яворницького. – Вин. 11. – Д.: АРТПРЕС, 2009. – 608 с. – Режим доступу: <http://museum.dp.ua/article0161.html>

³ Горняткевич Дам'ян Українські поліхромії на землях Польщі в ягйлонській добі 1393-1557// Визвольний шлях. Кн.5, травень, 1954.

Так, Олег-Володимир Іванусів, член управи Об'єднання лемків Канади, після подорожі Надсянням і Лемківщиною видав фотоальбом «Church in Ruins» («Церква в руїні», Торонто, 1987). Проте можливість побачити згадану працю українці, члени суспільно-культурного Товариства «Надсяння» одержали зі здобуттям незалежності. Реакція була подібною до вибуху: кожен прагнув придбати примірник. Текст книги, зважаючи на відсутність копіювальної техніки, переписували від руки. Презентувати видання автор прибув до Львова особисто. Тоді ж п. Іванусів заопікувався будівництвом на території Музею народної архітектури та побуту у Львові дерев'яної лемківської церкви Св. Володимира і Ольги (1992).

На хвилі національного піднесення яскраві особистості бралися за вирішення котрогось із завдань, що в ньому були кровно зацікавлені. Так, відновлення спільного поховання українців на комунальному цвинтарі у Малковичах, що біля Перемишля, стало справою вихідця з цього села Мирослава Падовського⁴. Відновлення українського цвинтаря в Павлокомі від початків і до його відкриття у присутності президентів Леха Качинського і Віктора Ющенка провадили Тетяна Чума, брати Федаки – діти, які чудом вціліли під час винищення⁵. Втілення в життя таких проєктів стало можливим за сприяння організацій «Меморіал», «Народний рух України», заснованого в листопаді 1989 р. товариства «Надсяння». Надходила допомога і від представників української діаспори. Найбільше ж сприяли українці по тій стороні, польській. Вершинним результатом праці об'єднання українців у Польщі з українцями товариства

⁴ Падовська О.М. Книжка про Малковичі. – Львів: Ліга-Прес, 2014. – 928 с.

⁵ Потічний П.Й. Павлокома 1441-1945. Історія села. – Львів-Торонто: Фундація Павлокома, 2001. – 604 с.

«Надсяння» стало відновлення Пикулицького Меморіалу⁶. Успіхи на початковому етапі руху українців за віднову своїх святинь не були б можливі без виразної політиної складової. Адже саме тодішній демократично обраний керівник Львівщиною В'ячеслав Чорновіл вів перемовини з владою Перемишля і Варшави.

Поступово динаміка стосунків, не підсилювана продержавницькою позицією в діалозі Варшави з Києвом, згасала. Це відбилося й на веденні окремих справ. Так, безуспішно намагалось Товариство «Надсяння» увічнити пам'ять поетеси Уляни Кравченко. Намір засвідчив буклет на листку газетного паперу, що його Миколаївське районне об'єднання Товариства ім. Тараса Шевченка видало «в рахунок добродчинних пожертвувань». Із усього запланованого українська сторона змогла відновити та впорядкувати тільки могилу на цвинтарі у Перемишлі. Водночас будинок, у якому у 1947 р. померла письменниця, що знаходився за адресою Паркова, 9, був зруйнований вже в часи незалежної України⁷.

Другий етап міждержавного спілкування про збереження культурних пам'яток прийнято пов'язувати зі створенням транскордонного об'єднання Єврорегіон «Буг» (29.08.1995). Відтоді активізувалися напрямки культурного співробітництва із використанням позабюджетних засобів з Фонду малих проектів Phare (від 1997 член Об'єднання Регіонів Європи). Пожвавилися контакти між музейними установами. Ініціатива виходила з польської сторони. Проте, в діалозі не піднімалися болючі питання, зокрема, «зниклого» українського Музею в Перемишлі «Стривігор».

⁶ Походи на Могили Воїнів Українських Армій ХХ ст. у Пикуличах: Збірник історичних матеріялів/ вступ, упоряд. Богдан Гук. – Перемишль, 2006.

⁷ Козак Марія. Про Уляну Кравченко (Оперте на свідченнях сучасників і з рукописів Уляни Кравченко)/ Уляна Кравченко. Твори. Повне видання: У 100-річчя жіночого руху/ Зредагував Юліан Бескид, накладом Марії Козак. – Торонто, 1975. – С.11.

Свідченням активності українсько-польських культурних взаємин є проведення виставки у Львові в стінах Музею етнографії та художнього у 1996 р. Перша виставка піднімала питання збережених розписів у катедрі в Сандомирі, костелі у Вислиці і костелі св. Трійці на замку в Любліні. На виставці акцентовано увагу на українській поліхромії епохи середньовіччя та її значенні для історії національної культури. Розголос, який мала ця подія, спричинився до системного дослідження розписів вітчизняними і польськими науковцями, до проведення ґрунтовних реставраційних робіт у храмі в Любліні. Монографічне видання про каплицю Св. Трійці в Любліні містить обширний науково-дослідний матеріал про особливості візантійсько-руських стінописів XIV–XVст.⁸ Така праця видана польською мовою. Для українців лишається вдовольнятися інформацією, розсіяною по рідкісним науковим публікаціям та популістичними згадками у путівниках⁹.

Наступна виставка була організована Товариством опіки над пам'ятками сакрального мистецтва (Spółcznia komssja opieki nad zabytkami sztuki cerksewnej). Названа за популярною фразою Ф.Достоевського «Краса рятує світ», вона торкалася проблеми збереження пам'яток, полишених вздовж східних і південно-східних меж Польщі, а то – церкви й дзвінниці, каплиці й придорожні хрести, різьба й скульптури на старих цвинтарях. Можна було подивовувати подвижницькій праці польських ентузіастів, котрі впродовж 12 років (себто від 1984 р.) провадили рятувальні роботи «пам'яток білоруської, лемківської, української культур», що опинилися на території сучасної

⁸Kaplica Trójcy Świętej na Zamku Lubelskim. Historiya, teologia, sztuka konserwacja. – Lublin. 1999. – С. 1–249.

⁹<http://andy-travelua.livejournal.com/276921.html>

Польщі¹⁰. Докладний опис експонованих світлин, креслень 18 об'єктів, картосхема із позначенням місця розташування пам'яток засвідчував серйозність планів подальшої діяльності Товариства.

Під час виставки її організатор, мешканець Варшави Богдан Мартинюк, пояснив мотиви до порятунку сакральних споруд. За його словами, для слов'ян, у тому числі і поляків, це не лише місце моління, це уособлення гармонії Всесвіту, мовчазне нагадування про місце у ньому людини, людей минулих епох. Доповідач констатував згубний вплив подій ХХ ст. на численні пам'ятки. На теренах Польщі знищено 80% православних та 40% греко-католицьких /уніатських/ храмів. Щезли споруди на Підляшші й Лемківщині – на місці колишнього розмежування Польщі. Із близько 500 залишених пам'яток /церков/ понад 80 об'єктів вимагають негайної консервації та реставрації. Необхідно упорядкувати сотні старих цвинтарів – це дало б можливість уникнути втрат, болісних однаково як для тих народів, так і для польської культури.

Багатолітній директор Українського регіонального спеціалізованого науково-реставраційного проектного інституту Укрзахідпроектреставрації Іван Могитич, підтвердив трагічний стан значної частини архітектурних пам'яток. Під час дискусії особливу увагу доповідача і учасників приділено стану збереження і необхідності реставрації катедри у Перемишлі. Округлі, звиклі форим купола, що домінував над містом, вороже налаштована польська громадськість постановила замінити на сигнатурку, аби тим затерти пам'ять про українську історію міста. Як фахівець, І.Могитич зауважив, що реставрації потребують храми Слобідської України, храми на території Чехії, Росії. Далі він звернувся до одного із об'єктів,

¹⁰ Товариство опіки над пам'ятками сакрального мистецтва/. Рятівані пам'ятки. 12 років громадських діянь на користь охорони пам'яток церковного мистецтва в Польщі: Буклет. – Варшава, 1996.

реставраційні роботи із яким проводилися Товариством опіки над пам'ятками – церкви в Щебрещині під Замостям. Він схвалив дослідження і роботу з консервації поліхромій. Серед позитивів, підкреслив користь проведення археологічних та архітектонічних робіт, в результаті яких було уточнене атрибутування об'єкту. Були виявлені герби містечка та родини «ордината» Марціна Замоїського. Храм, щодо походження якого усталилася думка – збудований у XVI ст. (1500 рік: вважалося, там Хмельницький проходив на Люблін), є старший на три століття. Навіть побіжний погляд на святиню дозволяв стверджувати, що це типовий храм XIII ст. І. Могитич порівняв ситуацію із датуванням зі схожою, яка була здійснена під час реставраційних робіт церкви в Лаврові.

Помітну роль в організації виставки відіграв колекціонер, меценат і громадський діяч Іван Гречко. На стендах виставки представлено результат багатолітньої діяльності. Під час презентації виставки І. Гречко закликав продовжити роботу щодо реставрації архітектурних пам'яток і розписів XV ст. До 1939 р. на Перемищині було бл. 640 церков, половини з яких вже не має. Десь на половину зменшилася їх кількість і на Любачівщині. Товариство охорони пам'яток виконує інспективну, організаційну та фундаційну роль. А збереження української спадщини – справа нащадків. «Ми є автохтони, ми там не були, а є і будемо», – оптимістично завершив свій виступ І.Гречко.

Огляд початків міждержавної співпраці у царині культури доводить, що лише злагоджена діяльність держави, громадсько-культурних організацій та велика ініціативність українців дасть позитивні результати. Там, де зусилля розходилися, страждала спільна справа. Йдеться-бо не про механічне відкриття цвинтарів, про що слушно висловлювався Повноважний посол України у республіці

Польша Олександр Моцик, «важливо, щоб українські і польські могили стали місцем поєднання, а не роз'ятрювання ран»¹¹. Адже, за істориком, директором Інституту Південно-Східної Європи (Перемишль) д-ром Станіславом Стемпенем, покоління поляків та українців мають працювати над усвідомленням спільної культурної спадщини. Свідомість цього допоможе віднайти власне місце в єдиній Європі, як для Польщі, так і для України¹².

¹¹ Україна і Польща – стратегічні партнери. На запитання журналу відповідає Надзвичайний і Повноважний Посол України у Республіці Польща Олександр Федорович Моцик// Політика і Час. – №5, 2006. — С.7.

¹² Стемпень Станіслав. Польсько-Українські культурні взаємини впродовж віків [Електронний ресурс] // Ж-л «Б», 1997. - ч.12. Режим доступу: <http://www.ji.lviv.ua/n12texts/stepien.htm>

**ПОКОТИЛО ІВАН*,
ЛЩОВСЬКИЙ МИХАЙЛО***

**ЦЕРКОВНО-РЕЛІГІЙНЕ ЖИТТЯ СЕЛА СТРЕМІЛЬЧЕ НА
РАДЕХІВЩИНІ У XVI – XIX СТ.**

Стремільче – невеличке село Радехівського району Львівщини помежів'я областей (Львівської та Волинської) та в межиріччі річок (Стиру та Судилівки). Свою назву отримало, очевидно, із поєднання слів – "stróm" (багатоводна, швидка річка) та "milche" (молоко), що можна перекласти як "молочна ріка".

Всупереч уявленню про провінційні села тут немає 3-4-х вулиць, їх – більше двадцяти. Це відгомін того, що в давнину воно мало статус міста. Через Стремільче проходили торгові шляхи, що сприяло його соціально-економічному розквіту. Через своє географічне становище Стремільче багаторазово ставало в центрі історичних перипетій.

Становлення та розвиток Стремільчого тісно пов'язано з історією Белзького князівства¹. Із розпадом Галицько-Волинської Держави його інкорпорує Велике Князівство Литовське, а з 1388 р – Королівство Ягелонів. Польський король Ягайло 1388 р. віддав Белзьке князівство як віно своїй сестрі Олександрі, що вийшла заміж за князя Земовіта IV. Так розпочинається експансія мазовецької²

**вчитель історії природничо-економічного ліцею с.Вузлове. Голова осередку товариства "Рідна Школа".*

**вчитель історії та директор СШ №1 м. Радехова (1959-1988). Заслужений вчитель України.*

¹Белзьке князівство виникло близько 1170 року внаслідок феодального роздроблення Русі. Після розгрому татарами у васальній залежності від Волинського кн., в 1234-1340 рр. – від Волинсько-Галицького князівства, в 1340-1377 роках – у володіннях Литовського князівства, а з 1388 року – у васальній залежності від Мазовії.

²Польська шляхта регіону Мазовія.

шляхти.

Археологічні знахідки свідчать про людську діяльність на території Радехівщини в часи до нашої ери³. Відомості про існування городища⁴ на території Стремільчого (в урочищі Замок) датуються давньоруськом періодом нашої історії⁵. Однак, саме письмова перша згадка про Стремільче датується 1400 р. Тоді ж Земовіт IV, князь плоцький, мазовецький і белзький надав у власність своєму воєводі Предславі (Пшеслав) з Закрева⁶ ряд сіл, зокрема і Стремільче. У документі зазначалось:

«Маючи погляд на послуги Предслава (Пшеслава) дідица Закрева, які нам виконує, надаємо йому на вічність волості наші Стремільче (Стцемільч), Барилів і Бавлове (Павлів) в окрузі Белзькому зі всіма маєтностями, застерігаючи одночасно (взаємно), щоб той же Пшеслав і прями його потомки на кожну нашу вимогу, яка має виправу військову, ставати зі списками та самострілами озброєні»⁷.

В 1462 р. Королівство Польське приєднало Белзьке князівство, перетворивши його на Белзьке воєводство. Воєводство поділено на п'ять повітів: Белзьке, Буське, Лопатинське, Любачівське та Сокальське. У Белзькому воєводстві в цей час нараховувалося 31 місто і 528 сіл. Стремільче належало до повіту Лопатинського. Наслідок колонізаційної експансії польської шляхти на теренах Лопатинської волості виникає чотири десятки нових шляхетських володінь та п'ять

³Виявлено фрагменти керамічного посуду X-XI ст. // Офіційна Сторінка Радехівської районної державної адміністрації – Режим доступу: <http://rrda.lviv.ua/2881-viyavleno-fragmenti-keramchnogo-posudu-h-h-st.html>

⁴Городище — стародавнє укріплене поселення.

⁵Археологія та стародавня історія Радехівського району. – Режим доступу: <http://www.zamky.com.ua/istoriya/arheologiya-ta-starodavnnya-istoriya-radehivskogo-rajonu/#i-21>; Виявлено фрагменти керамічного посуду X-XI ст. // Офіційна Сторінка Радехівської районної державної адміністрації – Режим доступу: <http://rrda.lviv.ua/2881-viyavleno-fragmenti-keramchnogo-posudu-h-h-st.html>

⁶Гміна Закшев — сільська гміна у центральній Польщі. Належить до Радомського повіту Мазовецького воєводства.

⁷Starożytna polska. T.II – Варшава, 1845. – S.1239.

міських. Серед них:Августів, Добровір, Стоянів, Щуровичі та Стремільче.

У 1503 р. село Стремільсье отримало статус міста. Про це було оголошено в Любліні, в неділю по святій Катерині⁸. У місті запроваджувались ярмарки в дні церковних свят – на св. Матвія⁹ і св. Лаврентія¹⁰, торги в понеділок і четвер. Очевидно, власник Стремільча присвячував один ярмарок своїм іменинам. У привілеї зазначалося:

«З огляду на войовничість Мацея (Матвія) Лаца, який часто доводив свою мужність у боротьбі з татарами і турками, дозволяємо йому село його дідичне Стремільче на землі Белзькій, яке лежить у повіті Бузькому, перетворити (перейменувати) на місто наділяючи міщан правом Магдебурзьким.»¹¹

Колонізаторська політика польської шляхти призвела до ряду суспільних змін, в тім числі релігійних. Разом з новими власниками на українські землі прибувала людність із західної Польщі – основна опора новому ладу і устрою, який тут утверджувався. Культурно та релігійно вони не асимілювались, радше ставились до місцевого населення в цих аспектах з погордою. Політичні, культурні, національні та релігійні утиски місцевого православного населення штовхали їх до унійних процесів. Так, 1596 р. на соборі в Бересті (Білорусь) утворено Уніатську Церкву. Однак, релігійну проблему це не врегулювало. Релігійна ситуація в регіоні майже не змінювалась. З меншим, але презирством польська шляхта ставилась до новоутвореної Церкви. При її появі виникли релігійні протистояння в краї не тільки у форматі українці-поляки, а й українці-укрїнці.

⁸Пам'ять св.влуч. Катерини – 7 грудня.

⁹Пам'ять св. апостола і євангелиста Матвія Католицька Церква святкує 21 вересня.

¹⁰Пам'ять святителя та архідиякона ранньохристиянської общини в Римі згадують 11 серпня.

¹¹Horn Maurycy. Rzemiołstwo miejskie województwa Bełzkiego w pierwszej połowie XVII wieku. – Wrocław-Warszawa-Kraków, 1966. – S. 13-15.

Почалась боротьба за храми, суперечки послів на сеймах та сеймиках, збройна боротьба та ін. Церковно-релігійне життя ускладнилося. Так, з 1620 р. починають надходити скарги на уніатів, які з допомогою влади і силовими методами намагалися захопити 4 церкви на території Буська¹². Про такі зіткнення відомо у Стоянові, Добротворі, Сокалі та ін¹³.

В цей час у православних виникла серйозна проблема – відсутність вищої ієрархії. Тож, в 1620 р. внаслідок проїзду через українські землі константинопольського патріарха Феофана, на землях підконтрольних Козацькій Державі була відновлена структура Православної Церкви. У реєстрі податковому за 1618–1628 рр. знаходимо відомості про існування православних парафій у 28-ми містах з 31-го в Белзчині. Зокрема церкви згадуються в Великих Мостах, Белзі, Буську, Добротворі, Стоянові, Щуровичах та ін. Одночасно з поляками в регіоні селились євреї, які в основному в контролювали торгівлю і лихварство. Станом на 1630 р. вони становили приблизно 15% населення воєводства Белзького.¹⁴

У період Національно-Визвольної війни та татарських набігів, відбувається занепад Стремільча:

«Станіслав Бобович, Андрій Сартор... (округ Стремільче – авт.)... ми, вищезгадані, присягаємо Пану Богу Всемогучому в Трійці святій, що в місті нашому для знесення і спустошення через неприятеля коронного козаків, татарів в року 1649 міщани наші і ми жодних солодів ані пивоваріння, ані горілок дроблення не чинились ми

¹²Площанский В. Прошлое Холмской Руси. Т.2. – Вильно,1901. – С. 32–34.

¹³Horn M. Rzemioło miejskie województwa Belzkiego w pierwszej połowie XVII wieku. – Wrocław-Warszawa-Kraków, 1966. – S. 109

¹⁴Guldon Z. Wijaczka J. Skupiska i gminy żydowskie w Polsce do końca XVI wieku // Czasy Nowożytnie: periodyk, poświęcony dziejom polskim i powszechnym od XV do XX wieku. – 2008. – №21. – S. 149-191.

і міщани наші не чинили.»¹⁵

У цьому документі відзначено, що в окрузі Стремільче числиться 1 шинковий дім і 1 священник.¹⁶ Про православну церкву в Сокалі та Стремільчому дізнаємося з реєстру ланового за 1650 р.¹⁷

Кінець XVI ст. – початок XVII ст. позначився інтенсивним будівництвом костелів на загарбаних українських землях. Згідно з даними «Словника географічному» стверджується, що костели римокатолицькі існували в усіх містах, окрім Стремільчого. Поступова польська колонізація приводила до збільшення відсотка польського (чи ополяченого) міського населення. Процес полонізації та окатоличення на даному етапі село не заторкнув¹⁸.

Внаслідок чиненого на місцеве православне населення та шляхту тиску, на помезжів'ї XVII–XVIII ст. в унію переходять дві давні українські православні єпархії Перемишльська (1691 р.) та Львівська (1700 р.). До останньої належало Стремільче. Так відбулася зміна юрисдикційного статусу парафії (з Константинопольського патріархату на Римський) та віросповідного (з православ'я на католицизм)¹⁹.

Стосовно адміністративно впорядкування Радехівщина до 1772 р. перебувала у Бельському воєводстві Королівства Польського. Після І поділу Польщі Австрією, Росією і Прусією на три частини Галичина (включно з Радехівщиною) відійшла до складу Австрійської (пізніше Австро-Угорської) імперії. У 1772 р. в основному на землях колись Галицько-Волинського князівства утворено штучну адміністративну

¹⁵Horn M. Skytki ekonomiczne najazdów tatarskich z lat 1605-1633 na Ruś Czerwoną. – Wrocław-Warszawa-Kraków, 1964 –S151.

¹⁶ЦДДА України у м. Львові. – Ф. 1. – Спр. 1. – Т.215. – Арк. 622-697.

¹⁷ЦДДА України у м. Львові. – Ф. 3. – Оп. 1. – Т. 47. – Арк. 393.

¹⁸Słownik geograficzny. T.6. – Warszawa, 1885. – S. 914-915.

¹⁹Krętosz J. , Rzeźniczek, B. Problemy współżycia ludności różnych kultur na terenie archidiecezji lwowskiej obrządku łacińskiego w XIX w. // Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne. – № 40. – 2007. – S. 169-178

одиницю в складі Габсбурзької монархії – коронний край – Королівство Галичини та Володимирії. Це штучне адміністративне утворення існувало до 1918 р. та охоплювало українські етнічні землі Галичини та частину Малопольщі. Відтак австро-російський кордон з 1772 по 1918 рр. пролягав вздовж сучасної північної межі Радехівщини на невеликій відстані від її багатьох сіл. Стремільце опинилося на самому прикордонні цих двох імперій. Тут діяв прикордонний пункт пропуску.

Цекровне життя початку поч. XVIII ст. характеризувалося будівництвом чи реконструкціями храмів, так як багато їх було знищено. Частина з них сьогодні належить до пам'яток національного значення. Серед них церкви: Різдва Пресвятої Богородиці с. Радванці, Покрови Пресвятої Богородиці с.Вузлове (1724 р.), Преображення Господнього с. Новий Витків (1738 р.), Святого Духа с. Полове (1727 р.), Успіння Пресвятої Богородиці с. Оглядів (1738 р.).

В XIX ст. пройшла чергова хвиля реконструкції та будівництва храмів в регіоні. Станом на 1832 р. маємо згадку про церкву св. Миколая в Стремільчому. Вона була розташована у центрі села біля колишньої ринкової площі. Фундатором і ктитором церкви був поміщик Йосиф, а згодом його син Вінцент Озаревські, священиком – Микола Кульчицький, число вірних – 464. Слід зауважити, що власники села були повними господарями як матеріального так і духовного життя селян, і всіляко контролювали церковні фінансові надходження і видатки. Також тут була і парафіяльна школа. У 1845 р. на стремільчанську парафію був призначений о. Олексій Штокаль.

Наслідки державної підтримки Католицької Церкви польською владою відчутно відобразилися і на юдеях. Як наслідок посилюються

вимушені конверсії²⁰. За тогочасних умов зміна релігійної приналежності пов'язувався з політично-суспільною кон'юнктурою. Кожен випадок конверсії мав дві сторони – внутрішню, яка відповідала зміні моральних принципів, і зовнішню, пов'язану з суспільним становищем. Не був таємницею факт, що частина тих, хто зважувався на хрещення, робили це заради користі – за звичаєм хресні батьки обдаровували своїх підопічних грошима чи коштовними подарунками. Після хрещення євреї часто обертались проблемою для самих священиків. Такий випадок відбувся в Стремільчому. Так у 1893 р. місцевий парох А. Питилик охрестив 18-річного єврея Арона (Михайла) Чачкеса з умовою, що після хрещення він освоїть певне ремесло. Попри виявлену поблажливість, єврей не виправдав очікувань і не захотів вчитись ні у кравця, ні у шевця, котрим священик платив за навчання. З часом, витративши те, що йому пожертвували милосердні парафіяни у день хрещення, неофіт покинув село, а 1895 р. у Бродах повернувся у юдаїзм. На цьому його стосунки з християнством не завершилися, оскільки

“той неофіт вештається по всій Галичині, симулюючи різні хвороби для того щоб викликати співчуття у християн, вимагає тайн Сповіді та Причастя, аби сподобатися місцевим священикам, вдається до різних хитрощів аби тільки щось випросити в християн. Священик, намагаючись застерегти від такого неофіта, вимагав, щоб йому призначили покарання за святотатство»²¹

Отже, розвиток і генеза церковно-релігійного життя в с. Стремільче у XVI-XIX ст., як і в більшості сіл і містечок Галичини,

²⁰ Конверсія – (лат. *convertere* - міняти) – зміна віросповідання або конфесії. Людину, яка змінює віровизнання, звичайно називають конвертитом. Релігійна історія України багата на конверсії у межах християнства як індивідуальні, так і колективні, навіть масові - переходи з православ'я до католицизму у римо-католицькій або греко-католицькій формах і навпаки. Значно менше було переходів з юдаїзму на православ'я і ще менше з ісламу.

²¹ Вовчко М. Конверсії євреїв у Львові (друга половина XIX – початок XX ст.) // Вісник Львівського університету. – Серія історична. – 2013. – Випуск 48. – С. 101.

тісно переплітався з соціально-економічними та політичними подіями у краї. Із остаточною втратою будь-яких ознак давньоруської державності, колишня складова Галицько-Волинської держави – Белзьке князівство, стає об'єктом експансії польської шляхти, яка в першу чергу вдалась до насильницького насадження католицизму та посилення соціального та національного тиску. Політичні, культурні, національні та релігійні утиски місцевого православного населення штовхали їх до унійних процесів, однак релігійну проблему це не врегулювало, а навпаки загостило. Із встановленням влади Габсбургів, на Галичині прослідковується суттєве зменшення релігійного протистояння. Однак паритету Церков в досягнуто не було. Наслідки відвертого толерування католицизму державною владою відчутно відобразилося у всіх аспектах суспільного життя, що супроводжувало наростання соціального спротиву владі.

СЕРЕДЯК АЛЛА*,

ІВАНКІВ ДІАНА*.

КОМПЛЕКСНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ІСТОРІЇ НАСЕЛЕНОГО ПУНКТУ (МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ)

Дослідження студентами історії краю передбачає як створення його загального образу, так і розкриття специфічних, притаманних тільки йому особливостей.

Коло питань, що виступають предметом дослідження краю, дуже широке, практично необмежене. Отже, насамперед, необхідно визначити основні напрями досліджень, серед яких: історія заселення території, утворення та розвиток населених пунктів, топоніміка, історія діяльності людини, соціальна історія та особливості ментальності населення, його звичаї, буденне життя та фактори, що впливають на нього, релігійна приналежність, заснування та діяльність інституцій культурного, соціального, релігійного, політичного та економічного характеру, демографічні особливості, життєписи визначних постатей та родів краю, пам'ятки історії та культури, туристична привабливість. Зрозуміло, що кожен край може мати свої, притаманні тільки йому ознаки, що ставить перед дослідником нові запитання, відповідь на які дозволить розкрити неповторний колорит краю, зберегти історичний досвід минулих поколінь.

Зазвичай дослідження краю починається з **історії його населених пунктів (поселень)**. Якісне дослідження історії міста чи села передбачає володіння певними пізнаннями в області суміжних з

* канд. іст. наук, доц. (Львівський національний університет імені Івана Франка).

* методист 1 категорії історичного факультету (Львівський національний університет імені Івана Франка).

історією дисциплін, зокрема, географії, етнології, археології, топоніміки, генеалогії тощо. В українській історіографії маємо чимало праць з даної проблематики. Фахове вивчення історії населених пунктів українських земель розпочалося у першій половині XIX ст. Об'єктами перших досліджень стали міста з давнім історичним минулим, зокрема, Київ та Львів. Відзначимо опубліковану у 1820 р. працю М. Берлинського “Краткое описание Киева”, у якій автор подав процес історичного розвитку міста на основі опрацьованих ним літописів, хронік, мемуарів та архівних джерел. Неабиякий внесок у розвиток києвознавства зробив М. Закревський, який у своїй двотомній роботі “Описание Киева” (1868), акцентував увагу на питаннях пов'язаних з демографічним розвитком міста, детально проаналізував його урбаністичну інфраструктуру (відомі споруди, визначні історичні пам'ятки тощо). У 1840-х рр. активізувалося дослідження з історії міст Галичини на західноукраїнських землях у складі Австрійської імперії. Важливе значення мала поява праці Д. Зубрицького “Хроніка міста Львова” (видана польською мовою 1944 р.). У своїй хроніці автор подав не тільки власне історію Львова, але й торкнувся питань української історії. Якісно новий етап української науки у питанні вивчення історії міст і сіл розпочався у другій половині XIX ст. Вагомі здобутки тут пов'язані з іменем В. Антоновича. Паралельно з вивченням міської історії, починаючи з 1860-х рр., зростає зацікавлення дослідників до історії села. Основоположником цього напрямку у вітчизняній історіографії прийнято вважати О. Лазаревського у доробку якого є низка наукових праць як з історії селянства (Малороссийскиепосполитыекрестьяне 1648 – 1783 гг. (К., 1908), так і сіл різних регіонів (Села Конотопского уезда (опыт истории южнорусских сел); (Записки Черниговского губернского статистического комитета. Чернигов, 1868). Значний

внесок у вивчення історії міст і сіл зробив Д.Багалій. Головна увага у його дослідженнях приділена особливостям колонізації Слобідської України, що безпосередньо пов'язано із заснуванням міст і сільських населених пунктів – слобод. Аналізуючи процес створення та історичного розвитку центрального міста Слобожанщини – Харкова – автор вперше відзначає його український характер як під національним, так і соціальним поглядом. Визначна роль у вивченні питань пов'язаних із заснуванням і розвитком населених пунктів належить М.Грушевському. У своїй монографії “Барское староство, исторические очерки (XV – XVIII в.)” він подав глибокий аналіз процесу колонізації південно-східної частини Подільського воєводства, детально дослідив топографічні особливості, національний склад населення, організацію управління в повітах та селах староства. У 1930-х рр. XX ст. центр краєзнавчих досліджень перемістився у Західну Україну. Тут, вивченням міської та сільської історії, займалися відомі учні М.Грушевського – І.Крип'якевич та М.Корбуба. І.Крип'якевич акцентував увагу на вивченні історії Львова (“Львів. Його минувшина і теперішність”; “Історичні походи по Львові” та інші). М.Кордуба, у свою чергу, займався вивченням історії галицького краю (“Розвій українського населення в Галичині за останні 100 літ”; “Земля свідком минулого” та інші). У післявоєнний період найцікавішою монографією у галузі містознайомства є книга М.Брайчевського “Коли і як виник Київ” (1963). Найбільш масштабною за обсягом і, попри існуюче ідеологічне навантаження, доволі ґрунтовною у науковому плані працею з даної тематики стала 26 томна “Історія міст і сіл Української РСР” за редакцією П.Трощака (детальніше див. розділ II).

Насамперед дослідник населеного пункту повинен визначити найбільш поширені та доступні джерела з даної проблематики. Слід

зазначити, що більшість джерел (особливо тих, що стосуються історії сільських населених пунктів) датуються XVIII-им ст. Така ситуація безпосередньо пов'язана з включенням українських земель до складу Російської та Австрійської імперій. Освоюючи українські землі, нові адміністрації ретельно фіксували наявних топографічні та господарських об'єкти (головним чином населені пункти), як джерела оподаткування. Відтак сучасні дослідники отримали широкий комплекс джерел описового та статистичного характеру. Історію міст і сіл Лівобережжя та Слобожанщини XVII – XVIII ст. дозволять дослідити матеріали кампутів і ревізій козацьких полків – російських переписів податкового населення. Тут подані відомості про соціальну приналежність та майновий стан населення того, чи іншого населеного пункту. Цінним джерелом для вивчення соціальної структури населення міст і сіл Лівобережної України від 1648 до 1730 р. є також матеріали Генерального слідства про маєтності. Ліквідація гетьманства та остаточна інкорпорація українських земель до складу Російської імперії вимагала збору нових даних про соціально економічне становище населення. У 1765 р. президент Другої Малоросійської колегії П.Румянцев запропонував провести новий генеральний опис України. Зібрані матеріали (з 1765 по 1769 рр.) увійшли до т.зв. Румянцевського опису, або Генерального межування і містять унікальну інформацію з історії 3,5 тис населених пунктів (частина зазначених матеріалів знаходиться у фонді Генерального опису ЦДІА України у Києві). До важливих джерела з історії міст і сіл належать описи намісництв України проведених у 1781 р. під керівництвом губернатора А.Милорадовича. Матеріали описів Чернігівського та Новгород-Сіверського намісництв опублікували О.Лазаревський та П.Федоренко. “Описи Київського намісництва 70 – 80-х років XVIII ст.” видані у 1989 р. Археографічною комісією України. Серед

інших описових творів кінця XVIII ст. найвідомішим є “Черниговскогонаместничестватопографическоеописание”, авторства А.Шафонського (1786 р.). В описі подано відомості про всі міста, містечка, села, кількість населення в них, поділ населення за станами, національною та релігійною приналежністю. З кінця XIX – на початку XX ст. губернські статистичні комітети видавали описові праці на зразок “Памятных книжек губернии”.

Подібним до описово-статистичних матеріалів Наддніпрянської України у складі Російської імперії є джерела, що стосуються історії міст і сіл західноукраїнських земель у складі Австрійської (з 1867 р. Австро-Угорської) імперії. Тут, серед значного масиву джерел, найбільшу цінність складають матеріали Йосифінської та Францисканської метрик, що зберігаються у фондах ЦДІА України у Львові. На основі метрик у 1965 р. опубліковано покажчик населених пунктів (Йосифінська (1785 – 1788) і Францисканська (1819 – 1820) метрики. Перші поземельні кадастри Галичини. Покажчик населених пунктів), що суттєво спрощує для дослідників пошук необхідної інформації. Відомості про кількість парафій західноукраїнських міст і сіл, культові споруди, монастирі, стан освіти тощо містять шематизми – довідкові церковні єпархіальні видання. Серед інших важливих документів відзначимо 15-ти томний “Словник географічний Королівства Польського та інших слов’янських країв” (Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich) виданий у Варшаві в 1880 – 1900 рр., співавторами якого були Ф. Сулімірський, Б.Хлебовський та В. Валенський.

Серед джерел міжвоєнного періоду варто виділити матеріали польської статистики. Дослідження населених пунктів немислиме без детального аналізу демографічних процесів. Значну допомогу у їх вивченні надають переписи населення. Водночас, досліднику потрібно

критично осмислювати подану в них інформацію, оскільки, наведені у переписах дані не рідко спотворювалися з політичних міркувань. Необхідним джерелом для вивчення історії міст і сіл є матеріали преси, особливо місцева періодика. Це величезний джерельний масив, адже на території України знаходиться більш як 30 тис. великих і малих міст і сіл.

Надзвичайно корисну роботу у напрямі вивчення історії населених пунктів України з 60-х років ХХ ст. до сьогодні проводить відділ історичного краєзнавства Національної історичної бібліотеки України. Працівниками відділу створена унікальна бібліографічна база д з історії міст і сіл України, яка постійно поповнюється працівниками в картковому, а нині електронному варіанті. На сьогодні (за даними І.Чеховської) картотека нараховує близько 300 тис. бібліографічних описів, які подають джерела, опубліковані з ХУІІІ ст. і до наших днів. Тут подана інформація не тільки про існуючі міста, села хутори, так і про ті, що зникли з мапи України. Для дослідників усіх куточків України значно удоступнює інформацію про населені пункти створена працівниками відділу історичного краєзнавства електронна база даних «Міста і села України», знайти яку можна на сайті НІБУ (Режим доступу: <http://www.nibu.kiev.ua/>).

Історія населеного пункту передбачає фахову оцінку всіх мікротопонімів населеного пункту, відтак досліднику необхідно володіти базовими знаннями з **топоніміки**.

На історичний розвиток міст і сіл України безпосередній вплив мали **міграційні та еміграційні процеси**. Вони приводили до зниження динаміки природного приросту населення і навіть обезлюднення та повного зникнення населених пунктів. Відтак, їхнє вивчення є важливим напрямком дослідження історії краю.

Вивчення історії свого рідного міста чи села, а також прилеглих населених пунктів несе в собі неповторний виховний потенціал для молоді. З цією метою у квітні 2006 року започаткована Всеукраїнська історико-географічна експедиція “Історія міст і сіл України”, що носить довгостроковий характер. Вона проводиться в рамках руху учнівської молоді України за збереження і примноження традицій, звичаїв, обрядів народу “Моя земля – земля моїх батьків”. Програма експедиції передбачає об’єднання зусиль навчальних закладів, наукових установ, громадських організацій, краєзнавців-аматорів, учнівської та студентської молоді у вивченні історичного минулого та новітньої історії міст і сіл. Подібна ініціатива не тільки збуджує інтерес до історії рідного краю, а й дозволяє удосконалити методику дослідження міста, селища, села.

Комплексне краєзнавче дослідження населеного пункту будь-якого статусу передбачає збір та аналіз інформації про:

- Повну сучасну назву населеного пункту. Варіанти назви та особливості вимови впродовж його існування.
- Положення населеного пункту відносно природних районів, сусідніх міст і сіл, найважливіших транспортних шляхів, промислових вузлів, площа території.
- Характеристика компонентів природного середовища з погляду оцінки їх впливу на архітектурно-планувальні та транспортно-економічні особливості населеного пункту (рельєф, наявність зелених зон, водойм тощо).
- Перша історична згадка про село, місто (дата і джерела), обставини заснування, формування визначальних рис. Символи населеного пункту (якщо є в наявності) - герб, клейноди тощо. Археологічні свідчення про час безперервного існування поселення.

- Спосіб та історія забудови, перші поселенці і будівельники.
- Топоніми та мікротопоніми, їх походження та зміни під впливом суспільно-політичних умов.
- Основні етапи історичного розвитку населеного пункту, їх відображення в зовнішньому вигляді, характері забудови, архітектурних стилях тощо. Особливості окремих частин населеного пункту.
- Важливі суспільно-політичні віхи історії населеного пункту, політичне підпорядкування, адміністративний статус.
- Культурне життя населеного пункту в історичній ретроспективі (музичне, театральне, літературне, мистецьке, спортивно-оздоровче). Читальні (клуби), музеї, кінотеатри, бібліотеки, архіви. Навчальні заклади, наукові, культурно-освітні установи, основні напрями та показники їх роботи.
- Динаміка народонаселення, вплив міграційних та еміграційних процесів. Соціальна структура, національний склад. Співіснування різних культур: взаємозбагачення, конфлікти.
- Повсякденне життя мешканців населеного пункту, характеристика основних факторів, що впливають на нього (зайнятість населення, соціальна захищеність, медичне забезпечення, транспорт, житловий фонд, санітарні умови) Моделі суспільної поведінки, особливості проведення вільного часу, розваги тощо.
- Конфесійна структура населення міста (села). Церковно-релігійне життя.
- Визначні особистості та роди міста (села).
- Визначні місця, історичні пам'ятки, пам'ятники, меморіальні дошки (наявні та колись існуючі).

- Сучасна функціональна структура: населений пункт як промисловий, торговий, транспортний центр. Комунально-побутове господарство, медичне обслуговування, благоустрій.

- Туристична привабливість, перспективи розвитку населеного пункту.

Особливої уваги дослідників-краєзнавців заслуговують населені пункти, які зникли з карти України. На жаль масштаби таких втрат в нашій державі є надзвичайно великими. Згідно даних управління у зв'язках з місцевими органами влади і органами місцевого самоврядування Апарату Верховної Ради України (Тиждень, 13 квітня, 2013 р.) за роки незалежності, з 1991 по 2012 роки, в Україні зникло 528 сільських населених пунктів, серед яких 34 селища й 494 села у зв'язку з відсутністю у них жителів. Через об'єднання з іншими населеними пунктами або через включення їх у межі міст чи селищ міського типу зникло 113 сільських населених пунктів, серед яких 6 селищ і 107 сіл. Відтак, на сьогодні, мешканці 641-го населеного пункту, тобто тисячі людей, з незалежних від них подій, втратили свою «малу батьківщину». Рекордним для України щодо відмирання сіл став 2000-й рік, впродовж якого з адміністративного обліку знято 86 населених пунктів (у тому числі 78 через відсутність у них людей). Через адміністративні втручання найбільше сіл зникло у 1991 році – 47. Найбільше сіл за роки незалежності вимерло на Київщині (94), Полтавщині (55), Житомирщині (45), Сумщині (45), Харківщині (42), Чернігівщині (40). Найменше – на Волині (1), Закарпатті (1), Черкащині (3), Львівщині (5), Хмельниччині (6), Рівненщині (7). Проте через відсутність жителів жодне село за цей час не щезло з території Івано-Франківщини, Тернопільщини, Чернігівщини. Шляхом об'єднання з іншими населеними пунктами або включення їх у межі міст і селищ міського

типу найбільше сіл зникло на Львівщині (47) та на Харківщині (33). Причиною такого становища соціологи вважають від'ємний природний приріст населення. Однак, не можна не враховувати економічні чиники – криза колгоспної системи в радянські роки, невизначеність статусу землі до нашого часу, недостатня підтримка сільськогосподарської праці з боку держави (низькі закупівельні ціни, мізерні інвестиції тощо). Все це приводить до відтоку молоді до міст в пошуках робочих місць. У 2002-2012 роках в Україні було відновлено і взято на облік 10 сільських населених пунктів, у тому числі 9, які раніше були зняті з обліку, та 1 новоутворене.

Немало населених пунктів було втрачено внаслідок так званих «соціалістичних перетворень» другої половини ХХ ст. На дні Кременчуцького, Канівського та Дністровського водосховищ опинилося ряд історичних міст і сіл, які золотими літерами вписані в історію України. Серед них: Бакота, Калюс, Ушиця, Лука – Врублевська, Зарубинці та ряд інших містечок і сіл, пам'ять про які зобов'язані зберегти і передати для нащадків історики-краєзнавці.

**ТИПИ ОПАЛЮВАЛЬНИХ ПРИСТРОЇВ ТРАДИЦІЙНОГО
ЖИТЛА В УКРАЇНЦІВ ЕТНОГРАФІЧНОЇ ВОЛИНИ**

В народному житлі система опалення відіграє надзвичайно важливу роль, оскільки визначає організацію інтер'єру, який в свою чергу, є консервативним і стійко зберігає етнічну традицію. Народна культура етнографічної Волині має давню історію. Адже слов'янські племена – предки українського народу тут відомі ще з початку I-го тисячоліття¹. За понад два тисячоліття безперервного етнокультурного розвитку у волинян сформувалися еталонні форми традиційно-побутової культури й зокрема в домобудівництві. Однією з них є опалення житла за допомогою варистої печі, розташованої в кутку оселі між напільною і сінешньою стінами, й орієнтованої устям до фасаду будівлі. Зазначений опалювальний пристрій та описане вище його розташування в хаті належить до характерних рис традиційного житла волинян та українців загалом. Станом на XIX – початок XX ст. саме вариста піч становила основу системи опалення народного житла на всій території розселення українського етносу.

Поява варистої печі в українському народному житлі, й зокрема на Волині, має свою історію, яка сягає корінням в ранньослов'янські часи. В I-ому тисячолітті н.е. в житлах слов'янських племен, розселених на території нинішньої Волині, переважали вогнища, зокрема відкриті, і – як подальший варіант їх розвитку –

**д-р. іст. наук, проф. (Львівський національний університет імені Івана Франка).*

¹*Козак Д. Н. Етнокультурна історія Волині (I ст. до н.е. – IV ст. н.е.) / Д. Н. Козак. – К., 1992. – С. 139 – 140.*

напівзакриті, які візуально нагадують піч². В VI – VII ст. останні вже стають “атрибутом” ранньслов’янських півземлянок, хоча зводять їх в цей час переважно з каменю, а глиняні печі набувають поширення дещо згодом³. У VIII – X ст. слов’яни Волині зазначені печеподібні опалювальні пристрої зводили в своїх півземлянкових житлах зазвичай з глини⁴. Що стосується опалювальних пристроїв, тотожних печам, відомим з етнографічних пам’яток традиційного житлобудівництва українців XIX – початку XX ст., то їх появу на території України слід віднести до XII – XIII століть⁵. Отже, українська вариста піч з’явилася в результаті тривалої еволюції (понад тисячолітньої) відкритого вогнища. Проміжною ланкою між примітивним відкритим вогнищем і піччю стало напівзакрите вогнище⁶.

Чи збереглися свідчення цієї еволюції системи опалення у традиційному житлобудівництві волинян XIX – початку XX ст.? Адже на Волині, на відміну від таких загальноновизнаних в народознавстві резервацій старожитностей як Карпати чи Полісся, у XVI – XVII ст. проходив бурхливий урбанізаційний процес – тут виникло 190 нових

²Цыгылык В. Н. Зарубинецкая культура / В. Н. Цыгылык // Археология Прикарпатья, Волини и Закарпатья (раннеславянский и древнерусский периоды). – К., 1990. – С. 6. Візуальна подібність півзакритого вогища до печі і практично повна відсутність цих археологічних об’єктів у незруйнованому стані зумовили помилкове ототожнення його з піччю, яка за конструкцією і функціями є цілком відмінною. Детальніше див.: *Сілецький Р.* Проблема типології опалювальних пристроїв стародавнього житла в Україні (конструктивно-функціональні особливості печі) / Роман Сілецький // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Львів, 2001. – Т. ССХІІІ : Праці Секції етнографії та фольклористики. – С. 230 – 247.

³Баран В. Д. Пражская культура / В. Д. Баран // Археология Прикарпатья, Волини и Закарпатья (раннеславянский и древнерусский периоды). – С. 61 – 62.

⁴Дулих В. В. Славяне Прикарпатья и Волини в VIII – X вв. / Археология Прикарпатья, Волини и Закарпатья (раннеславянский и древнерусский периоды). – С. 70 – 73.

⁵ Див.: *Раппопорт П. А.* Древнерусское жилище / П. А. Раппопорт // Древнее жилище народов Восточной Европы. – Москва, 1975. – С. 120, 127, 137; *Сілецький Р.* Проблема типології опалювальних пристроїв стародавнього житла в Україні (конструктивно-функціональні особливості печі). – С. 239.

⁶*Сілецький Р.* Проблема типології опалювальних пристроїв стародавнього житла в Україні (конструктивно-функціональні особливості печі). – С. 246 – 247.

міст⁷. Внаслідок поживлення економічного життя – торгівлі, промислів тощо нові прогресивні явища поширювалися з міст в села. Це спричинило зміни в традиційних формах народної культури, в тому числі й в галузі домобудівництва⁸. Відтак на Волині швидше ніж деінде зникали архаїчні явища в побуті місцевих мешканців. Повною мірою це стосується й системи опалення. Однак нові етнографічні матеріали, виявлені в процесі польових досліджень за останнє двадцятиліття, а також аналіз фактологічних даних, наявних в науковій літературі, дозволяє ствердно відповісти на поставлене вище запитання: ще на зламі XIX – XX ст. в побуті волинян спорадично можна було зустріти як реліктові явища давні за походженням опалювальні пристрої житла – відкрите і напівзакрите вогнище. Оскільки вони вже в той час були великою рідкістю і не належали до типових елементів народної культури, то й дослідники на них не звертали особливої уваги або й не змогли зафіксувати.

Передовсім звернемося до відкритого вогнища. Відомості про нього автор цих рядків зафіксував у 2011 р. в селі Станіславчику (Бродівського р-ну) на Львівщині. Респондент – місцевий майстер-будівельник похилого віку – повідомив про це рідкісне явище народної культури волинян, покликаючись на розповідь свого батька, який його спостерігав приблизно наприкінці XIX – початку XX ст.:

“[...] Такий курінь, що на середині палили вогонь і такий був бовдур і туди йшло... всьой дим йшов туди. Такі куріні були в селі... така хата була. Там люди жили. Таку хату я знаю від переказа свого батька. Ми розбирали хату і порізали крокви. Я кажу: “А чого тіво крокви засмаліяні?” А він каже: “Та то курінь був колись: не було п’сца, вогонь так горів На землі горів вогонь.

⁷Заяць А. Урбанізаційний процес на Волині в XVI – першій половині XVII століття / Андрій Заяць. – Львів, 2003. – С. 164, 167 – 169.

⁸Приходько Н. П. Некоторые вопросы истории жилища на Украине / Н. П. Приходько // Древнее жилище народов Восточной Европы. – Москва, 1975. – С. 252.

Над тим вогнем був бовдур і дим йшов аж наверх”. (Стеля була в хаті. Не було п’єца. Ті люди попросту ще не мали поняття [про піч]. Потому вони поставили п’єца). То було таких дві хаті в лісі на хуторі Квікали (він належав до с. Станіславчика). Ті хати були... та хата збереглася до 1950-го року (але там вже ніхто не жив). Ті хати називалися курінь, бо ті люди... той п’єца називалося курінь, бо там курилося і дим йшов... кидали торф навіть сухий палити. То я знаю з переказу. Дим йшов в бовдур... він витягав. На бовдурі був зроблений... такий з липи гнучий [дашок]... ставився. Казав батько, такі хати, де не було п’єца, називали курінь. Дим з п’єца йшов рівно в бовдур. Бовдур: робилисі стовпці, їх плели лозою і там забивали глиною. Палилосі на землі. На землі була глина... така во виїмка. Зверху можна було шось ставити...горшки вішати, варити. Я просто інтересувався тою хатою, бо з теї хати ще виїхали в Канаду деь в 1928 році... як вже прийшла сюда Польща. Виїхали ті люди в Канаду. Там жив дуже добрий швець. В куріні палили звичайними дровами. Взімі постійно палили [в куріні]... підкидали [дрова], як гонтарі в лісі. Гонтарі в лісі ставили вишку... Казали – вогнище... Стіни в такій хаті не білили”⁹.

Ще одна згадка про житло початку XIX ст. без печі (нажаль дуже лаконічна) походить із села Нивиць (Радехівського р-ну Львівської обл.). За повідомленням респондента в хаті не було печі (“п’єца”), натомість палили вогнище. Дим виходив крізь комин (“бовдур”), розташований посеред хати. В стелі біля сволока був вирізаний для нього отвір¹⁰. Аналогічну попередній інформацію про опалення хати за допомогою відкритого вогнища зафіксували свого часу й працівники Львівського музею народної архітектури і побуту у волинському селі Лісках (Володимир-Волинського р-ну Волинської

⁹ Архів Львівського національного університету ім. І. Франка. – Ф. 119, оп. 17, спр. 523 – Е, арк. 5.

¹⁰ Записано 25 червня 1993 р. в с. Нивицях Радехівського р-ну Львівської обл. від Євгена Григоровича Куця, 1927 р. народж.

обл.). Зокрема, в повідомленні йдеться про “*курні хати без печі, в яких клали вогнище посеред хати [...] дим виходив через отвір у стелі*”¹¹.

Наведений фактичний матеріал достатньо переконливо засвідчує його не випадковий характер. Тим більше, що відкрите вогнище добре відоме сусіднім західнослов'янським народам, передовсім полякам¹². А в південних слов'ян – болгар, сербів, македонців, чорногорців та ін. воно ще донедавна виступало єдиним опалювальним пристроєм традиційного житла¹³. В українців, на відміну від згаданих слов'янських народів, відкрите вогнище в процесі історичного розвитку житла зникло, поступившись іншим типам опалювальних пристроїв. А поодинокі факти його використання волинянами носять пережитковий характер і є свідченням його побутування у віддалені історичні часи.

Відомий український етнолог Федір Вовк на початку ХХ ст. в ході польових досліджень виявив на Волині опалювальний пристрій, який є ілюстрацією певного етапу на шляху еволюції відкритого вогнища у варисту піч. Мовлячи про прилади димовідведення в сінях української хати, зокрема про комин, вчений зазначає, що “внизу димар доходить до землі, й іноді в ньому ставлять кабицю, невеличку глиняну пічечку, що на ній можна щось зварити, не розтоплюючи великої печі в хаті. Іноді кабицю ставлять і серед сіней”. Далі автор пояснює принцип її дії: “Тільки що ми згадували про *кабицю*, що її ставлять серед сіней або внизу димаря. В найпримітивнішій формі

¹¹Радович Р. Житло етнографічної Волині II-ї пол. XIX – I-ї пол. XX ст. (за матеріалами Рівненщини) / Роман Радович // Архитектурна спадщина Волині. Зб. наук. праць. – Рівне, 2012. – Вип. 3. – С. 99.

¹²Reinfuss R. Tradycje otwartego ogniska w małopolskim budownictwie ludowym / Roman Reinfuss // Lud. – Wrocław, 1954. – Т. 41. – С. 702.

¹³Див.: Wakarelski Chr. Etnografia Bułgarii. Z języka bułg. przetłum. K. Simiczijew / Christo Wakarelski. – Wrocław, 1965. – S. 93 – 94. (Prace etnologiczne PTL. – Т. VII); *Подуш* З. Развој сеоске куће и установка њу Србији / Зоран Родић. – [Београд], 1999. – С. 47 – 53 та ін.

[вона] являє собою діру, що прокопана в якомусь природному або нарочито зробленому уступі землі та яка сполучається з вертикальною дірою, прокопаною зверху таким способом, що, сходячись з першою дірою, вона утворює щось на кшталт коліна. В нижню діру кладуть отоп та запалюють його, а на верхню діру ставлять казанок з водою на кашу. Це польова кабиця, що її вміє зробити кожний хлопчик-пастух. Щодо тої кабиці, що про неї була мова вище, то вона являє собою невелике глиняне спорудження, засноване на тому самому принципі, але вона має одну чи дві верхніх діри, іноді навіть невеличку плиту, а часом і невеличкий комин, теж із глини. Такі кабиці серед сіней тепер можна зустрінути тільки як найбільшу рідкість, але збоку під стіною, що пристає до хатньої печі, вони трапляються досить часто. У містечку Корці нам довелося бачити та змалювати таку кабицю, зроблену під *комином*, чи *димарем*”¹⁴. Опис цієї “кабиці”, зроблений Ф. Вовком на Волині на підставі безпосереднього спостереження, свідчить про її конструктивну і функціональну тотожність так званим “печам” (а точніше – напівзакритим вогнищам), які широко побутували в слов’янських житлах на території України в середині – другій половині I-го тисячоліття¹⁵. Таким чином відомий народознавець зафіксував пережиткове архаїчне явище системи опалення традиційного домобудівництва на Волині. В публікаціях 30-х років ХХ ст., присвячених народному житлу мешканців етнографічної Волині, про подібну “кабицю” вже відсутня бодай згадка. (Маємо на увазі статтю про селянське житло на Волині Б. Костецького¹⁶, і невелику, але інформативно насичену публікацію відомого знавця волинських і

¹⁴Вовк Хв. Етнографічні особливості українського народу / Хведір Вовк // Вовк Х. К. Студії з української етнографії та антропології. – К., 1995. – С. 104, 106.

¹⁵Раппопорт П. А. Древнерусское жилище. – С. 142, рис. 50; 152, рис. 55.

¹⁶Kostecki B. ChatawiejskanaWołyniu / B. Kostecki // RocznikWołyński. – Równe, 1930. – Т. I. – С. 88.

поліських старожитностей, в тому числі й побуту, Олександра Цинкаловського¹⁷).

В XIX – першій половині XX ст. в традиційному житлі волинян, як і в інших місцевостях України, головним і найпоширенішим опалювальним пристроєм була вариста піч, конструкція якої дозволяла ефективно опалювати оселю шляхом поступового випромінювання тепла та відкривала цілий арсенал термічної обробки продуктів (печіння, варіння, тушкування, смаження, сушіння). Її побутування було настільки масовим, що вона належала до атрибутів українського народного житла. Ця узвичаєність печі в побуті українців, в тому числі й волинян, відображена в народній приповідці, зафіксованій в першій третині XIX ст: “Не велика річ, що є в хаті піч”¹⁸. В подібному контексті про піч йдеться у ще одній паремії, де образно мовиться про вкрай бідну, нужденну людину, її хату: “А ні печі, а ні лави”¹⁹.

Характерною для етнографічної Волині особливістю розвитку житлового будівництва є порівняно швидке зникнення курної системи відведення диму. Як свідчать джерела, курне житло, в якому дим з печі виходив безпосередньо на хату, а потім – крізь отвір у стелі або крізь відчинені двері усувався з кімнати, вже в XIX столітті було на Волині щонайменше рідкісним, на відміну від Полісся і Карпат. Наприклад, Йозеф Крашевський, який в першій третині XIX ст. здійснив мандрівку по Волині, у своїх спогадах пише про побут місцевих мешканців, й зазначає: “хати на Волині чисті і чепурні [...] чисто

¹⁷Цинкаловський О. Стара волинська хата / О. Цинкаловський // Життя і знання. – [Львів], 1936. – Рік IX. – Ч. 6 (105). – С. 187.

¹⁸ Галицькі приповідки і загадки. Зібрані Григорієм Ількевичем : Репринтне відтворення з вид. 1841 р. / Ред. Н. Бічуя; Авт. післямови Р. Кирчів. – Львів, 2003. – С. 60.

¹⁹ Українські приказки, прислів'я і таке інше. Уклав М. Номис / Упоряд., приміт. та вступна ст. М. М. Пазяка. – К., 1993. – С. 106. (“Літературні пам'ятки України”). Піч і лава становили невід'ємний атрибут українського народного житла.

побілені”²⁰, що є неможливим за умов курного опалення. Подібну характеристику знаходимо і в іншій краєзнавчій праці другої половини XIX ст. : “волинська хата, побілена кілька разів на рік зовні і зсередини, з виведеним нагорі комином, виблискує чистотою і милує око”²¹. Як і в попередньому випадку наведена інформація виключає курне опалення. Тому повідомлення краєзнавця Броніслава Сокальського про те, що наприкінці XIX ст. в Сокальського повіті Галичини не було жодної хати, яка б не мала виведеного понад дах димохода²², відображає реальну картину в розвитку системи опалення народного житла на Волині (а точніше – в її галицькій частині). В XIX ст. у волинян вже побутувало опалення з димовідведенням “по-білому”, “по-чистому”, при якому дим з печі виходив у димозбірник і крізь отвір у стіні (“каглу”) потрапляв в сінях у “бовдур”, який виходив понад гребінь даху і завершувався дерев’яним двоххилим комином-дашком²³.

Що стосується подальшої еволюції системи опалення житла на Волині, то вона відбувалася в напрямку сегментації функцій печі. Найперше відділилася функція обігріву житла, що спричинило появу грубки. Зазначений опалювальний пристрій побутував у багатокамерних житлах заможних селян здебільшого в кімнатах, які виконували репрезентативну функцію або слугували спальнею. Зокрема, поширеним явищем вони були в плануванні типу: ХАТА / ВАНЬКИР + СІНИ + ХАТА / КОМОРА. В хатах з ванькирем зазвичай стояла піч, а в хаті з коморою – грубка. Часто в житлах з ванькирем

²⁰Kraszewski J. I. Wspomnienia Wołynia, Polesia i Litwy / Przygotow. do druku wstęp. poprzed. St. Burkot / Józef Ignacy Kraszewski. – Warszawa, 1985. – S. 239.

²¹Stecki T. J. Wołyń pod względem statystycznym, historycznym i archeologicznym / Tadeusz Jerzy Stecki. – Lwów, 1869. – S. 59

²²Sokalski B. Powiat Sokalski pod względem geograficznym, etnograficznym, historycznym i ekonomicznym / Bronisław Sokalski. – Lwów, 1899. – S. 73.

²³Цинкаловський О. Стара волинська хата. – С. 187.

перегородкою між ним і хатою (робочою кімнатою) служили піч і грубка (“тіколок”)²⁴.

Час появи грубки в традиційному житлі волинян точно визначити важко у зв’язку з браком джерел. Роман Радович на підставі польового обстеження волинських районів Рівненщини вважає, що вона тут почала поширюватися з кінця XIX ст., причому в різних місцевостях цей процес протікав нерівномірно, зокрема подекуди вона з’являється доволі пізно – лише в 20-х роках XX ст.²⁵. Гадаємо, що проникнення грубки в селянський побут волинян розпочалося швидше з огляду на наявність на Волині значної кількості міських поселень, які, як вже мовилося вище, були джерелом різних новацій. Писемні джерела засвідчують, що в житлі заможної старшини грубки вже були відомі на початку XVIII ст.²⁶.

Така ж просторова і часова нерівномірність характерна для поширення на Волині кухонних плит, які прибудовували до печі. Так, за повідомленням Б. Сокальського в селянських житлах заможних мешканців галицької частини Волині вже наприкінці XIX ст. в хаті “стояла вариста піч і англійська кухня, вкрита залізною плитою, нерідко з братурою і казаном”²⁷. А за даними Б. Костецького, які походять найімовірніше з волинських районів Рівненщини і стосуються міжвоєнного періоду, “плити є рідкістю і новинкою в

²⁴Данилюк А. Волинь : пам’ятки народної архітектури / А. Данилюк. – Луцьк, 2000. – С. 15, 32.

²⁵Радович Р. Житло етнографічної Волині II-ї пол. XIX – I-ї пол. XX ст. (за матеріалами Рівненщини). – С. 99.

²⁶Приходько Н. П. Некоторые вопросы истории жилища на Украине. – С. 263.

²⁷Sokalski B. Powiat Sokalski podwzględem geograficznym, etnograficznym, historycznym i ekonomicznym. – S. 76.

селі”²⁸. (Подекуди таку плиту, встановлену біля припічка, називали “бугаєм”²⁹).

Розглянутий фактологічний матеріал дозволяє стверджувати, що опалювальні пристрої в житлі українців етнографічної Волині пройшли тривалу еволюцію від відкритого вогнища до варистої печі. Аналогічний шлях розвитку опалювальних пристроїв був характерний для традиційного житла українців й на інших територіях. В I-му тисячолітті в житлах слов'янських племен – предків українського народу, які розселилися на території етнографічної Волині, побутували відкриті та напівзакриті вогнища, які в якості релікта спорадично зустрічалися ще наприкінці XIX – на початку XX ст.

Вариста піч сформувалася на початку II-го тисячоліття (приблизно в XII – XIII ст.) і була основним універсальним опалювальним пристроєм в українців Волині та мешканців інших місцевостей розселення українського етносу до середини XX ст. Розвиток печі проходив шляхом сегментації її функцій, що спричинило появу в житлах волинян приблизно в XIX ст. грубки (“піколка”), призначеної для обігрівання хати, а згодом – плити, духовки-“братури” і вбудованого в тіло печі стаціонарного казана для підігріву води. Процес сегментації функцій печі відбувався в різних місцевостях Волині з неоднаковим ступенем інтенсивності. Поширення новацій в системі опалення селянського житла залежало від місцевих умов соціально-економічного розвитку, впливу міст тощо.

²⁸*Kostecki B.* Chata wiejska na Wołyniu. – S. 88.

²⁹*Радович Р.* Традиційне житло на півночі етнографічної Волині : особливості та волинсько-поліські паралелі (друга пол. XIX – поч. XX ст.) / Роман Радович // Народознавчі Зошити. – Львів, 2012. – №. 2. – С. 213.

**ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВНУТРІШНЬОГО
РОЗПОРЯДКУ ЧОЛОВІЧИХ В'ЯЗНИЦЬ У ГАЛИЧИНІ
ОСТАННЬОЇ ТРЕТИНИ XIX СТ.**

Становлення пенітенціарних систем європейських держав пройшло декілька етапів, для кожного з яких була характерна відповідна реалізація політики у галузі виконання покарань. Істотні зміни у підході до системи функціонування в'язниць і їхнього внутрішнього розпорядку в монархії Габсбургів були започатковані наприкінці XVIII ст. в умовах поширення політики “освіченого абсолютизму”, яка передбачала реформування системи органів управління та судочинства. Успадкована австрійською владою система закладів покарань у Галичині не відповідала ані духові часу, ані найелементарнішим принципам гуманності. На початку 1773 р. у Королівство Галичини і Лодимерії прибула інспекційна перевірка під керівництвом графа Йоганна Франца Бургіньйона, метою якої було ознайомлення з діяльністю судів та організацією системи покарань¹. Рекомендації графа Бургіньйона, котрий відзначив жахливий стан галицьких тюрем, склали основу для вироблення правил внутрішнього розпорядку в'язниць, що зберігалися до середини XIX ст.

Новий етап змін внутрішнього розпорядку у в'язницях був зумовлений реформами судочинства середини XIX ст. та ухваленням 1873 р. нового кримінально-процесуального кодексу, авторства професора віденського університету Юліана Гласера, який з-поміж

*канд. іст. наук., доц. (Львівський державний університет внутрішніх справ).

¹Wawel-Louis J. Początkowie sądownictwo austriackie w Galicji (1772–1784) / Józef Wawel-Louis. –Lwów: Z drukarni Władysława Łozińskiego, 1897. – S. 62.

іншого передбачав практику виконання покарань². Нововведення значною мірою впливали з трактування злочину і покарання у напрямку його раціоналізації. Так, поряд з обмеженням смертної кари, основним видом покарання за вчинені злочини стало позбавлення волі (ув'язнення) на різні часові терміни³. Зважаючи на це, і виникла потреба реформувати заклади утримання в'язнів у всій державі, й у т.ч. у Галичині.

Спеціальним законом від 16 жовтня 1865 р. Генеральний (старший) прокурор Вищого крайового суду у Львові отримав право нагляду за дотриманням законодавства у в'язницях (вважався їхнім “комісаром”) і встановлення регламентів для цих закладів⁴. На той час у Львові функціонувало дві в'язниці: 1) чоловіча в'язниця (*C. k. Zakład karny dla mężczyzn*; поширена назва Бригідки; як тюрма використовувався з 1785 р.), де в середньому утримували 1 450 осіб, позбавлених волі більш, ніж на рік; 2) заклад для осіб жіночої статі, засуджених більше, ніж на рік (*C. k. Zakład karny dla kobiet*) під опікою конгрегації сестер милосердя Св. Марії Магдалини, створений згідно з розпорядженням Міністерства юстиції від 12 квітня 1856 р.⁵.

Станом на 1879 р. посаду директора чоловічої в'язниці обіймав Едвард Голдасієвич. Штат цієї в'язниці також передбачав посади адміністратора, контролера, трьох ад'юнктів, лікаря, помічника лікаря, духовних капеланів (римо-католицького, греко-католицького, православного і юдейського віросповідань), двох учителів, пожежного інспектора, дев'яťох старших наглядачів і 99-х звичайних наглядачів /

²Stebelski P. Komentarz do Austriackiego postępowania karnego / Piotr Stebelski. – Lwów: Gubrynowicz i Schmidt, 1901. – S. 36–37.

³Plaза S. Historia prawa w Polsce. Część II. Polska pod zaborami / Stanisław Plaза. – Kraków: W-wo “Księgarnia Akademicka”, 1993. – S. 25.

⁴Центральний державний архів України у місті Львові (далі – ЦДА України у м. Львові), ф. 156, оп. 2, спр. 20 (Листування з Міністерством юстиції), арк. 45–47.

⁵Szematyzm Królestwa Galicyi i Lodomeryi z Wielkim Księstwem Krakowskim na rok 1879. – Lwów: Z drukarni “Dziennika Polskiego”, 1879. – S. 131–132.

сторожів (*straż domowa*)^{6*}. Згідно з численними спогадами арештантів, найкраще до в'язнів ставилася угорська зміна варті, представники якої могли продати арештантам тютюн, папір, олівці. Іноді охоронців, яких на тодішньому тюремному жаргоні називали “козулями” або “клявішниками”, можна було впросити передати записку рідним⁷. Звісно, такі вчинки не завжди залишалися непоміченими адміністрацією закладу і в окремих випадках порушувалися дисциплінарні справи⁸.

Іван Франко, котрого самого неодноразово заарештовували й утримували у закладах відбування покарань, у творі “До світла (оповідання арештанта)” (1889 р.) так описував функції тюремних наглядачів і взаємини з ними: “Окрім сторожі в коритарі, маємо ще одну: під вікнами в'язниці ходить шельвах – жовнір з карабіном. Має він острий наказ доглядати, щоби арештанти в вікна не розмовляли. Військове правило велить йому в разі опору навіть оружжя вживати. Щоправда, досі такого випадку не було. Треба вже було чогось дуже великого, щоби шельвах, зійшовши зі свого плацу, замельдував вахкомендантові, що з сього чи того вікна говорили чи дивилися. Старші жовніри, так ті вже привикли розуміти, що іншого приписи, а що іншого виконанне, і звичайно не дуже остро держалися припису. Не один супокійно позволяв на всяку говірку, як то кажуть, був блат на все; інший лагідно впоминав або просив арештантів, щоби дали

⁶ Szematyzm Królestwa Galicyi i Lodomeryi z Wielkim Księstwem Krakowskim na rok 1879. – Lwów: Z drukarni “Dziennika Polskiego”, 1879. – S. 131–132.

* У Галичині на означення наглядачів також виживалися терміни “шільдвах” (похідне від нього слово “шельвах”), “дозорець”, “вартовий”.

⁷Козицький А., Білостоцький С. Кримінальний світ старого Львова / Андрій Козицький, Степан Білостоцький. – Львів: Афіша, 2001. – С. 56.

⁸ Див. наприклад: ЦДІА України у м. Львові. – Ф.150. - Оп. 5а. – Спр. 2 (Звинувачення тюремного наглядача при карному суді м. Львова Василя Левковича у зловживанні своїм службовим становищем, 1892 р.). - Арк. 1–2.

спокій. Та гірше було, коли на варті лучився рекрут, що боїться капрала гірше огню. Такий брав усякий розказ до слова”⁹.

Також І. Франко звертав увагу на відсутність регламентування режиму утримання у тюрмах, що призводило до свавільних вчинків з боку тамтешніх тюремних адміністрацій. Обурення викликало спрямування тюремного режиму на приниження людської гідності. Зпоміж інших зловживань у в'язницях, найпоширенішими були використання дармової праці ув'язнених у власних цілях, хоч це офіційно заборонялося¹⁰. Серед зловживань, зафіксованих у дисциплінарних справах супроти тюремних охоронців, зустрічаємо також згадки про нетактовну поведінку та зловживання своїм службовим становищем¹¹.

Реформування галицьких в'язниць, зокрема, чоловічої в'язниці Бригідки у Львові, пов'язуємо з діяльністю Генерального прокурора Вінценти Данека (1872–1879), котрий доклався до заснування школи, бібліотеки (у 1879 р. у в'язниці числилося бл. 3 тис. книг), музичного гуртка тощо. Крім того в Бригідках у той час було започатковане власне виробництво, що дозволило закладові стати фактично самоокупним. Цікаво, що 1879 р. львівські шевці скаржилися до Вищого крайового суду у Львові на те, що в'язні шийють взуття, створюючи таким чином їм конкуренцію¹². Власне, саме цей суд, згідно своєї компетенції, був покликаний реагувати на різні випадки порушення законодавства у в'язницях. Один раз на місяць в'язницю

⁹ *Франко І.* До світла (оповідання арештанта) / Іван Франко. – Київ: Державне видавництво художньої літератури, 1948. – С. 29–30.

¹⁰ ЦДДА України у м. Львові. – Ф.156. – Оп. 2. – Спр. 23 (Лист Львівському прокурору про видання інструкції в справі роботи тюремних наглядачів). – Аарк. 9.

¹¹ ЦДДА України у м. Львові. – Ф.150. – Оп. 4. – Оп.130 (Дисциплінарна справа Антонія Хецельовського, 1878 р.), арк. 3.

¹² ЦДДА України у м. Львові. – Ф. 156. – Оп. 2. – Спр. 29 (Справа про розгляд протесту шевців проти пошиття взуття в'язнями львівською тюрми). – Арк.1–19.

відвідував радник цього суду, який нотував наявні скарги¹³. Найчастіше скарги в'язнів стосувалися переповнення камер. Ситуація дещо покращилася, коли 6 липня 1883 р. почала функціонувати нова в'язниця у Станіславові (Івано-Франківськ), розрахована на 900 місць для відбуття покарання осіб чоловічої статі “обряду греко-католицького і православного”, засуджених більш, ніж на рік позбавлення волі¹⁴. Після відкриття в'язниці у Станіславові кількість в'язнів у львівських Бригідках скоротилася до 1 тис. чол. у 1884 р.; до 660-ти – у 1906 р. і до 600 осіб – у 1914 р.¹⁵. Безумовно, скорочення кількості в'язнів сприяло покращенню санітарної ситуації, хоча про якісь особливо комфортні умови утримання говорити аж ніяк не доводиться.

17 вересня 1882 р. Міністерство юстиції видало порядок регулювання внутрішнього розпорядку в'язниць, доповнивши його 1890 р. невеликими роз'ясненнями. На цій основі був складений “Порядок домашній для чоловічих в'язниць у Львові і Станіславові”. Так, § 1 документа регламентував відбуття покарання у львівській і станіславівській в'язницях чоловіками, засудженими за злочини “першого і другого ступеня”¹⁶. § 2 поділяв усіх засуджених на три категорії (*klasy*), згідно вчинених злочинів: перша – особливо небезпечні злочинці; друга – небезпечні до певної міри; третя – найменш небезпечні. Проте в'язня могли перевести згідно наказу директора закладу з однієї до іншої категорії, “якщо він бездоганно поведи́вся і виявляв старанність у праці та навчанні”. Щоправда, аби

¹³Козицький А., Білостоцький С. Кримінальний світ старого Львова... – С. 56.

¹⁴Szematyzm Królestwa Galicyi i Lodomeryi z Wielkim Księstwem Krakowskim na rok 1884. – Lwów: Z drukarni Władysława Łozińskiego, 1884. – S. 137–138.

¹⁵Szematyzm Królestwa Galicyi i Lodomeryi z Wielkim Księstwem Krakowskim na rok 1914. – Lwów: Z drukarni Władysława Łozińskiego, 1914. – S. 217.

¹⁶Porządek domowy dla C. k. Zakładu karnego dla mężczyzn we Lwowie i Stanisławowie. – Lwów: Z drukarni Szczęsnego Bednarskiego, 1897. – S. 3.

здійснити переведення до категорії в'язень повинен був відсидіти не менше чверті часу свого ув'язнення, а з другої до третьої – не менше половини терміну¹⁷. Проте, зворотне пониження у категорії могло відбутися, якщо за в'язнем спостерігалася “грубіянська поведінка, опір і непослух адміністрації чи охоронцям, відмова від праці, свідоме пошкодження або нищення робочих матеріалів, одягу та інших предметів, спроба втечі та ін.”¹⁸. Зовнішньою ознакою належності до однієї з трьох категорій вважалася відповідна нашивка на рукаві: “засудженим першої категорії на правому рукаві пришивали стрічку з тканини чорного кольору, другої категорії – жовтого, а засуджені третьої категорії – червоного” (§ 5)¹⁹.

В'язні львівської та станіславівської тюрем отримували харчування і можливість годинної прогулянки на свіжому повітрі за сприятливої погоди. Ув'язненим, котрі належали до третьої категорії, надавалася можливість прогулянок на свіжому повітрі у неділі і свята – по годині зранку і після обіду²⁰. Щойно доставлені до в'язниць засуджені мали бути підголені і підстрижені. § 6 “Порядку домашнього для чоловічих в'язниць у Львові і Станіславо́ві” передбачав щотижневе гоління в'язнів та стрижку (раз на два місяці). В'язням з бездоганною поведінкою, котрим залишалося відбутися три місяці покарання, директор закладу міг дозволити запуснути бороду і довше волосся на голові. Щомісяця арештанти відвідували лазню (*kapiel*), якщо не існувало заборон лікаря: у львівській в'язниці – одна парова лазня або ванна; у станіславівській в'язниці – повна купіль

¹⁷ Ibid. – S. 5.

¹⁸ Ibid.

¹⁹ Ibid.

²⁰ Ibid.

чергувалася з частковою (згідно внутрішнього службового розпорядження)²¹.

“Порядок домашній для чоловічих в’язниць у Львові і Станіславові” передбачав обов’язкове виконання в’язнем певної роботи, але “в такому обсязі, щоби міг її протягом десяти годин сумлінної праці виконати” (§ 10)²². За межами тюремного закладу дозволялося використовувати лише працю в’язнів третьої категорії. Якщо арештант через стан свого здоров’я не міг виконувати фізичної роботи, але не підлягав шпиталізації, його скеровували на “навчання” на термін, потрібний для відновлення. Ув’язненому не передбачалася оплата за здійснену роботу, оскільки зароблені ними кошти йшли на утримання закладу і виплачувалася адміністрації (§ 11)²³. Остання могла ж “преміювати” засуджених, відштовхуючись від встановлених відсотків заробітку за годину в кожній окремій категорії в’язнів: перша категорія – 20 %; друга – 30 %; третя – 40 %. На зароблені гроші в’язні мали право купити не більше (на вибір): 500 гр. житнього або пшеничного хліба, 50 гр. масла, 50 гр. смальцю або солонини, 50 гр. гусячого жиру, 100 гр. сиру, 50 гр. солі, 300 гр. овочів, 20 гр. перцю, 50 гр. часнику, 50 гр. цибулі, 150 гр. редиски, 150 гр. повидла, 150 гр. волової або телячої печінки, 150 гр. шинки, 150 гр. “польської” ковбаси, а також одного оселедця, два огірки, два варених яйця, дві “грубі ковбаски”, дві штуки печива, 0,7 л. молока, 0,7 л. пива, 0,35 л. вина. Ці “особливі живності” дозволялося вживати в’язням першої категорії лише по неділях, в’язням другої категорії – по неділях і четвергах, третьої категорії – по неділях, вівторках і четвергах. Арештантам першої категорії дозволялося витрати на тиждень не

²¹ Ibid. – S. 6.

²² Porządek domowy dla C. k. Zakładu karnego dla mężczyzn we Lwowie i Stanisławowie... – S. 8.

²³ Ibid.

більше 20, другої – 40, третьої – 60 центів. Купівля “особливих живностей” на інші, ніж зароблені власною працею кошти, заборонялася (§ 14)²⁴.

Кожному в’язню дозволялося час від часу писати й отримувати листи від рідних і приятелів, а саме: арештантам першої категорії – раз у два місяці, другої категорії – раз у шість тижнів, третьої категорії – щомісяця. У тим самих часових межах дозволялося приймати відвідачів, щоправда за необхідності з дозволу директора закладу в’язень міг отримати дозвіл на відвідування і частіше. Загалом, в’язні зобов’язувалися: неухильно виконувати усі розпорядження адміністрації й наглядачів – без найменшого спротиву словом чи знаком; звертатися до урядника закладу чи охоронця лише як “пан” (§ 16)²⁵.

Відзначимо, що поведінці арештантів була присвячена значна частина параграфів “Порядку домашнього для чоловічих в’язниць у Львові і Станіславові”. Для тих в’язнів, які порушили чинний порядок, передбачалися дисциплінарні покарання. У їхньому правовому обґрунтуванні укладачі спиралися на розпорядження Міністерства юстиції від 4 липня 1860 р., 17 вересня 1882 р. і 13 травня 1890 р. До покарань належали: 1) привселюдне згадування імені особи, яка провинилася; 2) визначення для винного тяжчої або ж менш оплачуваної роботи; 3) тимчасове позбавлення власних продуктів харчування; 4) посадження на піст з хлібом і водою; 5) закуття в кайдани; 6) тверде ліжко (сон на голій лаві); 7) замкнення в карцері; 8) замкнення в темниці; 9) переведення до нижчої категорії в’язнів²⁶. У випадку запертя у карцері чи темниці передбачалося позбавлення

²⁴ Ibid. – S. 11.

²⁵ Ibid. – S. 12.

²⁶ Porządek domowy dla C. k. Zakładu karnego dla mężczyzn we Lwowie i Stanisławowie... – S. 27–28.

власних продуктів харчування, заборонялося висилати і отримувати листи, приймати відвідувачів. Вибір конкретної кари був прерогативою директора тюремного закладу. Обумовлена присутність таких положень, як вибір покарань на розсуд директора тюремного закладу і переведення порушника дисципліни на важчу роботу, на нашу думку, створювали можливості для зловживання в'язничними урядниками і наглядачами своїм службовим становищем.

Президент Вищого крайового суду у Львові Александр Тхожницький-Мнішек 30 квітня 1899 р. підписав розпорядження про “Порядок домашній для в'язниць ц.-к. судів повітових” утримання засуджених у львівських в'язницях, де було деталізовано права та обов'язки в'язнів. Достатньо цікавими виглядають заборони для засуджених: “Строго заборонено порушувати спокій і порядок, особливо свистіти, співати, галасувати, непристойні бесіди, безсоромні рухи, обзивання та ображення, створення таємних спілок, продаж, обмін або позичання предметів співв'язням... занедбування або пошкодження мурів, дверей, вікон й одягу ув'язненого, обдрапування стін і дверей, підслуховування або стукання в стіни чи двері, розмова через вікна...”²⁷.

Таким чином, внутрішній розпорядок чоловічих в'язниць у Галичині регулювався відповідними постановами й розпорядженнями австрійського Міністерства юстиції, Вищого крайового суду у Львові та службовими інструкціями самих в'язниць. Найбільш повним регламентом функціонування закладів утримання в'язнів у Галичині був “Порядок домашній для чоловічих в'язниць у Львові і Станіславові”, положення якого з незначними доповненнями використовували аж до Першої світової війни.

²⁷Козицький А., Білостоцький С. Кримінальний світ старого Львова... – С. 56.

ДОПОМОГОВІ АКЦІЇ КОМІТЕТУ УКРАЇНЦІВ КАНАДИ У ТАБОРАХ ДЛЯ ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ У ЗАХІДНІЙ ЄВРОПІ (1945–1952 рр.)

Відразу після завершення Другої світової війни чималої гостроти набула проблема “переміщених осіб” (*displaced persons, DPs*). У широкому розумінні того слова “переміщеними особами” називали людей, котрі з різних причин, зумовлених війною, опинилися поза межами свого попереднього місця проживання – остарбайтери, в’язні концтаборів, військовополонені. У вузькому сенсі, термін позначав біженців (скитальців), котрі вимушено покинули свої землі з національних, релігійних чи політичних мотивів. За підрахунками міжнародних організацій кількість переміщених осіб після війни складала 6 млн., а одну з найчисленніших національних груп у спеціально створених таборах у Європі (Західна Німеччина, Австрія, Італія) становили українці. У 1946 р. після репатріації більшої частини переміщених осіб – головно остарбайтерів і військовополонених – понад 1,2 млн. чол. ще залишалося на території Західної Європи, з яких більше 200 тис. українців*, які з міркувань безпеки категорично відмовлялися повертатися до СРСР¹. З-поміж усіх таборів для *DP* бл. 80-ти були “українськими” (там проживало до 80 % усіх

* канд. іст. наук, доц. (Львівський національний університет імені Івана Франка).

* Приблизність цифр зумовлена тією обставиною, що багатьох українців записували як громадян Польщі, Румунії, СРСР, або ж як вихідців з Галичини, Буковини, Закарпаття тощо.

¹*Smith A. H.* Exchange of correspondence on changes in Internal Security Act Affecting Displaced Persons: Speech of hon. H. Alexander Smith of New Jersey in the Senate of the United States, March 14, 1951 / Alexander Hanchett Smith. – Washington: United States Government Printing Office, 1951. – P. 3.

біженців-українців); решта мешкали у мішаних таборах або поза ними².

За підрахунками канадського історика українського походження Івана-Павла Химки, понад 80 % українських скитальців того часу становили вихідці з Галичини³. Ймовірно, про відсоток галичан серед переміщених осіб можна дискутувати, однак безсумнівним фактом залишається їхня більшість серед українських біженців. Щоправда, треба відзначити той момент, що багато переселенців були записані як вихідці з Галичини, хоча насправді були наддніпрянцями. Річ у тому, що репатріаційні вимоги не поширювалися на осіб, котрі станом на 1 вересня 1939 р. були громадянами Польщі, а відтак не підлягали репатріації⁴. Відомі випадки, коли британські та канадські службовці дозволяли вихідцям із Наддніпрянщини реєструватися не радянськими громадянами, інколи закривали очі на їхні сумнівні документи і пояснення. Д-р Олег Снилик згадував: “Треба завдячувати нашим людям, що працювали в таборівій комісії... В перевірочній комісії, між іншим, був канадієць українського роду, який дуже прихильно ставився до нас...”⁵.

На завершальному етапі війни та по її закінченню проблемою переміщених осіб займалася створена 9 листопада 1943 р. Адміністрація допомоги і відбудови при Об'єднаних Націях (ЮНРРА;

² Displaced persons [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.encyclopediaofukraine.com/display.asp?linkpath=pages%5CD%5CI%5CDisplacedpersons.htm> [2.03.2016].

³ *Himka J.-P.* A Central European Diaspora under the Shadow of World War II: The Galician Ukrainians in North America / John-Paul Himka // *Austrian History Yearbook*. – Center for Austrian Studies, University of Minnesota. – 2006. – No 37. – P. 21.

⁴ *Dismukes D. E.* The Forced Repatriation of Soviet Citizens: A Study in Military Obedience / Donna E. Dismukes. – [Thesis] Submitted in partial fulfilment of the requirements for the degree of Master of Arts in National Security Affairs from the Naval Postgraduate School December, 1996. – P. 82.

⁵ *Снилик О.* Перед сорока п'яти роками / Олег Снилик // Альманах Українського Народного союзу на рік 1991. Річник 81. – Нью-Йорк: Видавництво “Свобода”, 1991. – С. 145.

United Nations Relief and Rehabilitation Administration). Одним із реальних механізмів вирішення проблеми *DPs*, крім репатріації – себто повернення на батьківщину, ЮНРРА вважала їхнє переселення до інших країн. 12 лютого 1946 р. Генеральна Асамблея ООН передала питання переміщених осіб у відання Економічної і Соціальної Ради, рекомендувавши їй створити спеціальну організацію. Після тривалої підготовчої роботи 20 серпня 1948 р. набув чинності Статут Міжнародної організації у справах біженців – ІРО (*International Refugee Organization*), яка діяла до 30 вересня 1953 р.⁶. Основними фінансовими донорами цієї організації стали США, Канада та Велика Британія.

Крім міжнародних організацій долею переміщених осіб українського походження опікувалися громадські організації, з-поміж яких особливу роль відіграв Комітет українців Канади (КУК) – репрезентаційна організація канадських українців, створена 1940 р. Українські канадці були першими, хто за визначенням дослідника Володимира Маруняка, з'явилися на європейському терені і значну увагу приділяв підтримці *DPs* українського походження у Західній Європі⁷. Ця допомога мала три складові: 1) політико-правова підтримка (головно до 1947 р.); 2) сприяння еміграції за океан; 3) надання матеріальної допомоги. Поруч з тим КУК проводив активну інформаційну кампанію, спрямовану на висвітлення реального становища скитальців та обґрунтування мотивів їхнього біженства. Подібні дії видаються важливими в умовах, коли британські та канадські чиновники нерідко демонстрували нерозуміння ситуації,

⁶Political Refugees and “Displaced Persons”, 1945–1954: A Selected Bibliography and Guide to Research with Special Reference to the Ukrainians / Yury Boshyk, Boris Balan. – Edmonton: The University of Alberta, 1982. – P. XXXII.

⁷Маруняк В. Українська еміграція в Німеччині і Австрії по другій світовій війні. Т. I. 1945–1951 / Володимир Маруняк. – Мюнхен: Академічне видавництво д-ра Петра Белея, 1985. – С. 339.

зокрема антирепатріаційних заходів організацій канадських українців у таборах *DPs*⁸. Зважаючи на це, КУК видавав спеціальні інформаційні матеріали, ініціював бесіди з представниками окупаційних адміністрацій. Останні, зокрема, були покликані розвіяти побоювання урядів країн Заходу – в першу чергу США і Канади – щодо лібералізації імміграційного режиму й переселення українських *DPs*⁹. У таких матеріалах потенційних іммігрантів зображували працювотими, високоінтелектуальними*, релігійними людьми, а їхню імміграцію розцінювали як “рятування українських людей”¹⁰.

На початку травня 1945 р. з дозволу канадського уряду у Вінніпезі (провінція Манітоба) було створено Українсько-канадський допомоговий фонд (*Ukrainian Canadian Relief Fund*, УКДФ) для надання моральної і матеріальної допомоги українцям на скитанні¹¹. Головою фонду обрали президента КУК д-ра о. Василя Кушніра. Відтак, УКДФ разом із аналогічним американським допомоговим комітетом “записалися незатертими літерами в історії повоєнної української еміграції, стаючи найвизначнішим доказом національної солідарності й братерської помочі”¹². Активну діяльність розгорнули українські допомогові комітети, які підпорядковувалися Центральному українському допомоговому бюро у Лондоні під керівництвом ветерана Другої світової війни Богдана Панчука¹³. Останній разом із о. В. Кушнірем на початку 1946 р. об’їздили всю британську зону

⁸Heroes of Their Day: The Reminiscences of Bohdan Panchuk / Edited and with an Introduction by Lubomyr Y. Luciuk. – Toronto: Ontario Heritage Foundation, 1983. – P. 71.

⁹Хроніка Українців-Канадійців 1946 // Календар-альманах “Нашого шляху” на 1947 р. – Вінніпег, 1946. – С. 167.

* Справді, до Канади згодом емігрувало багато науковців та літераторів.

¹⁰Комітет українців Канади // Календар-альманах “Нашого шляху” на 1949 р. – Вінніпег, 1948. – С. 144.

¹¹Political Refugees and “Displaced Persons”, 1945–1954... – P. XV.

¹²Маруняк В. Українська еміграція в Німеччині і Австрії по другій світовій війні. Т. I... – С. 338.

¹³Heroes of Their Day: The Reminiscences of Bohdan Panchuk... – P. 53.

окупації Німеччини, вивчаючи ситуацію у таборах *DPs*. Згодом делегації канадських українців побували і в інших європейських країнах, а саме в Австрії та Італії. УКДФ допомагала біженцям українського походження харчами, одягом, ліками, наданням правової підтримки¹⁴. У самій Канаді КУК займався пошуком опікунів для дитячих садочків і шкіл для переміщених осіб, висилав дотації вчителям і вихователям, ініціював збірки коштів на “доживалення дітей” у західноєвропейських таборах. Подібні кроки мали важливе значення з огляду на той факт, що після того, як працездатні українці потрохи залишали табори, в них залишалися здебільшого хворі, інваліди, люди похилого віку, вдови з дітьми, сироти (до половини усіх *DPs*) – всі вони потребували соціальної опіки.

Протягом 1945–1951 рр. УКДФ, який тісно співпрацював з канадським Червоним хрестом, надав підтримку українським біженцям на суму 372 062 дол., не враховуючи допомогу одягом і медикаментами. Крім того, до західноєвропейських таборів з Канади пересилали українські газети, журнали і книги, а при потребі навіть дрібне обладнання. У 1947 р. матеріальна допомога надавалася орієнтовно 50 тис. осіб, 1948 р. – 29 тис. осіб¹⁵. З урахуванням того, що окремі провінційні відділи КУК часто адресували до Європи кошти і речі через посередництво інших організацій, загальна сума допомоги біженцям сягнула півмільйона доларів¹⁶. Після того як утримання переміщених осіб на території Західної Німеччини було перекладено на німецьку сторону і передбачено соціальну рівноправність

¹⁴*Коссар В.* Шістьдесят років в Канаді / Володимир Коссар // Календар-альманах “Нашого шляху” на 1951 р. – Вінніпег, 1950. – С. 145.

¹⁵*Маруняк В.* Українська еміграція в Німеччині і Австрії по другій світовій війні. Т. I... – С. 340.

¹⁶*Вронська Т., Лисенко О.* Українські громади зарубіжжя в роки Другої світової війни: акції допомоги народу України / Тамара Вронська, Олександр Лисенко. – Київ: Інститут історії України, 1997. – С. 65.

перемішених осіб з німцями, 31 грудня 1951 р. європейське представництво УКДФ припинило свою роботу.

Крім надання матеріальної допомоги, українські організації Канади активно лобювали імміграцію скитальців за океан. Зокрема, II Конгрес КУК 4–5 червня 1946 р. обрав спеціальний комітет із п'яти членів, уповноважених вести перемовини з канадським політикумом у справі підтримки й імміграції українських *DPs*. У документі, зокрема, йшлося: "... 3. Потрібно поширити приписи, щоби допустити сюди не лише найближчих кривних... 4. Потрібно відноситися прихильно до аплікацій предложених канадійцями, котрі є в стані гарантувати працю й утримання скитальників...7. ... Уряд повинен би допустити сюди певну кількість осіб із вищою освітою, котрі жили під комуністичним правлінням довгі літа, а відтак утекли, щоби вони могли розказати канадійцям правду про комунізм"¹⁷.

Під час роботи II Конгресу КУК один з керівників УКДФ Ганна Мандрика акцентувала увагу на "видатній і щирій жертвності" канадських українців. За її словами перша велика жертва (понад 900 дол.) надійшла з поселення Кридор (Саскатун); опісля жертвували як окремі ферми, так й окремі громадяни українського походження. Учні "Рідної школи", що діяла при церкві св. Володимира і Ольги у Вінніпезі, влаштували акцію зі збору по 1 дол. серед своїх однокласників та небайдужих громадян¹⁸. Союзу українок Канади ініціював пошук сімей, котрі б згодилися підписати "афідавіти" на поселення в країні українських вдів з дітьми. Однією з перших ініціатив у рамках імміграції стала програма возз'єднання українських

¹⁷Speech of Anthony Hlynka (Member for Vegreville). Subject: A Review of the Displaced Persons Problem. Delivered in the House of Commons on Monday, May 31, 1948 // Anthony Hlynka. Member of the Canadian House of Commons 1940–1949. – Toronto: Kiev Printers Ltd., 1982. – P. 164–167.

¹⁸Вронська Т., Лисенко О. Українські громади зарубіжжя в роки Другої світової війни... – С. 66.

сімей, яку використовували україно-канадці, щоби сприяти переїзду своїх родичів із таборів *DPs* до Канади. Активно у царині допомоги скитальцям працювала й Українська католицька церква Канади, апелюючи до релігійного обов'язку кожного християнина у “справі спровадження... добрих і корисних для Канади людей”¹⁹. У пастирському посланні єпископа-ординарія Західного екзархату Кир Ніла у листопаді 1948 р. відверто йшлося про великі можливості у розбудові малозаселених просторів Альберти, Британської Колумбії і Юкону, на які власне поширювалася діяльність зазначеного екзархату²⁰.

Депутат Палати громад канадського парламенту Антін Глінка за дорученням КУК неодноразово виступив із закликом дозволити українським скитальцям в'їзд до країни. Крім нього, найбільш активними захисниками українських біженців виступали депутати Палати громад Волтер Такер, Алістер Стюарт, Солон Лоу, сенатори Томас Крерар і Артур Роубак. Під час політичної дискусії 8 травня 1946 р. сенатор від округу Черчілль (Манітоба) Т. Крерар обурювався, “чому Канада приймає меншу кількість іммігрантів, ніж США, хоча має більшу територію”. Водночас він відзначив достоїнства попередніх українських іммігрантів, підкресливши: “Найкращими іммігрантами, які прибули до Західної Канади були українці”²¹.

23 вересня 1946 р. КУК надіслав меморандум у справі скитальців прем'єр-міністрові Вільяму Маккензі Кінгу з пропозицією прийняти на розселення у Канаді 300 тис. українських *DPs*²².

¹⁹Німчук І. З Бремену до Квебеку. Із щоденника, писаного на кораблі “Самарія” // *Українські вісті*. – Едмонтон. – 1948. – 23 листопада.

²⁰Пастирське послання // *Українські вісті*. – Едмонтон. – 1948. – 30 листопада.

²¹Debates of the Senate of the Dominion of Canada. – Official Report. – 1946. Second Session – Twentieth Parliament. – Ottawa: Edmond Cloutier Printer to the King's Most Excellent Majesty, 1946. – P. 201.

²²Хроніка Українців-Канадійців 1946 // Календар-альманах “Нашого шляху” на 1947 р. – Вінніпег, 1946. – С. 168.

В. Маккензі Кінг тривалий час виступав проти ідеї лібералізації канадського імміграційного законодавства, підкреслюючи, що в'їзд до Канади є привілеєм, а не фундаментальним правом. Проте під впливом низки чинників, передусім економічних, він став допускати можливість пом'якшення імміграційних вимог. Загалом, у період між 1946 і 1952 рр. Канада прийняла понад 200 тис. *DPs*, більшість яких були зі Східної Європи (39 тис. поляків, 32 тис. українців, 12 тис. угорців тощо)²³. Активна фаза переселення з європейських таборів за океан розпочалася з серпня 1947 р., сягнувши наступного року свого апогею²⁴. Згідно з офіційною статистикою, протягом 1948 р. до Канади прибуло 125 414 іммігрантів (найбільше з 1929 р.), з яких українці становили понад 10 тис. осіб (поляків – понад 13 тис.)²⁵.

* * *

Таким чином, після Другої світової війни Комітет українців Канади долучився до надання допомоги переміщеним особам українського походження у таборах Західної Європи. Допомогові акції включали політико-правову підтримку, соціальну опіку й сприяння імміграції. Діяльність КУК у цьому напрямку стала свідченням християнської жертвності та національної солідарності з українцями по інший бік океану.

²³Stewart P. Postwar Refugee Movements and Canada / Patrick Stewart [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://www.pier21.ca/wp-content/uploads/files/First_75_Years/research_refugees.pdf [12.02.2016].

²⁴Сосновський М. Вклад нової еміграції в українське життя у Канаді / Михайло Сосновський // Альманах у 10-річчя “Гомону України” (1948–1958). – Торонто, 1958. – С. 168.

²⁵Debates of the Senate of the Dominion of Canada. – Official Report. – 1949. Fifth Session – Twentieth Parliament. – Ottawa: King's Printer and Controller of Stationary, 1949. – P. 132.

ІВАН БОБЕРСЬКИЙ – УЧИТЕЛЬ ГІМНАЗІЇ В ДРОГОБИЧІ

Іван Боберський (1873, с. Доброгостів – 1947, м. Тржич, Словенія) – видатний український громадський, культурно-просвітній, військовий, державний діяч, педагог, журналіст, організатор, фундатор української тіловиховної і спортової традиції, розробник української спортової та військової термінології, меценат. Про його життєвий та творчий шлях на жаль нема ґрунтовних праць в українській та іноземній історіографії. Окремі аспекти біографії Івана Боберського відсутні не тільки в нечисленних розвідках українських дослідників, зокрема Івана Андрухів, Ореста Круковського, Ярослава Малика, Оксани Вацеби, Богдана Трофим'яка та ін., а й у довідкових виданнях. Яскравим прикладом цього є його педагогічна діяльність на посаді учителя цісарсько-королівської гімназії у Дрогобичі упродовж 1900–1901 навчального року. У багатьох довідниках та енциклопедіях, які вийшли в Україні та закордоном або не згадують про цей факт у його життєписі або помилково пишуть про те, що з 1900 р. Іван Боберський працював у Академічній гімназії у Львові¹. З огляду на таку неточність

* канд. іст. наук, доц. (Львівський державний університет фізичної культури, секретар Комісії тіловиховання і спорту імені Івана Боберського Наукового товариства імені Шевченка)

¹ Е. Ж. [Едвард Жарський]. Боберський Іван // Енциклопедія українознавства. Словникова частина / Гол. ред. В. Кубійович. – Париж–Нью-Йорк: Молоде Життя, 1955. – Т. 1. – С. 141; Е. Ж. [Едвард Жарський]. Боберський Іван // Енциклопедія українознавства. Словникова частина / Гол. ред. В. Кубійович. – Львів, 1993. – Т. 1. – С. 141; Підкова І. З., Шуст Р. М. Довідник з історії України. – Київ: Видавництво “Генеза”, 1993. – Т. 1: А–Й. – С. 61; Боберський Іван // Довідник з історії України (А–Я): Посібник для середніх загальноосвітніх навчальних закладів / За заг. ред. І. Підкови, Р. Шуста. – 2-ге вид., доопр. і допов. – Київ: Генеза, 2001. – С. 76–77; Шкраб'юк П. В. Боберський Іван // Енциклопедія історії України: Т. 1: А–В / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. - К.: В-во «Наукова думка», 2003.

та численні прогалини підготовлено дану публікацію, у якій висвітлено педагогічну діяльність Івана Боберського на посаді учителя цісарсько-королівської гімназії у Дрогобичі упродовж 1900–1901 навчального року. Звернена увага на його викладанні німецької мови, проведенні гімнастики (руханки), завідування німецькомовною бібліотекою, проведенні прогульок (піших мандрівок) Дрогобиччиною.

Народився Іван Боберський 14 серпня 1873 р. у селі Доброгостів (тепер село Дрогобицького р-ну Львівської обл.) у священничій родині. Подружжя о. Миколи та Анни Боберських мало 8 дітей: Івана (1873–1947), Олександра (?–1947), Володимира (?–1918), Методія (1881–1917), Стефанію (1882–1952), Мелетія (1888–1910), Євгенію (1890?–1935) і Юліана (1892–1971)². У сім'ї з малечку привчали дітей до праці та намагалися дати їм добру освіту. Завдяки цьому Іван Боберський та його брати отримали вищу освіту, а сестри – середню. Племінниця Івана Боберського Віра Кулицька (з дому Федоришин) згадувала, що всі Боберські були люди з характером і в усіх обставинах трималися свого³. З огляду на священничу працю о. Миколи Боберського, дитячі та юнацькі роки Івана пройшла у постійних переїздах. Тоді він на все життя засвоїв батькову науку “думай по-українськи!”⁴.

За наполяганням батька Іван Боберський навчається у самбірській гімназії. Особливе зацікавлення німецькою мовою у

– С. 304; Малик Я. Й. Боберський Іван // Енциклопедія сучасної України. – Київ, 2004. – Т. 3: Біо–Бя. – С. 89; Боберський Іван // УСЕ Універсальний словник-енциклопедія / Гол. ред. ради академік НАНУ М. Попович. – 4-е вид., виправл., доп. – Київ: Видавництво “ТЕКА”, 2006. – С. 153; Кучерук В. Боберський Іван // Кучерук В. Українська Галицька Армія: довідник / Львівський істричний музей. – Київ: Київська нотна фабрика, 2010. – С. 33 та ін.

² Чабан Л. Рід Боберських // Матеріали четвертої міжобласної генеалогічної конференції “Український родовід” 27–28 березня 2004 року / Упор. А. Огорчак. – Львів: НВФ “Українські технології”, 2005. – С. 116–117.

³ Кулицька В. Спогади // Архів Лесі Чабан.

⁴ о. Микола Боберський // Ілюстрований календар товариства “Просвіта” з літературним збірником на переступний рік 1920. – Львів, 1919. – С. 357.

гімназійні роки визначило його подальший шлях навчання та праці. Після закінчення самбірської гімназії (1891) він студіює в університетах Львова (1891–1895) і Граца (1895–1899), де набув фах вчителя німецької мови.

У студентські роки Іван Боберський прагнув не тільки оволодіти знаннями, значно ширшими за університетський курс, а й брати безпосередню участь у громадській роботі. Він мав тісні контакти зі студентами, які свої зацікавлення практично втілювали в українській організації “Русь”. Там Іван Боберський разом з Козакевичем і Ціпановським, які згодом стали визначними діячами західноукраїнської руханки в Коломиї і Городенці, захопився ідеєю фізичного виховання⁵. Також там він почав вправляти руханку. Продовженням цієї праці стало те, що Іван Боберський закінчив державний однорічний курс гімнастики, склавши іспит на учителя руханки середніх шкіл. Його студії з фізичного виховання отримали продовження завдяки подорожам країнами Європи – Німеччиною, Швецією, Чехією та Францією. Там він ознайомився із досвідом національних гімнастичних систем – німецької, шведської, чеської сокільської гімнастики тощо. В сукупності це дало можливість Іванові Боберському сформуватися спеціалістом з фізичного виховання, перейнявши провідні європейські тенденції того часу.

У 1899 р., після університетських студій у Львові та Граці, Іван Боберський повертається в Галичину. Невдовзі він влаштовується на працю в цісарсько-королівську гімназію у Дрогобичі. 2 липня 1899 р. складає іспит на посаду заступника вчителя⁶, а вже 14 липня 1900 р.

⁵ Жарський Е. Проф. Іван Боберський, його роля і значення для української фізичної культури // Альманах Ради Фізичної Культури. – Мюнхен: Видавництво “Молоде Життя”, 1951. – С. 11.

⁶ Spis nauczycieli szkół średnich w Galicyi oraz polskiego gimnazjum w Cieszynie na podstawie nadesłanych tabel konskrypcyjnych / ułożył Henryk Kopia. – Lwów: Nakładem towarzystwa nauczycieli szkół wyższych, 1909. – S. 49.

згідно розпорядження міністерства віровизнань і освіти Австро-Угорщини обіймає посаду дійсного вчителя⁷. На той час система середньої освіти в Австро-Угорщині передбачала три посади: заступник вчителя, вчитель, професор.

У дрогобицькій гімназії Іван Боберський у 4–8-их класах викладав німецьку мову. У першій половині навчального року він викладає німецьку мову в 4-б та 5–8-их класах 20 годин у тиждень; у другій половині року – у 5–8-их класах 16 годин тижнево⁸. Упродовж навчального року він завідує німецькомовною бібліотекою, яка функціонувала при гімназії і була розрахована на гімназійну молодь. За його завідування бібліотека поповнилася 25 книгами, з них 17 було куплено, 8 подаровано⁹.

Іван Боберський також веде гімнастику в 1–6-их класах¹⁰. Зауважимо, що гімнастика (Боберський запропонував на її означення український термін “руханка”) тоді була необов’язковою і проводилася у поза навчальний час. Не зважаючи на це, Іванові Боберському вдається зацікавити нею молодь.

На заняттях гімнастики його учні були поділені на чотири відділи. Перший і другий відділи займалися раз в тиждень, третій і четвертий – два рази тижнево. Іван Боберський веде заняття гімнастики шість разів на тиждень. Заняття відбувалися згідно затвердженого 12 лютого 1897 р. плану міністерством освіти Австро-

⁷ Sprawozdanie dyrekcji c. k. wyższego gimnazjum w Drohobyczu za rok szkolny 1901. – Drohobycz: Nakładem funduszu szkolnego, 1901. – S. 40; Spis nauczycieli szkół średnich w Galicyi oraz polskiego gimnazjum w Cieszynie na podstawie nadesłanych tabel konskrypcyjnych / ułożył Henryk Kopia. – Lwów: Nakładem towarzystwa nauczycieli szkół wyższych, 1909. – S. 49.

⁸ Sprawozdanie dyrekcji c. k. wyższego gimnazjum w Drohobyczu za rok szkolny 1901. – Drohobycz: Nakładem funduszu szkolnego, 1901. – S. 37.

⁹ Sprawozdanie dyrekcji c. k. wyższego gimnazjum w Drohobyczu za rok szkolny 1901. – Drohobycz: Nakładem funduszu szkolnego, 1901. – S. 37, 59, 60.

¹⁰ Sprawozdanie dyrekcji c. k. wyższego gimnazjum w Drohobyczu za rok szkolny 1901. – Drohobycz: Nakładem funduszu szkolnego, 1901. – S. 37, 39.

Угорщини. У документі зазначалося: “Ціль науки руханки: всестороннє і рівномірне скріплене тіла, піднесенє, здоровля, рухливість і свіжість духа, виховуванє до свідомого, опанованого волею руху, до зручності, відваги, витривалости і порядку”¹¹.

Саме в дрогобицькій гімназії Іван Боберський на практиці почав втілювати здобуті ним в Європі знання з теорії і методики фізичного виховання. На заняттях гімнастики він вперше запроваджує досі невідомі, або малознані рухові ігри та забави, зокрема – англійську гру «футбол» (Іван Боберський вводить до широкого вжитку український відповідник – копаний м’яч). Також з учнями упродовж 1900/1901 навчального року Іван Боберський здійснив прогульки (піші мандрівки) Дрогобиччиною: до Трускавця (з 1–6-ими класами), Борислава (з 1-им класом), Стебника (з 4–5-ими класами), околицями Дрогобича (з 1–6-ими класами) тощо¹².

У дрогобицькій гімназії Іван Боберський довго не затримався. Зі спогадів його учня і близького соратника Степана Гайдучка дізнаємося, що через те, що Іван Боберський поставив двійку з німецької мови синові старости повіту, під тиском, він змушений був шукати інше місце праці¹³. Пошуки увінчалися успіхом. Влітку 1901 р. Іван Боберський продовжив свою педагогічну діяльність в руській (українській) цесарсько-королівській Академічній гімназії у Львові, яка містилася у Народному домі на вулиці Театральній. Відповідне розпорядження з цього приводу було видане 25 червня 1901 р.

¹¹ Перевів Бб [Боберський І.]. Плян для науки руханки в гімназіях, реальних гімназіях і реальних школах // Вісти з Запорожа. – Львів, 1910. – 13 жовтня. – Чис. 47 // Народне Слово. Ілюстрована, популярно-просвітна, політична й літературна часопись. – Львів, 1910. – 13 жовтня. – Чис. 427. – С. 13.

¹² Sprawozdanie dyrekcji c. k. wyższego gimnazjum w Drohobyczu za rok szkolny 1901. – Drohobycz: Nakładem funduszu szkolnego, 1901. – S. 48, 49.

¹³ Архів Степана Гайдучка.

міністерством віровизнань і освіти Австро-Угорщини¹⁴. Цей навчальний заклад був найдавнішою гімназією на українських землях з українською мовою викладання. Упродовж 1901–1918 рр. (з перервами у роки Першої світової війни) Іван Боберський – учитель, а згодом професор Академічної гімназії¹⁵.

Отже, дрогобицька гімназія стала для Івана Боберського першим навчальним закладом на педагогічній ниві. У гімназії упродовж 1900/1901 н. р. він викладав німецьку мову, завідував німецькомовною бібліотекою, вів заняття гімнастики (руханки), здійснював прогульки (піші мандрівки) Дрогобиччиною. Тиск зі сторони адміністрації через принципову позицію у навчальному процесі не дав йому змоги надалі працювати у цьому навчальному закладі. Саме це й змусило до пошуку нового місця праці – Академічної гімназії у Львові, де він працював з 1901 р. по 1918 р. Сподіваємося, що висвітлена сторінка біографії Івана Боберського у дрогобицькій гімназії належним чином надалі буде відображена у довідкових виданнях.

¹⁴ Sprawozdanie dyrekcji c. k. wyższego gimnazjum w Drohobyczu za rok szkolny 1902. – Drohobycz: Nakładem funduszu szkolnego, 1902. – S. 32; Звіт дирекції ц. к. гімназії у Львові за шкільний рік 1901/1902. – Львів: Накладом наукового фонду, 1902. – С. 27.

¹⁵ Звіт дирекції ц. к. гімназії у Львові за шкільний рік 1901/1902. – Львів: Накладом наукового фонду, 1902. – С. 3, 27; Spis nauczycieli szkół średnich w Galicyi oraz polskiego gimnazjum w Cieszynie na podstawie nadesłanych tabel konskrypcyjnych / ułożył Henryk Kopja. – Lwów: Nakładem towarzystwa nauczycieli szkół wyższych, 1909. – S. 49; Звіт дирекції ц. к. гімназії у Львові за шкільний рік 1917/1918. – Львів: Накладом наукового фонду, 1918. – С. 5; та ін.

АНРІ ГРАППЕН У РОЛІ ПОЛЬСЬКОГО
ПРОПАГАНДИСТА

Одним із завдань Паризької мирної конференції 1919 р. було врегулювання територіальних конфліктів на Сході Європи. Серед них особливо гостро стояло питання Східної Галичини, де точилася українсько-польська війна. Однак, більшість іноземних дипломатів та експертів, не говорячи вже про пересічних громадян, мали лише приблизне уявлення про те, хто такі українці, скільки їх у Східній Галичині і чому вони конфліктують з поляками.

Саме у цей момент у Парижі вийшли друком дві книги, які мали б стати своєрідним "лікнепом" із "українських питань": "Поляки і русини. Питання Галичини"¹ і "Русинський терор у Галичині"². Їхнім автором був француз Анрі Граппен (1881 -1959), котрий згодом прославився як видатний польський філолог. Починаючи з 1920-их рр. він опублікував ряд значних мовознавчих монографій та безліч наукових статей. Його "Граматика польської мови" для іноземців (1942) витримала три видання, останнє з яких 1997 р. А. Граппен також став автором ряду статей в енциклопедії видавництва "Larousse" і членом Польської академії наук.

Однак, до початку своєї наукової кар'єри, у 1910-их рр. А.Граппен прославився завдяки пропагандистській діяльності на користь Польщі. Впродовж 1915-1919 рр. він опублікував 15 праць,

* *аспірант (Львівський національний університет імені Івана Франка).*

¹ Grappin H. Polonais et Ruthènes. La question de Galicie/ Henry Grappin. – Paris: Imprimerie de Vaugirard, 1919. – 72 p.

² Grappin H. La terreur ruthène en Galicie/ Henry Grappin. – Paris: Imprimerie de Vaugirard, 1919. – 110 p.

присвячених "польським справам". Тематика цих досліджень була надзвичайно різноманітною. А. Граппен писав про польсько-чеські, польсько-литовські та польсько-російські стосунки, про Легіони Ю. Пілсудського та розстановку сил у польському політикумі. У 1919 р. ця діяльність досягла свого апогею: вийшло друком 8 праць сумарним обсягом майже 400 сторінок. У цей час їх автор входив до складу відділу пропаганди польської делегації на Паризьку мирну конференцію³.

А. Граппен, як польський пропагандист, у своїх працях описував галицьких українців украй недружелюбно. Він, зокрема, стверджував, що *"Русинське суспільство, зовсім примітивне у своїй цілості, не є в стані зробити корисну справу у Галичині, ні з інтелектуальної, ні з економічної точки зору"*⁴. Крім того, він звинувачував українців у анархізмі, більшовизмі, та у прислужництві пангерманістам⁵. У своїх книгах А.Граппен широко застосовував маніпуляцію фактами, а також відверту брехню.

Не зважаючи на те, що факти, поширювані цим публіцистом, часто були недостовірними, вони створювали вкрай непривабливий і навіть загрозливий образ галицьких українців, який згодом суттєво вплинув на рішення Антанти щодо Східної Галичини.

Праці А.Граппена написані дуже впевненим тоном знавця польсько-українських відносин, однак, їхній автор жодного разу не був не те, що у Львові, а навіть у Східній Галичині.

У такій ситуації постає питання, звідки він черпав інформацію, яку згодом викладав у своїх працях? Чи були джерела, якими він

³ Romer E. Pamiętnik paryski (1918-1919). /Eugeniusz Romer – Wrocław: Ossolineum, 1989. – s. 34.

⁴ Grappin H. Polonais et Ruthènes. La question de Galicie/ Henry Grappin. – P.69.

⁵ Ibidem. – P.48; 70.

користувався, тенденційними, а чи він сам перекручував отриману інформацію з пропагандистською метою?

Перед тим, як шукати відповідь на ці питання, варто звернути увагу на дуже важливу обставину. Отож, впродовж 1919 р. А.Граппен опублікував 8 праць на різні теми, пов'язані з "польськими справами". Ці тексти не могли бути написані у попередні роки, бо усі без винятку стосуються подій, які у 1919 р. ще продовжували стрімко розвиватися. Тобто текст про українців, написаний у жовтні 1918 р. за умови публікації його у травні 1919 р., уже був би неактуальний. Водночас, написати вісім якісних розвідок на зовсім незнайомі теми, основні джерела до яких доступні виключно іноземними мовами, впродовж року просто неможливо. Так чи інакше, А. Граппен був змушений вдаватися до компіляції, маніпуляції та інших способів "полегшення" дослідницької діяльності.

Це припущення спонукало нас докладніше проаналізувати джерела, якими користувався А. Граппен при написанні праці "Поляки і русини...". Для зручності подальшого викладу пропонуємо поділити ці джерела на три групи:

1. Посторінкові посилання. Таких приміток у досліджуваній праці 12 на 71 сторінку тексту. Із них 3 уточнюють основний текст, ще 7 подають докладну бібліографію праць, **ПОБІЖНО** згаданих А. Граппеном у книзі і лише дві примітки вказують на публікації, з яких автор почерпнув досить багато інформації.

2. Посилання у тексті роботи. Ось для прикладу: "*Львівське "Діло", тисало без недомовок 24 січня 1914 р.: "Для українців більше не існує слов'янської єдності"*". У сучасній науковій традиції прийнято наприкінці такої цитати додавати посилання на її джерело. Однак, дослідники початку століття вважали, що інформації, вказаної

перед цитатою, абсолютно достатньо. Таких посилань у тексті приблизно стільки ж, що й посторінкових.

3. Виявлені приклади плагіату. Йдеться про випадки, коли А.Граппен копіював ідеї, а часом навіть цілі уривки тексту з книг та брошур того чи іншого дослідника, не зазначаючи при цьому джерела інформації.

Після такого загального огляду варто докладніше зупинитися на конкретних джерелах.

Одне із них, вказане у примітках, – це брошура авторства "F. Revel" під назвою "Що таке русинське питання у Австрії"⁶, яка побачила світ 1913 р. Ніяких даних про особу на ім'я "F. Revel" відшукати не вдалося, тож можна припустити, що це був лише псевдонімом. Однак, встановлення особи автора у даній ситуації не є критично важливим, бо згадана брошура являє собою всього лиш стислий реферат (на 19 сторінок тексту) із двотомної праці А. фон Редліца (A. von Rädltitz) "Unter uns - ohne Maske"⁷, опублікованої у Відні 1912 р.

Назва праці А. фон Редліца перекладається як "Між нами – без масок". Її автор, якщо вірити газеті "Діло", називався Олександр Моль, був єзуїтом і походив із Кракова⁸. У своєму творі він коментував актуальні на той момент політичні суперечки у Східній Галичині, які ще не встигли зійти зі газетних шпальт. Серед таких тем було питання українського університету, побудови річкових транспортних каналів у Галичині та українські обструкції у Галицькому сеймі. Оскільки ці та інші події, описувані А. фон Редліцом, ще продовжували розвиватися, то очевидно, що публіцист сподівався за посередництвом свого твору

⁶ Revel F Qu'est-ce que la question ruthène en Autriche.– Paris, 1913. – 20 p.

⁷ Rädltitz A. von Unter uns - Ohne Maske.: Eine Antwort auf die Ruthenenfrage, von den Ruthenen selbst gegeben: in zwei Bänden / Zusammengestellt von A. von Rädltitz. – Wien : Im Selbstverl. des Verfassers, 1912 – 118 und 90 s.

⁸ Діло. – 4.січня 1913.

вплинути на них. Безумовно, ця праця не була і не могла бути безсторонньою.

У брошурі Ф. Ревеля відведено чимало місця розповідям про агресивність та неосвіченості галицьких українців Зокрема, вслід за А. фон Редліцом він стверджував, що *"Русинська література не перевищує рівня найпримітивніших екзистенцій. Хоч народна поезія і створила витончені речі, але її творча сила вичерпалася впродовж XIX ст. Ні у науці, ні в політиці не з'явилося жодного русинського імені [...]".*⁹ Цей образ тупого, але агресивного русина-радикала і був сповна скопійований А.Граппеном у його власних працях.

У А. фон Редліца і Ф. Ревеля А. Граппен запозичив ще декілька сюжетів. Зокрема, це інформація про *"синів парафіяльних священиків, які формують основну частину радикалів, натхненних руйнівними ідеями, і їх дочок, які займається пропагандою вільного кохання"*¹⁰.

Крім брошури "Що таке русинська справа" у примітках є ще одна праця, з якої А. Граппен почерпнув досить багато інформації. Це книга Ірени Паненкової "Галичина – польський край"¹¹, яку 1919 р. надрукувало у Парижі Бюро польських політичних публікацій. Ірена Паненкова (Паненко) – польська журналістка, пов'язана з християнсько-демократичним рухом. У 1918-1919 рр. вона у своїх публікаціях активно обстоювала тезу про приєднання Східної Галичини до Польщі¹².

Єдина примітка у книзі "Поляки і русини...", яка вказує на використання А. Граппеном праці "Галичина – польський край",

⁹Revel F Qu'est-ce que la question ruthène en Autriche.– Paris, 1913. – p.6.

¹⁰Grappin H. La terre ruthène en Galicie/ Henry Grappin. – P. 28; Revel F Opt.cit.– P. 19.

¹¹ Panenkowa I. La Galicie - pays polonais/Irena Panenkowa. – Paris: Bureau polonais de publ. politiques, 1919. – 30 p.

¹² Czytelnia museum AK [електронний ресурс] режим доступу: <https://muzeumakbooks.wordpress.com/tag/irena-panenkowa/>

стосується історії Східної Галичини у період правління Владислава II Ягайла. Однак, крім цього відступу, А.Граппен запозичив у І. Паненкової інформацію про насильницьку українізацію вищих навчальних закладів на території ЗУНР¹³, концепцію Галичини як території, де "сіяє велика національна пам'ять" про події XVII-XVIII ст.¹⁴ і тезу про те, що третина шлюбів у Східній Галичині є мішаною¹⁵. При чому, багато з цих запозичень є, фактично, цитатами. Збережена навіть послідовність у переліку міст. А. Граппен вказав джерело свого запозичення лише один раз, тож усі інші випадки переписування цитат є, фактично, плагіатом.

Так само, лише раз, у тексті згадано про Теофіла Меруновича. Цей львів'янин українського походження був активним апологетом приєднання Східної Галичини до Польщі¹⁶. Його праця "Руська справа і Мирна конференція" позиціонувалася як реферат для потреб польської делегації у Парижі¹⁷. З цієї книги А. Граппен навів досить багато цитат, згадавши при цьому лише прізвище автора з уточненням, що це "один з русинів, які точно не черпають своїх гасел з Берліна"¹⁸. Назву книжки та її справжнє призначення А. Граппен вирішив приховати.

Саме у праці Т. Меруновича А.Граппен запозичив фразу про те, що "*Великий український національний поет Шевченко прокляв*

¹³ Grappin H. Polonais et Ruthènes. La question de Galicie/ Henry Grappin. – P.60; Panenkowa I.Opt. cit. – s. 25.

¹⁴ Grappin H. Polonais et Ruthènes. La question de Galicie/ Henry Grappin. – P.17-18; Panenkowa I.Opt. cit. – s. 17.

¹⁵ Grappin H. Polonais et Ruthènes. La question de Galicie/ Henry Grappin. – P.67; Panenkowa I.Opt. cit. – s. 20.

¹⁶ Мерунович Теофіл// Енциклопедія Львова.[у 6 т.]/ за ред. А. Козицького. – Львів: Літопис, 2008. – Т.4. – Л-М. – С. 603-604.

¹⁷ Merunowicz T. Sprawa ruska I kongres pokojowy. Referat, opracowany dla Polskiego biura prac kongresowych./Teofil Merunowicz – Lwów: z I Związkowej drukarni. – 52 s.

¹⁸ Grappin H. Polonais et Ruthènes. La question de Galicie/ Henry Grappin. –P. 22.

пам'ять Хмельницького"¹⁹. У Т. Мируновича вказана причина цього прокляття – Переяславська Рада. Натомість А.Граппен спробував переконати своїх читачів у тому, що насправді гнів Т. Шевченка викликаний тим, що " *Усяка національна ідея була чужа*" учасниками Хмельниччини²⁰.

Наступним джерелом, на цей раз уже зовсім не згаданим у тексті, є дослідження професора Львівського університету, географа Еугенуша Ромера. "*З'явилася книжка Граппена про Галичину, отже раніше, ніж моя [книжка], але повна моєї*"²¹, згадував цей вчений на сторінках свого щоденника. Яку саме книгу він мав на увазі нам сказати важко. У 1919 р. Е. Ромер всеціло посвятив свою наукову діяльність потребам польської делегації у Парижі і в рамках цієї співпраці опублікував декілька книг²². Однак, усі ці праці, як і "Польська Земля та держава", опублікована у 1917 р., були досить схожі за змістом. Таким чином, ми не можемо достеменно стверджувати, з якої саме книги Е. Ромера була запозичена та чи інша цитата, однак не виникає жодного сумніву, що ці ідеї належать саме йому.

Один із прикладів – наступна теза з книги "Поляки і русини..." "*[Україна] відділена від Східної Галичини територіїю, яка простягається між Дністровською і Дніпровською низовинами, територіїю, мало сприятливою з точки зору комунікації, оскільки основні водяні потоки тут ув'язнені у глибоких ярах і,крім того, ці водяні потоки течуть з півночі на південь. Було відзначено, що між*

¹⁹ Merunowicz T. *Op.cit.* – S. 22.

²⁰ Grappin H. *Polonais et Ruthènes. La question de Galicie/ Henry Grappin.* – P. 23.

²¹ Romer E. *Pamiętnik paryski (1918-1919).* /Eugeniusz Romer – Wrocław: Ossolineum, 1989. – s. 309.

²² Romer E. *The ruthenian question in Galicia /Eugeniusz Romer.* – Paris: Imprimerie Levé, 1919. – 31 p.; Romer E. *Struktura społeczna i kultura materialna polaków i rusinów w Galicyi Wschodniej/Eugeniusz Romer.* – Lwów : Książnica Polska Tow. Naucz. Szkół Wyższ. ; Warszawa : Gebethner i Wolf ; Poznań : M. Niemierkiewicz, 1919. – 24 s.

Львовом та Києвом існує всього три міста з населенням, більшим за 50.000 осіб і що ці міста [...] розташовані на лінії вододілу або поруч із ним [...] "²³. Ця концепція запозичена із книги Е. Ромера "Польська земля і держава"²⁴.

Крім того, А. Граппен запозичував у Е. Ромера різні статистичні дані, наприклад результати розрахунків, які демонстрували залежність між кількістю римо-католиків у тому чи іншому дистрикті Галичини та кількістю населення, зайнятого промисловим виробництвом та вільними професіями²⁵.

Отож, як бачимо, цей французький публіцист черпав інформацію переважно і польських джерел, часто далеких від безсторонності. При цьому він не гребував плагіатом та перекручуванням фактів. Тут, однак, потрібно зазначити, що польські публіцисти, які працювали у 1919 р. у Парижі, самі часто копіювали ідеї один одного. Вочевидь, у кризовий для Польщі момент вони думали перш за все не про збереження авторських прав, а про благо батьківщини. Щодо перекручування фактів у працях А. Граппена, то воно часом не подобалося навіть самому "замовнику" його робіт, тобто польській делегації у Парижі. Е. Ромер писав у своєму щоденнику з цього приводу: *"Шкода, що Граппен пішов до друку і без нашої коректури, і без нашого затвердження"*²⁶. Мабуть, йому, як професійному науковцю було неприємно, що, наприклад, копіюючи з

²³ Grappin H. Polonais et Ruthènes. La question de Galicie/ Henry Grappin. –P. 8.

²⁴ Romer E Polska : ziemia i państwo/Eugeniusz Romer. – Lwów : Czcionkami Drukarni Polskiej, 1917. – S. 73.

²⁵ Grappin H. Polonais et Ruthènes. La question de Galicie/ Henry Grappin. – Paris: Imprimerie de Vaugirard, 1919. – P. 20.

²⁶ Romer E. Pamiętnik paryski (1918-1919). /Eugeniusz Romer – Wrocław: Ossolineum, 1989. – S. 309.

його праці інформацію про кількість публічних шкіл у Галичині, А.Граппен поміняв ці цифри місцями²⁷.

Окремо варто згадати про приведені А. Граппеном цитати з журналів та газет. Як було сказано вище, він не мав часу на довготривалі дослідження в рамках написання своїх пропагандистських книг. Зрештою, цей етнічний француз, скоріше за все, не міг у скорому часі вивчити українську мову до такого рівня, щоб вишукувати цитати в українських газетах (звернімо також увагу на те, що правопис у різних часописах на той час був дуже різний!).

Крім того, навряд чи у Франції можна було без проблем здобути підшивку "Діла", "Свободи"(орган Української національно-демократично партії, виходила у Львові) чи "Українського слова".

У книзі "Поляки і русини..." А. Граппен навів таку цитату з газети "Свобода" за жовтень 1903 р.: *"...русинське питання розв'яжуть русинські селяни і підготують для поляків Грюнвальд на русинській землі. Хтозна, чи прусаки не прийдуть, щоби їм у цьому допомогти?"*²⁸. Нам вдалося відшукати примірник цієї газети, у якому була надрукована стаття про Владислава II Ягайла під назвою "Кат Руси"²⁹. Там були згадки і про селян, і про прусаків, і про Грюнвальд. Однак, там не було цитати, яку наводив А. Граппен. Справа в тому, що майже половину згаданої статті конфіскувала цензура. Можливо, було викреслено також ті фрази, які цитував А. Граппен. Але тоді постає питання, як повний варіант статті потрапив до рук французького пропагандиста. Можливо, цей примірник газети вийшов двома накладками: спершу було опубліковано повний варіант, який уже частково розповсюдили на той момент, коли цензура його забракувала.

²⁷ Grappin H. Polonais et Ruthènes. La question de Galicie/ Henry Grappin. – Paris: Imprimerie de Vaugirard, 1919. – P.26; Romer E. The ruthenian question in Galicia. – P. 25.

²⁸ Grappin H. Polonais et Ruthènes. La question de Galicie/ Henry Grappin. – P. 34.

²⁹ Свобода. – 18 (1) жовтня 1903.

Тоді решта першого накладу мала б бути знищена, а на його місце надійшов у продаж другий, уже виправлений варіант газети. Але навіть у такому випадку важко повірити у те, що забракований примірник міг попасти у руки А. Граппена без сторонньої допомоги.

Саме тому варто припустити, що цей французький публіцист отримував "потрібні" примірники "потрібних" газет від польських представників у Парижі, а можливо, навіть готові перекладені цитати.

Отже, попри те, що А. Граппен став відомим як серйозний науковець, його публіцистичні праці є вкрай ненауковими. Автор не ставив собі за мету пізнати істину, а намагався маніпулювати думкою читача. Його книга "Поляки і русини...: питання Галичини" не є результатом якісного наукового аналізу. Автор запозичував, часом навіть дослівно копіюючи, концепції польських публіцистів, які самі були вкрай необ'єктивними.

Однак, А. Граппен не лише копіював чужі погляди, а й доповнював їх власними фразами та епітетами з метою підсилення їхнього антиукраїнського звучання.

Звісно, не варто переоцінювати роль цього публіциста. Він був лише одним із багатьох пропагандистів, які намагалися очорнити українську справу. Проте, масштаби фальсифікацій та маніпуляцій, допущених А.Граппеном наочно демонструю, наскільки низькою була обізнаність французького суспільства з галицькою тематикою.

**ВСТАНОВЛЕННЯ ВЛАДИ ЗУНР В С. ГНИЛЬЧЕ,
ПІДГАЄЦЬКОГО ПОВІТУ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ЩОДЕННИКА
РОМАНА ЗАКЛИНСЬКОГО)**

Листопадовий Чин 1918 р. став визначальною подією в історії України, та зокрема Галичини. Ініціаторами повстання стали старшини Легіону Українських Січових Стрільців на чолі зі сотником Дмитром Вітовським. Вони були незадоволені відношенням австрійського уряду до українського питання, який схилився до передачі Галичини Польщі, не зважаючи на маніфест австро-угорського цісаря Карла I про надання національної автономії народам імперії та перебудову держави у федерацію. Поштовхом до повстання стала відомість про прибуття Ліквідаційної Комісії з Кракова, яка повинна була перебрати владу над Східною Галичиною. Після повстання 1 листопада 1918 р. українці змогли встановити свою владу в містах і селах Східної Галичини та Північної Буковини.

Про організацію влади ЗУНР відомі праці П. Гай-Нижника¹, І. Лісної², Б. Тищика і О. Вівчаренка³, М. Литвина і К. Науменка⁴, С. Макарчука⁵. Однак, ближче до тематики встановлення влади у повітах

**аспірант (Львівський національний університет імені Івана Франка).*

¹ Гай-Нижник П. Формування органів державної влади та управління ЗУНР (1918-1920 рр.) / П. Гай-Нижник // Збірник наукових праць Науково-дослідного інституту українознавства.- Київ, Українське агенство інформації та друку "Рада", 2009. – Вип. XXIII. – С. 326-348.

² Лісна І. Становлення української державності в Галичині (1918-1923 рр.) / І. Лісна. – Тернопіль, 2001. – 92 с.

³ Тищик Б., Вівчаренко О. Західноукраїнська Народна Республіка 1918-1923 рр. / Б. Тищик, О. Вівчаренко. – Коломия, 1993. – 120 с.

⁴ Литвин М., Науменко К. Історія ЗУНР / М. Литвин, К. Науменко. — Львів, 1995. – 368 с.

⁵ Макарчук С. Українська республіка галичан: нариси про ЗУНР / С. Макарчук. — Львів, 1997. – 192 с.

Галичини у своїй роботі підійшов О. Павлишин⁶. Чимало матеріалів про творення української державності на місцях опубліковано на сторінках «Літопису Червоної Калини». Відомі розвідки про листопадіві дні в Станіславові⁷, Чорткові⁸, Жидачеві⁹, Стрию¹⁰, Галичі¹¹ а також матеріали з рубрики «Перші дні листопада в Східній Галичині» в Бучачі¹², Бережанах¹³, Рогатині¹⁴, Турці¹⁵ та інших містах Галичини.

Однак, окреселена тема в історії сіл Галичини не досліджена. У багатьох публікаціях, через відсутність джерел, листопадіві події 1918 р. у селах Галичини не відомі. Не є винятком і село Гнильче, що на Тернопільщині. Та завдяки збереженому щоденнику історика та етнографа Романа Заклинського у фондах відділу рукописів Львівської національної наукової бібліотеки імені Василя Стефаника можемо прослідкувати переломні події 1918 р. з історії цього села.

Село Гнильче, розташовується у Підгаєцькому районі, Тернопільської області (в часи ЗУНР - Підгаєцький повіт), між населеними пунктами Підгайці і Галич. На початок Першої світової війни, кількість населення села разом з присілками Синявка і Пановичі

⁶ Павлишин О. Організація цивільної влади ЗУНР в повітах Галичини (листопад-грудень 1918 року) / О. Павлишин // Україна модерна. – Львів: Інститут історичних досліджень Львівського державного університету імені Івана Франка, 1999. – С. 132-193.

⁷ Чепига І. Станіславів – столиця З.О.У.Н.Р. і У.Н.Р. / І. Чепига // Літопис Червоної Калини. – Жовква, 1935. – Ч. 10. – С. 8.

⁸ К. Т. З листопадівих днів в Чорткові / Т. К. // Літопис Червоної Калини. – Жовква, 1935. – Ч. 1. – С. 14.

⁹ Василич О. Жидачів у р.р. 1918-1919 / О. Василич // Літопис Червоної Калини. – Жовква, 1932. – Ч. 4. – С. 16.

¹⁰ Лисович Р. Передлистопадіві дні в Стрию / Р. Лисович // Літопис Червоної Калини. – Жовква, 1935. – Ч. 11. – С. 15.

¹¹ Блажкевич І. Листопадівий спогад / І. Блажкевич // Літопис Червоної Калини. – Жовква, 1937. – Ч. 12. – С. 4.

¹² Перші дні листопада в Східній Галичині // Літопис Червоної Калини. – Жовква, 1930. – Ч. 3. – С. 20.

¹³ Там само. – С. 21.

¹⁴ Перші дні листопада в Східній Галичині // Літопис Червоної Калини. – Жовква, 1930. – Ч. 6. – С. 23

¹⁵ Там само.

становила біля 1900 осіб, з них близько 500 осіб були поляки. Тут, під час творення української державності в листопаді 1918 р. на території Західної України, перебував видатний письменник, історик, етнограф, культурно-просвітницький діяч Роман Гнатович Заклинський, який записав все побачене і почуте у цьому селі у свій щоденник.

Про важливі моменти з подій Першої світової війни мешканці села знали в основному з часописів, які доходили із запізненням. Час від часу населення отримувало також і листи. Зокрема, у щоденнику довідуємося, що 2 листопада 1918 р. Р. Заклинський отримав листа від поручника УСС К. Саєвича, в якому запрошував Р. Заклинського у Станіслав для освітньої роботи. У відповіді К. Саєвичу він відписав, що шукає собі таке заняття у Станіславі, щоби вистачало на прожиття. Оскільки, як згадував Р. Заклинський у щоденнику, що життя у Станіславі при найбільш економних витратах становить близько 300 корон на місяць.

Тож, від усіх цих газетних вістей та листів, Р. Заклинський «бачив, що щось діється, а передусім пригтовляється, але не сподівався, що се прийде так скоро і так рано»¹⁶.

Про події Листопадового Чину 1918 р. у Львові в с. Гнильче мешканці дізналися не відразу. Спочатку зрідка доходили всілякі чутки. Так, Р. Заклинський записав, що 3 листопада з'явилася незрозуміла чутка, що вояки, які хотіли повернутись з відпустки назад до війська, повертають назад додому. Однак, до такого виду вісток Р. Заклинський не надавав значної ваги.

Вже наступного дня, 4 листопада 1918 р. до с. Гнильче почали надходити відомості про встановлення української влади в різних населених пунктах Галичини, головню на території сучасної

¹⁶ Львівська національна наукова бібліотека імені Василя Стефаника (далі – ЛННБ ім. В. Стефаника), відділ рукописів. – Ф. 48 (Заклинські). – Оп. 1. – Спр. 151. – Арк. 1.

Тернопільщини. Так, 4 листопада, стало відомо, що Галич був зайнятий українськими січовими стрільцями. Р. Заклинський, зокрема, подав такий їхній опис: «малі хлопці, в цивільних одягах з українськими відзнаками на шапках і рукавах»¹⁷. Також, у селі Горожанка, що неподалік Гнильче, січові стрільці роззброїли місцеву австрійську жандармерію і взяли управління в свої руки. Ввечері того ж дня, зазначав Р. Заклинський, надійшли відомості про організацію віча у с. Дрищів, на якому обрано війта, проголошено українську владу і вибрано міліцію.

Однак, 5 листопада 1918 р. часописи до с. Гнильче перестали надходити. Та не зважаючи на це, вістки у село до мешканців потрапляли різними шляхами. Р. Заклинський згадував, що того дня хтось йому повідомив, що директор місцевої школи п. Турчак знав новини про Львів. І через брак відомостей Р. Заклинський пішов до нього. Але директор школи сказав йому, що в селі є український козак, комендант с. Горожанка в громадській канцелярії і відправив його до нього. У канцелярії стрілець повідомив Р. Заклинському, що вся Східна Галичина, крім Перемишля, і українська частина Буковини є в руках українського війська. Всюди панує спокій, лише у Львові були бої, але він тепер в українських руках. Також комендант сказав, що у Стрию українські січові стрільці роззброїли ешелон австрійських військ, який повертався з фронту¹⁸.

Як тільки стало відомо про перехід влади у Східній Галичині та Буковині до українців, того ж 5 листопада 1918 р. у с. Гнильче було зорганізовано віче. Воно відбулося перед читальнею товариства «Просвіта» без дозволу староства, зазначав Р. Заклинський. Віче охоронялося новоствореною міліцією з місцевих січових стрільців:

¹⁷ ЛННБ ім. В. Стефаника, відділ рукописів. – Ф. 48 (Заклинські). – Оп. 1. – Спр. 151. – Арк. 2.

¹⁸ Там само. – С. 2.

«На ганку перед читальнею стояв молоденький безвусий козак чи гайдамака Першого полку, а кругом нього свіжостворена «міліція» з тутешніх стрільців, що були на відпустках. Вони мали кріси»¹⁹.

Однак, Р. Заклинський згадував, що на віче прийшло небагато людей. Всього було близько 80 мешканців села. Це тому, що віче організували вдень, в той час як багато людей працювали в полі. Першим промовляв п. Турчак, директор Гнильченської школи. Як писав автор, він окреслив тодішній історичний момент, вказав на творення української держави на території західної України та що українці скидають 250-літнє ярмо польське і російське. Також він вказав на потребу порядку в селі і повідомив про створення міліції. Потім на зборах говорили два січових стрільця. Вони повідомили, що військова влада української держави затвердила п. Турчака комісаром с. Гнильче. Один із стрільців прочитав перелік 12 міліціонерів та сказали, що Львів захоплений поляками, котрі «не знати як обходяться з нашою інтелігенцією»²⁰. Інший оголосив, що ніхто крім міліціонерів не повинен мати зброї, а всі хто її має, повинні принести зброю, разом з амуніцією, до українського комісара. Хто не буде цьому наказу коритися, той буде покараний. Після цих виступів віче завершилося.

Але, Р. Заклинський писав, що після виступів тих двох стрільців він вже не мав піднесеного враження. А також і о. Шараневич, священник, парох с. Гнильче, відклав свою промову до церковної проповіді або наступного віча.

Так молодий козак, комендант с. Горожанка, з допомогою січових стрільців роззброїв австро-угорські військові відділи, жандармерію та встановив українську владу в селах Гнильче, а також у Горожанці та Дрищеві. Зокрема в с. Горожанка він прибув до

¹⁹ Там само.

²⁰ ЛННБ ім. В. Стефаніка, відділ рукописів. – Ф. 48 (Заклинські). – Оп. 1. – Спр. 151. – Арк. 3.

жандармерії з двома січовими стрільцями і наказав віддати зброю. Жандарми віддали зброю без опору. Австрійський комендант запитав також, про наступні їх дії: залишитися чи виїхати. Українці відповіли, що вони вільні у своїх діях. В результаті, він залишився в Горожанці, а двоє інших жандармів виїхали роззброєні.

У Дрищеві в той час був невелика залога австро-угорських військ. У час затишшя на фронті вона займалася впорядкуванням військових кладовищ у селі. Комендант Горожанки прибув до військовиків залоги і наказав здати зброю і виїхати. Вони також без опору це зробили.

Р. Заклинський описав коменданта Горожанки, організатора української влади у Гнильчі так: «убраний був у шинелю і бараккову шапку сплескану на поперек і насаджено на потилицю... То дуже молоденький, безвусий хлопець, з майже дитячим лицем; дуже енергійний, спокійний. Він протягом кількох годин зорганізував владу у Гнильчу: установив комісаря, міліцію, відбув віче, був навіть «на шляхотчині» у Гнильчу шукати за зброєю. Загалом той комендант з Горожанки оборотний і спритний хлопець»²¹.

Отже, після Листопадового Чину у Львові, 5 листопада 1918 р. було встановлено українську владу в с. Гнильче на Підгасчині. Як в інших селах та містечках, органи влади були організовані швидко та без перешкод, оскільки у повітах Галичини українці становили абсолютну більшість населення. Встановлення влади на місцях мало велике значення для західно-української держави, бо в іншому випадку її існування було б не тривале.

²¹ Там само. – Арк. 4-5.

ФРАНКО АНДРІЙ*,
ФРАНКО ОКСАНА*

**ЕТНОГРАФІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ВАДИМА
ЩЕРБАКІВСЬКОГО В ГАЛИЧИНІ (1907–1910) (ДО 140-РІЧЧЯ
ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ)**

Вадим Михайлович Щербаківський (17.03.1876 – 18.01.1957) був професором, деканом та проректором Українського вільного університету у Празі (1922–1945) та першим ректором¹ УВУ у Мюнхені (1945–1947). Вчений був обраний дійсним членом Чеської Академії наук, Словацького наукового товариства та Міжнародного антропологічного інституту в Парижі. З часу створення Української Вільної Академії наук (1947), Вадим Щербаківський очолив її археологічний відділ. З 1930 р. вчений – дійсний член НТШ, а з 1939 – академік та керівник кафедри Могилянсько-Мазепинської Академії.

Та найголовнішою його заслугою, на наш аргументований погляд, була репрезентація української науки в Європі і світі на 19-ти міжнародних наукових конгресах, симпозіумах та з'їздах в часи так званої «залізної завіси» (30-і – 50-і роки ХХ ст.). У 1996 р. нами виявлений особистий архів В. Щербаківського в Державному архіві в Празі², частина документів про вченого знаходиться в Центральному державному архіві вищих органів влади у Києві, науковому архіві

* *канд. іст. наук, науковий співробітник (Інститут І. Франка НАН України)*
* *д-р. іст. наук, проф. (Львівський національний університет імені Івана Франка)*

¹ Франко О. Наукова і суспільно-політична діяльність Вадима Щербаківського (до 120-річчя від дня народження) / Оксана Франко // *Ukrainska svobodna universita (1921–1996). Vědecku sbornik z conference venovane 75 vyrocí založení university (Praha, 29–30 Listopadu 1996)*. – Praha, 1998. – С. 45–55.

² Франко О. Аналіз документів та матеріалів особистого наукового архіву Вадима Щербаківського / Оксана Франко, Андрій Франко // *Науковий збірник Українського Вільного Університету*. – Мюнхен, 2015. – Т. 20. – С. 89–99.

Інституту археології НАН України (Київ) та Центральному державному історичному архіві у Львові (ф. 309, 328). Серед джерел, дуже важливими є польові матеріали самого Вадима Щербаківського, що зберігаються в архіві Інституту народознавства НАН України у Фонді негативів на склі (кліше) (будівництво, одяг, церкви, окремі етнографічні речі). В цьому ж фонді є кліше етнографічних матеріалів Ф. Вовка, І. Франка, В. Січинського, Я. Пастернака та інших вчених³.

В секторі фотонегатеки та архівних матеріалів Національного музею у Львові ім. Андрея Шептицького зберігаються матеріали з церковної архітектури Сколівщини, Дрогобиччини, Долинщини, Калушини, Самбірщини та інших регіонів⁴, які в 1908–1910 рр. досліджував В. Щербаківський та інші вчені

В Центральному державному історичному архіві України (Львів) зберігаються матеріали, які дають документальне підтвердження плідної наукової діяльності В. Щербаківського в Науковому товаристві ім. Шевченка⁵.

Вадим Михайлович Щербаківський народився 17 березня 1876 року в селі Шпиченці Сквирського повіту Київської області, в сім'ї сільського священика. Майже через два роки 18 грудня 1877 року побачив його світ брат Данило. Брати Щербаківські стали видатними українськими вченими.

Навчався В. Щербаківський у Петербурзькому, Московському та Київському університетах, що було пов'язано з його нелегальною діяльністю та участю в студентських рухах.

Вадим Щербаківський був активним учасником Товариства Українських Поступовців, яке стояло на позиціях української

³ Науковий архів Інституту народознавства НАН України. Фонд негативів на склі (В. Щербаківський).

⁴ Сектор фотонегатеки та архівних матеріалів Національного музею у Львові ім. Андрея Шептицького.

⁵ ЦДА України у Львові. – Ф. 309, 328.

радикальної партії. Він доставляв нелегальну партійну літературу з Петербурга до Києва⁶. У 1898 р. Вадим був заарештований у Москві та відправлений на Україні під нагляд батька.

У червні 1907 року Вадим був заарештований вдруге прямо в батьківському домі та відправлений до Сквирської, а потім – Лук'янівської в'язниці. Пробув він у Сквирі з 10 червня до 22 листопада, а з 23 листопада до 20 грудня 1907 року в київській Лук'янівській тюрмі. За допомогою свого батька о. Михайла Вадим отримав від товариша міністра внутрішніх справ Макарова дозвіл на виїзд за кордон до Австро-Угорщини⁷, хоч за рішенням суду він мав бути засланий на три роки в Наримський край. Цьому також сприяв директор Київського музею старожитностей Микола Федотович Біляшівський (1867–1925) на той час вже відомий вчений, обраний в 1906 р. членом I Державної думи (Петербург) від Київської губернії, з яким Вадим співпрацював, готуючи етнографічну виставку навесні 1906 р. Саме М. Біляшівський аж до самої смерті стане «ангелом-охоронцем» всієї родини Щербаківських.

У цей час М. Біляшівський підтримував тісні зв'язки із Львовом. Його колекції килимів та археологічних знахідок «Княжої гори» в Києві започаткували музей НТШ. З 1890 р. він став дійсним членом товариства, добре знався з його керівниками М. Грушевським та Ф. Вовком. Одна із перших праць Вадима Щербаківського була стаття, опублікована в «Записках наукового товариства Шевченка»⁸

⁶Лотоцький О. Сторінки минулого / Олександр Лотоцький. – Варшава, 1933. – С.317.

⁷Ульяновський В. Вадим Щербаківський і життя, наукова діяльність, доля творчої спадщини. Вступ до книги Вадим Щербаківський. Українське мистецтво / В. Ульяновський. – К., 1995. – С. 26.

⁸Щербаківський В. Деревляні церкви на Україні і їх типи / В. Щербаківський // ЗНТШ, – Львів, 1906. – Т.74. – Кн.VI. – С.10–32, 26 світл. і кресл. – Окрем. відб. 1906. – С.1–23.

ще до його своєрідного «заслання», що стало його візитівкою у львівський науковий простір.

З Ловрани (Абація), де він перебував декілька місяців на лікуванні, Вадим Щербаківський пише брату: «У Львові я порушив питання про те, щоб в «Записках наукового товариства ім. Шевч[енка]» зробити виділ окремих, подібний етнографічному для української церковної і народної штуки⁹. Вадиму довелося переконувати секретаря НТШ М. Гнатюка, що буде достатньо матеріалів його і Данила та пропонує брату зробити рисунки «хрестів», а він сам напише статтю до них, та знову просить його вислати фотографії двох і чотирьохкупольних церков, які можна буде опублікувати у цьому відділі «Записок» та окремими випусками.

У листі з Ловрани від 1 березня 1908 р. Вадим повідомляє брата: «В Ловрані я випадково познайомився з митрополитом уніатським Шептицьким і здається буду мати велику полегкість при екскурсії літом. Він має свій церковний музей і збирає різні речі. Я йому, між іншим розказав про архів Вишневецького». Одним із перших досліджень Данила була саме стаття «Бібліотека замку Вишневецького»¹⁰. Згодом велися переговори з музеєм Оссолінських щодо купівлі бібліотеки, але до згоди в цьому питанні не дійшли. У знайомстві з А. Шептицьким допоміг модерновий львівський поет Петро Карманський, з яким Вадим уже до того тут подружився.

Митрополит зацікавився його працями на ниві церковної архітектури, бо читав його статтю «Деревляні церкви на Україні та їх типи», надруковану в Записках НТШ у 1906 році. Як згадує Вадим

⁹НА ІА НАН України. – Ф. 9. – Спр. 162. Лист до В. Щербаківського до Д. Щербаківського. – Арк. 1.

¹⁰Там само. Лист від 1 березня 1908 р. – Арк. 1.

Щербаківський, митрополит досить довго розпитував про його працю і наміри та запропонував його працювати в своєму музеї¹¹.

Після повернення з Ловрани до Львова Вадим пішов працювати в церковний музей технічним помічником директора відомого музезознавця Іларіона Свенціцького. Вчений одразу ж розгорнув активну дослідницьку діяльність в галицьких, покутських, закарпатських та буковинських селах, фотографував для музею церкви, дзвіниці, а також знімав з них плани¹².

У цьому ж листі до батька Вадим вперше повідомляє про написання своєї праці «Архітектура у різних народів і на Україні»: «Тепер я почав писати «Історію архітектури» може до Різдва кончу. Тільки треба буде щоб Даня понайшов мої тоненькі, вузьенькі негативи подвійні з київських церков»¹³.

Окрім основних занять, вчений бере активну участь в роботі Наукового товариства ім. Шевченка. 8 грудня 1908 року Вадим Щербаківський був прийнятий на засіданні історично-філософської секції НТШ. Четвертий пункт протоколу засідання секції гласить: «Ухвалено звернутись до виділу за допомогою для В. Щербаківського на поїздку на Угорську Русь для знимання церковних творів»¹⁴.

На засіданнях секцій Товариства Вадим Щербаківський виступав з рефератами по дослідженню не тільки Галичини, а й Великої України, тим самим надаючи студіям товариства всеукраїнського значення. Це такі реферати та повідомлення: «Типи

¹¹Щербаківський В. Моє перебування та праця в Музею о. митрополита А. Шептицького у Львові / В. Щербаківський // 25-ліття Національного музею у Львові : збірник і під ред. директора музею І. Свенціцького. – Львів : Діло, 1931. – С.22.

¹²Там само.

¹³НА ІА НАН України. – Ф. 9. – Спр. 162. Лист В. Щербаківського Д. Щербаківському від 1 березня 1908 р.

¹⁴ЦДІА України у м.Львові. – Ф.309. – Оп.1. – Спр.42. – Арк. 78.

деревляних церков на Україні», «Лопушанський «Святовид», «Звірячий орнамент і скити» та ін.

У червні 1909 року В. Щербаківський оглядає старі церкви у селах Жирівці, Кугасві. Звідти він привозить до музею чимало старих рукописів, церковного одягу та посуду, зокрема гаптовану плащаницю XV ст. із села Жирівка на Львівщині. Ця реліквія в 1930 р. експонувалася на Міжнародній виставці у Варшаві і до цього часу є прикрасою Національного музею ім. А. Шептицького Львові.

Разом з художником Михайлом Бойчуком він навчається у львівській реставраційній школі, де здобуває фах реставратора¹⁵.

Неприємна пригода трапилася з вченим, коли він перебував на Буковині, у рідному селі Юрія Федьковича – Сторонці-Путилові. Його заарештували жандарми, підозрюючи, що він є російським шпигуном. Причиною цього був паспорт Щербаківського – підданого Росії. Після арешту його посадили в чернівецьку в'язницю, де він просидів три дні. Тільки після того, як у справу втрутився віце-маршал Буковинського Сейму, професор Степан Смаль-Стоцький, який був членом НТШ, Вадим зміг повернутись до Львова¹⁶.

Вадим Михайлович сприяв встановленню наукових і громадських зв'язків між Галичиною та Наддніпрянщиною. «Шептицький має свій церковний дуже гарний, хоч і невеликий музей, – пише він брату в одному з листів брату, – але в ньому нема жодного підризника вишиваного. Було б дуже жадано, щоб Ти або Біляшівський прислали 1-го підризника цілого і зо 2 литви на зразок до музею Шептицького, бо він міг би пустити це в діло і зробити підризника в старім стилю. А в обмін за підризники міг би дати вам 2 або 3 старопечатні книги або може рукопись... Було б добре коли б

¹⁵Ульяновський В. Вадим Щербаківський... С. 28.

¹⁶Щербаківський В. 25-ліття національного музею ... – С. 25.

тепер почалися у наших українців тісніші стосунки з Галичиною. Народ тут завзятий і працює не покладаючи рук. З копійок такі речі робить, що ніколи віри не няв би... бо боротьба завзята але ж за те і з результатом»¹⁷.

В. Щербаківський також сприяв публікації пісень, зібраних полтавцем Порфирієм Мартиновичем у виданнях НТШ, що ініціювало наукові зв'язки.

За час перебування у Львові Щербаківський мав можливість здійснити кілька поїздок по Європі, зокрема побував вдруге в Італії разом із своєю хворою сестрою Євгенією, де знайомився з пам'ятками архітектури та мистецтва, вивчав мистецтво у музеях Риму, Неаполя, Флоренції.

«Від нового року, – пише він брату, – я займу голов[ну] посаду директора Музея церковного, поки вернеться директор, що взяв собі відпустку. Плату буду мати 45 рублів¹⁸.

За цей час він здійснив ще і друку подорож до Італії, де міг поглибити свої знання з мистецтвознавства та архітектури. Всюди він фотографував мистецькі шедеври та купував різні листівки.

У іншому листі з Неаполя Вадим пише: «У Львові уже маємо Національний музей імені Шептицького, там де я працював. Коштує він уже до 40000 рублів, то близько дев'ятьдесят п'ять тисяч корон. Окрім того при Науковім товаристві окрім етнографічного [музею] є ще природознавчий»¹⁹.

В Італії Вадим Михайлович мав намір опублікувати свою працю італійською мовою, а також видати Історію мистецтва. «Тепер українці

¹⁷НА ІА НАН України. – Ф. 9. – Оп.1. – Спр. 162. Лист Вадима Щербаківського до Данила Щербаківського із Львова [1909]. – Арк.2, 3.

¹⁸Там само. Лист Вадима Щербаківського до Данила Щербаківського із Львова [грудень, 1908]. Арк. 1.

¹⁹Там само. Лист В. Щербаківського Д. Щербаківському з Неаполя [лютий, 1909]. – Арк. 1, 2.

в Галичині з року на рік зростають, і на моїх навіть очах надзвичайно вирости. Тепер є більше 5000 дітей, що учаться у своїх гімназіях своєю мовою і тому дуже важно їм допомогти, бо коли то ще там у Вас теє буде, а тут уже кабінети готуються до будучого університету, а се мабуть діло тільки недовгого часу»²⁰.

У першій своїй фундаментальній праці "Архітектура у різних народів і на Україні" (1910) вчений висвітлює історію розвитку архітектури в світі з найдавніших часів де серед інших народів повноправними виступають і українці. Стаття "Деревляни церкви на Україні та їх типи", що в 1906 р. була опублікована в Записках НТШ повністю увійшла до цього наукового дослідження. Окрім цього Вадим Михайлович додає інформацію про іконостаси, образи, українську хату та її інтер'єр. Він бачить відродження стародавнього українського архітектурного стилю і як приклад наводить будинок Земства в Полтаві та будинок бурси Педагогічного товариства у Львові збудований за проектом архітектора І. Левинського. Автор згадує також церкву у с. Плішивці біля Полтави, що збудована на зразок Новомосковської. Остання згодом була перенесена до Полтави. Дослідження В. Щербаківського "Архітектура у різних народів і на Україні" вийшло також і окремим відбитком і мало 254 с. (з ілюстраціями). Книга отримала схвальні відгуки Гр. Коваленка з Полтави, І. Свінцицького зі Львова та В. Кричевського з Києва.

З 1922 по 1945 рр. В. Щербаківський проживав в Празі, але підтримував тісні зв'язки з Львовом. 11 січня 1930 року історико-філософська секція Наукового товариства імені Шевченка обрала В. Щербаківського дійсним членом «в признанні наукових заслуг». У червні того ж року львів'яни задумали видати спомини й матеріали з життя видатного співака Олександра Мишуги. Станіслав Людкевич

²⁰Там само.

просив Щербаківського написати спогади про співака, «з котрим Ви приятелювали»²¹. В жовтні 1934 року на засіданні етнографічної комісії НТШ був заслуханий реферат ученого «До питання про українське весілля»²².

У Центральному державному історичному архіві у Львові зберігається фонд Редакції української Загальної енциклопедії (УЗЕ), ф. 328. У списку авторів редакції числиться Вадим Щербаківський. Тут також зберігається список статей до розділу «Україна», де також фігурує прізвище вченого²³. Про працю Вадима Щербаківського в УЗЕ в 1930–1934 рр. пише Симон Наріжний²⁴.

У березні 1939 року вчений був обраний академіком-керівником кафедри передісторії Української Могілянсько-Мазепинської Академії у Львові. Тоді ж Академія, а в 1941 році Наукове товариство імені Шевченка, намірившись видати довідники про своїх членів, витребували від ученого його життєпис та список праць, що так і не були тоді опубліковані²⁵.

Українська Могілянсько-Мазепинська Академія була створена у Львові і Варшаві на протигагу знищення в 30-і роки на Україні інститутів Всеукраїнської Академії наук у Києві. Відомо, що більшість безневинних вчених була репресована, а ВУАН зазнала таких «реорганізацій», які можна вважати за її знищення.

Празький період життя і наукової діяльності Вадима Михайловича Щербаківського (1922–1945 рр.) був найдовшим і найпродуктивнішим. Тут він проявив себе як: педагог та організатор

²¹Ульяновський В. Вадим Щербаківський. Життя, наукова діяльність, доля творчої спадщини / Василь Ульяновський. – К., 1996. – С.70.

²² Там само.

²³ ЦДІА України у Львові. – Ф. 328. Українська загальна енциклопедія. – Спр. 111.

²⁴Наріжний С. Українське еміграція / Симон Наріжний... – С. 317.

²⁵ЦДІА України у м. Львові. – Ф. 309. – Оп.2. – Спр. 1998. – Арк. 1–2.

наукового процесу (декан, проректор); як вчений-дослідник, зокрема, складних теоретичних етногенетичних проблем («Формація української нації»); як видавець та суспільно-політичний діяч, що формував і виховував національну еліту. Найбільшою заслугою вченого, на нашу думку, була репрезентація української науки на міжнародному рівні, наукові зв'язки (участь у 19 наукових конференціях, читання лекцій і співпраця в УНІ в Польщі, УНІ в Берліні, НТШ у Львові тощо) та публікація наукових досліджень про Україну в європейських виданнях.

Головним ініціатором створення УВУ у Мюнхені 1945 р. і був професор В.М. Щербаківський, до нього приєдналися проф. І. Мірчук та інші. Перші збори відбувалися в помешканні вдови професора Степана Томашівського – Марії Томашівської, на Йоганнгоїя. В 1930 р. видатний вчений, викладач Львівського і Краківського університетів Степан Томашівський помер в Кракові²⁶, а його дружина емігрувала до Мюнхена. В її помешканні відбувалися і перші лекції. Ректором УВУ обрано Вадима Щербаківського, деканом філософського факультету – професора Івана Мірчука, правничого – Л. Окіншевича, секретарем – М. Томашівську. Таким чином, в грудні 1945 р. оформлення документації заснування університету було закінчено. Цю дату можна вважати початком УВУ у Мюнхені. В 2015 р. йому сповнилося 70 років.

Як розгортались події? УВУ створений в 1945 р. – ректор В. Щербаківський. Викладання розпочалось тільки з початком 1946/1947 навчального року. Перша програма вийшла 1947 р. В листопаді 1945 р. після прийняття проекту «Тимчасового положення» була створена Українська Вільна Академія наук, 25 квітня 1946 р. її

²⁶Франко О. Степан Теодорович Томашівський / Оксана Франко, Михайло Швагуляк // Енциклопедія Львівського національного університету імені Івана Франка. – Львів, 2014. – Т.2. – С. 527–528.

президентом обрано Дмитра Дорошенка, а керівником археологічного відділу – Вадима Щербаківського, який працював на цьому місці один рік. Після відмовлення, цю посаду зайняв Петро Курінний, який емігрував з України. У книзі спогадів «Мені 70» В. Кубійович згадує, що 30 березня 1947 р. В. Щербаківського було обрано до відділу (президії) НТШ²⁷. 25 квітня 1946 р. УВАН об'єднала 118 вчених, з них 10 жінок, серед яких була учениця В.Хвойки Валерія Козловська. Етнографічну групу УВАН очолив фольклорист і літературознавець Віктор Петров, який створив 25 вересня 1945 р. в Ньурнбергу Мистецький український рух (МУР) та «Видавничу спілку» при ньому, яка видала праці В. Щербаківського «Кам'яна доба на Україні» та «Історія археологічного знання про Україну» П. Курінного. 30 березня 1947 р. в Мюнхені відновлено діяльність НТШ на чолі з Іваном Раковським і Зеноном Кузелею як заступником голови. Членом президії (відділу) та головою археологічної секції обрано Вадима Щербаківського а його замісником Ярослава Пастернака.

13 червня 1947 р. відбулись святочні «сходини», присвячені І.Франкові, на яких З. Кузеля виступив з рефератом «І. Франко як етнограф».

Вчені їздили по таборах, де ще деякий час перебували українські репатріанти, читаючи там лекції, зокрема з етнографії, та інших галузей наук.

При НТШ була відновлена Етнографічна комісія, члени якої мали провести дослідження в українських таборах, для цього З. Кузеля та

²⁷Кубійович В. Мені 70 / Володимир Кубійович. – Париж ; Мюнхен, 1970. – С. 79.

В. Петров склали спеціальні анкети і видали методичні поради для збирання матеріалів з народної медицини²⁸. Збором етнографічних матеріалів в українських таборах під керівництвом З. Кузелі почав свою діяльність Олекса Воропай. 18 вересня 1947 р. В. Щербаківський організував науковий з'їзд в Меттенвальді.

В останні роки життя (1951-1957), перебуваючи на відпочинку в Лондоні, Вадим Щербаківський опублікував дуже багато матеріалів на сторінках лондонського журналу «Визвольний шлях», а після його смерті тут були надруковані фундаментальні праці вченого «Український етнічний тип» (1961–1962), «Формація української нації» (1965–1970), а також спогади про М.Лисенка, Терещенків та полтавських діячів.

²⁸Франко О. Наукова діяльність Віктора Петрова (40-і роки XX ст.) // Оксана Франко, Наталія Хомин // Вісник Інституту археології ЛНУ імені Івана Франка. – 2012. – № 7. – С. 75–83.

**ГРИГОРІЙ СКОРОПАД – ОРГАНІЗАТОР
ПРОСВІТНИЦЬКОГО РУХУ В СЕЛІ ВЕРХНІ ГАЇ НА
ДРОГОБИЧЧИНІ**

Національно-визвольна боротьба та культурно-просвітницька «революція» першої половини ХХ ст. породила велику когорту визначних діячів як загальноукраїнського, так і місцевого значення. Якщо про перших написано багато досліджень, розвідок, видано книги тощо, то про других їх майже немає.

Наше дослідження стосується одного з діячів просвітницького та національно-визвольного руху регіонального значення – Григорія Скоропада.

Скоропад Григорій Іванович народився 10 жовтня 1912 р. в селянській родині в селі Верхні Гаї на Дрогобиччині. Після закінчення сільської школи¹ у 1923 році вступив до Стрийської гімназії. Про період навчання у гімназії інформації збереглося мало. Відомо, що однокласниками Григорія Скоропада були Володимир Тимчій та Петро Мірчук, згодом визначні діячі національно-визвольних змагань². У гімназії Григорій Скоропад познайомився зі Степаном Бандерою (закінчив гімназію у 1927 році³ – *авт.*), який неодноразово бував у нього в гостях. Степан Бандера з гімназійними товаришами створили таємну націоналістичну організацію (Організація учнів вищих клас

* *аспірант (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка)*

¹ Записано 27.05.1997 р. від Ілик Параскевії, 1915 р.н.(с. Верхні Гаї).

² Король В. Історія Стрийської гімназії (1918-1932). – Стрий, 1998. – Т.2. – С. 24.

³ Король В. Історія Стрийської гімназії (1933-1944). – Стрий, 2000. – Т.3. – С. 69.

українських гімназій – авт.). Григорій Скоропад став членом цієї організації⁴.

До того ж, навчання у гімназії дало можливість Григорієві Скоропаду ближче познайомитися з діяльністю молодіжно-патріотичної скаутської організації «Пласт», у результаті чого Григорій 1930 року організовує пластовий гурток у рідному селі. Проте заснування «Пласту» призвело до того, що польська влада воєводським рескриптом у Львові від 26 серпня 1930 року ліквідувала діяльність читальні «Просвіти» у с. Верхні Гаї за те, що у її приміщенні було проведено збори «Пласту», забороненого владою 12 березня 1930 року. У рескрипті було зазначено, що зібрання «Пласту» в читальні дозволяв голова сільської «Просвіти» Іван Скоропад⁵.

Після заборони «Пласт» усе-таки продовжував діяти, що змусило польську владу вдатися до репресивних заходів. Так, 26 вересня 1930 року на Дрогобиччині було проведено масові арешти. Зпоміж 42-х пластунів було заарештовано і Григорія Скоропада. Заарештованих два дні тримали в Дрогобицькій в'язниці, а з 29 вересня 1930 року перевели у Самбірську. Григорій Скоропад перебував в одній камері з С. Біласом, братами Никораками (учні української гімназії в Стрию), П. Денківим, Сенківим та Михайлом Івасівкою-Лишуком. Слідство тривало майже місяць, а тоді за старанням адвокатів (Степана Витвицького, Блажкевича, Кузіва, Степана Барана, Ільницького) почали звільняти заарештованих з в'язниці. На четвертому тижні слідства з їх камери випущено усіх заарештованих, окрім Денківа та Сенківа.

Судовий процес відбувався у Дрогобичі з кількома перервами і тривав до січня 1932 року. Всіх 42-х звинувачували за статтями 285-87

⁴ Записано 27.05.1997 р. від Ілик Параскевії, 1915 р.н.(с. Верхні Гаї).

⁵ Центральний державний історичний архів у м. Львові (далі – ЦДА у Львові). – Ф.348. – Оп.1. – Спр. 2289. – Арк. 13.

і 305 – за приналежність до Пласту. За вироком суду Григорій Скоропад отримав один місяць ув'язнення⁶.

Перебування у в'язниці та під слідством не дало змоги Григорієві Скоропаду продовжити повноцінне навчання і здати матуру (екзамен зрілості). Про це свідчить також і те, що у 1931–1932 навчальному році Григорія Скоропада у списках учнів випускного 8-«С» класу немає, як і 12-ти його товаришів⁷.

Відбувши покарання і вийшовши з в'язниці, приблизно у 1932 – 1933 роках Григорій Скоропад організує в селі першу п'ятірку ОУН. До неї входили: Гук Іван із с. Василя, Борис Федір з с. Стаха, Гук Михайло з с. Миколи. Станичним ОУН у селі був Григорій Скоропад. Члени п'ятірки займалися ідеологічною та політичною підготовкою населення, готували кадри. Всі брали активну участь в роботі читальні «Просвіта» та просвітницьких гуртках. Згодом мережа підпілля збільшилася за рахунок вступу в ОУН нових членів, які також були тісно пов'язані з просвітянським рухом⁸.

Григорій Скоропад усвідомлював, що проводити націоналістично-патріотичну діяльність лише через підпілну мережу ОУН недостатньо, тому почав вести роботу через легальні структури товариства «Просвіта».

1933 року Григорія Скоропада обирають секретарем, а з другої половини 1935 по 1939 рр. незмінним головою «Просвіти» села Верхні Гаї⁹. З того часу чисельність членів «Просвіти» різко зростає, так, 1935

⁶ Івасівка-Лишук М. Мій перший арешт // Дрогобиччина – земля Івана Франка: Зб. геогр., іст. і етногр. матеріалів. / Головний ред. Колегія Л. Луців. – Т. 1. – Нью – Йорк – Париж – Сідней – Торонто, 1973. – С. 132, 136, 138.

⁷ Король В. Історія Стрийської гімназії (1918-1932). – Стрий, 1998. – Т. 2. – С. 52.

⁸ Записано 17.04.1995 р. від Борис Миколи, 1918 р.н. (с. Гаї Верхні); Ханас В. Нам дзвони не грали, коли ми вмирали. (Участь мешканців Верхніх Гаїв у національно-визвольних змаганнях 30-50-х років ХХ ст.) // Бойки. Видання науково – культурологічного товариства «Бойківщина». – Дрогобич, - 1998. - № 7-12; 1999.-№ 1-12 (53-70) - С.33.

⁹ ЦДА у Львові. – Ф.348. – Оп.1. – Спр. 1727. – Арк. 10, 15, 23, 25, 29.

р. – 98 членів, 1936 р. – 200, 1937 р. – 208, 1938 р. – 199, 1939 р. – 232¹⁰.

Щоб залучити якомога більше населення до просвітницької роботи, необхідно було створити належні економічно-господарські умови з метою отримання селянами прибутків від своєї праці. Тому Григорій Скоропад організовує так званий низовий кооператив, у якому відбувалася реалізація товарів¹¹. 1936 року було засновано ще один кооператив – кредитовий, який швидко розвивався і вже станом на 31 грудня 1938 р. його балансова сума становила 2,9 тисячі¹². Також відомо, що Григорій Скоропад був співголовою господарсько-споживчої спілки «Праця» (1931 р.)¹³.

З метою забезпечення сільських кооперативів дешевими продуктами Скоропад з товаришами Ю. Саварином та Ільницьким відкрили у Дрогобичі пекарню «Колос» по вул. Плебанській, хоча це їм вдалося з великими труднощами. Крім цього, вони мали ще крамницю в торговому залі, яка була заснована ще 1935 року. На 1939 рік у них було 10 працівників, 4 вози, 6 коней. Свою продукцію, зокрема печиво, доставляли в села до кооперативних крамниць¹⁴.

Для того, щоб селяни могли реалізувати надлишки молока, Скоропад агітує їх заснувати молочарню. Селяни підтримали його ініціативу. З того часу почала діяти молочарня «Маслосоюзу»¹⁵, яка за короткий час стала районною молочарнею, таких у Дрогобицькому

¹⁰ На підставі даних ЦДДА у Львові. – Ф.348. – Оп.1. – Спр. 1727.

¹¹ Записано 27.05.1997 р. від Ллук Параскевії, 1915р.н.(с. Верхні Гаї).

¹² Скочильяс І. Кредитові кооперативи в Дрогобицькому районі //Дрогобиччина – земля Івана Франка : Зб. геогр., іст. і етногр. матеріалів./ Головний ред. Колегії Л. Луців . – Т. I. – Нью – Йорк – Париж – Сідней – Торонто, 1973. – С. 540.

¹³ ЦДДА у Львові. – Ф.348. – Оп.1. – Спр. 1727. – Арк. 31, 34.

¹⁴ Німилевич Д. Українське приватне купецтво та ремісництво в Дрогобичі (1920-1040) //Дрогобиччина – земля Івана Франка : Зб. геогр., іст. і етногр. матеріалів./ Головний ред. Колегії Л. Луців . – Т. I. – Нью – Йорк – Париж – Сідней – Торонто, 1973. – С. 566.

¹⁵ Записано 27.05.1997 р. від Ллук Параскевії, 1915р.н.(с. Гаї Верхні).

повіті було п'ять (Літині, Добрівлянах, Меденичах, Волі Якубові та Верхніх Гаях)¹⁶.

Окрім економічно-господарського забезпечення життя селян, Григорій Скоропад активізує розвиток національно-культурного товариства «Просвіта», різних гуртків і секцій при ній, а саме: «Сільський Господар», «Рільничій», «Секція Господинь», «Хліборобський вишкіл молоді», «Відродження», «Молода Просвіта», драматично-театральний гурток, самоосвітні гуртки тощо.

Культурно-просвітницька робота, проведена під керівництвом Григорія Скоропада, мала велика значення як для мешканців села, так і для цілого повіту. Беручи до уваги обсяг статті, звернемо увагу лише на найбільш яскраві події, а саме: курси, вишколи, змагання тощо.

Добре налагоджена робота та авторитет місцевого Товариства «Сільський Господар» спричинилася до того, що взимку 1937 р. у Верхніх Гаях відбулися тримісячні курси господинь повіту¹⁷, які надали жінкам можливість практично опанувати навички варіння, шиття, крою тощо.

1938 року філія Товариства «Сільський Господар» вирішила взяти участь у Комісії «Пшиспособеня Рольнічого», у якій проводилися вправи передовиків, а їх було три, проходили вони в Найдорфі – найкращому польському осередку, а також у Трускавці та Верхніх Гаях, де були найкращі українські гуртки. Після їх завершення голова комісії – директор польської гімназії Коньовський не міг

¹⁶ Німилович Д. Інші кооперативні організації в Дрогобичі //Дрогобиччина – земля Івана Франка : Зб. геогр., іст. і етногр. матеріалів./ Головний ред. Колегії Л. Луців . – Т. I . – Нью – Йорк – Париж – Сідней – Торонто, 1973. – С. 544.

¹⁷ Бурачинська Л. Праця жіноцтва Дрогобиччини //Дрогобиччина – земля Івана Франка : Зб. геогр., іст. і етногр. матеріалів./ Головний ред. Колегії Л. Луців . – Т. I . – Нью – Йорк - Париж - Сідней – Торонто, 1973. – С. 555.

перенести того, що українці, учасники змагань, перевершували поляків.¹⁸

Взимку 1938 р. відбулися змагання-іспити членів самоосвітніх гуртків. У великому залі Народного Дому зібралося для змагань 86 молодих хлопців із читалень повіту. Іспити з історії, літератури, мови, географії України проводили вчителі гімназії: директор Бараник, професори Іван Чмола, Петро Карманський, Дмитро Бурко та інші. Після закінчення іспиту-змагання перше місце здобули члени самоосвітнього гуртка при читальні у Верхніх Гаях. По змаганнях директор Бараник у розмові з І. Сकोчилясом сказав: «Та ж вони мають знання на рівні учнів гімназії. Як би я був задоволений, щоб мої учні так добре відповідали на всі питання з літератури та історії України, як ці молоді сільські хлопці, що мали лише закінчену початкову школу»¹⁹.

Впродовж осінньо-зимового періоду 1938 – 39 рр. у Верхніх Гаях було проведено ще одне навчання для жіноцтва «Секції Господинь». На урочисте свято закінчення цього курсу була запрошена Олена Кисілевська (1869 – 1956) – письменниця, редактор журналу «Жіноча Доля», що видавався у Коломиї, та багато інтелігенції з Дрогобича. Мистецтво варіння і випічки курсантки показали на гарно прибраних столах під час багатой вечери, а шиття, крій і ручні роботи гості оглянули в сусідній кімнаті.

«День української господині» був найкращим свідченням організаційної роботи Філіальної Секції Господинь та інструкторів.

¹⁸ Каплистий М. Праця філії т-ва «Сільський Господар» у Дрогобиччині 1934/39 роках // Дрогобиччина – земля Івана Франка : Зб. геогр., іст. і етногр. матеріалів./ Головний ред. Колегії Л. Луців . – Т. I . – Нью – Йорк - Париж - Сідней – Торонто, 1973. – С. 528-529.

¹⁹ Сकोчиляс І. Товариство «Просвіта» // Дрогобиччина – земля Івана Франка : Зб. геогр., іст. і етногр. матеріалів./ Головний ред. Колегії Л. Луців . – Т. I . – Нью – Йорк - Париж - Сідней – Торонто, 1973.– С. 221.

Закінчення шеститижневого курсу в Гаях – яскравий приклад навчально-практичної праці. Організаційна, навчальна, виховна і господарсько-практична праця залишила глибокий слід серед жіноцтва²⁰.

Характеризуючи культурно-просвітницьку діяльність Григорія Скоропада, Макар Каплистий справедливо зазначав: «Григорій Скоропад був ідейним провідником і рушієм праці в селі»²¹.

Добре організована культурно-просвітницька праця була перервана Другою світовою війною. У житті Григорія Скоропада настали важкі часи. Через свою діяльність він був змушений покинути Україну перед загрозою більшовицьких репресій. Німецько-радянська війна дала змогу повернутись на Батьківщину, але нові окупанти заарештували його за приналежність до ОУН та активну діяльність у період українського державотворення (червень-липень 1941 р.). Перебував у в'язницях Дрогобича, Львова («Тюрма на Лонцького»), концентраційних таборів Аушвіц-Біркенау (в Освенцимі) та Маутгаузен²². Дивом йому вдалося вижити. Після закінчення Другої світової війни з переселенцями повертається в Україну у с. Підгірці Бродівського району Львівської області. Проте перебування в неволі негативно позначилося на здоров'ї, почав хворіти, переніс два інфаркти. Помер 8 травня 1988 р., похований на цвинтарі села Верхні Гаї²³.

Діяльність Григорія Скоропада для національно-культурного життя села Верхні Гаї у 30-х рр. ХХ ст. мала надзвичайно важливе

²⁰ Каплистий М. Вказана праця. – С. 526-527.

²¹ Там само. – С. 530.

²² Записано 27.05.1997 р. від Ілик Параскевії, 1915р.н.(с. Верхні Гаї); Мірчук П. У німецьких млинах смерті (Спомини з побуту в німецьких тюрмах і концлагерах 1941-1945). – Нью-Йорк – Лондон, 1957. – С. 220; Фортуна В. З минулих літ. Спогади / Львівський національний університет імені Івана Франка, Наукова бібліотека. – Львів, 2005. – С. 113.

²³ Записано 27.05.1997 р. від Ілик Параскевії, 1915р.н.(с. Верхні Гаї).

значення. Своєю працею, наполегливістю, особистим прикладом він зумів залучити до громадського життя значну частину гаївчан, став ідейним провідником і рушієм праці в селі. Його діяльність та діяльність структур, які він очолював, були визнані та позитивно оцінені керівництвом просвітянського руху та громадськістю Дрогобиччини.

ПРАВОСЛАВНА ПАРАФІЯЛЬНА МЕРЕЖА НА ЯВОРІВЩИНІ В XV-XVII СТ.: РОЗВИТОК ТА ДІЯЛЬНІСТЬ.

У статті досліджено формування парафіальної мережі на Яворівщині в XV – XVII ст. Вказано на наявність тут різних культурних, релігійних та етнічних впливів. Розглянуто місце православних громад у релігійному та політичному житті українців.

Ключові слова: люстрація, єпархія, парафія, священник, Яворівщина.

Реконструкція парафіальної мережі в давніх українських православних єпархіях є складним завданням істориків і богословів. Дослідження ускладнює практично повна відсутність списків-реєстрів церковних осередків. Регулярне ведення метричних книг у Київській митрополії було впроваджене тільки після реформ митрополита Петра (Могили), тобто в другій половині XVII ст.

Тому підставою для відтворення локалізації православних парафій є матеріали люстрацій королівських маєтків, документи городських і земських судів, що засвідчують розв'язання майнових суперечок, підтвердження майнових прав, конфліктів духовенства та мирян тощо. Саме на такі документи, поруч із нечисленними збереженими пам'ятками тодішнього єпархіального справочинства, опиралися відомі дослідники проблеми – українські: М. Андрусак, М. Грушевський, І. Крип'якевич, І. Шараневич, польські: З. Будзінський, А. Яблоновський, прот. М. Бенза та ін¹.

*канд. богословських наук, історик (настоятель Мужилівської Свято-Михайлівської парафії УПЦ КП).

¹Грушевський М. Історія України-Руси. – Київ: Наукова думка, 1994. – Т. V. – 704 с.; Спів галицьких парохій XII-XVI ст. // Студії семінаря для історії Сходу у філософічному виділі гр.-кат. Богословської академії у Львові під редакцією проф. д-ра Івана Крип'якевича. – Львів, 1939. – Т. 1. – 56 с.; Шараневич І. Черги из истории церковних бенефиций мирского духовенства в Галицкой Руси. – Львов : Типографія

Православні парафії Яворівщини від початку свого існування входили до складу Перемишльської єпархії. Територіально ця православна єпархія поширювалась на заході – поза Ряшів (сьогодні Жешув, Польська Республіка), на сході – поза Сколе, Стрий і Закарпаття, на півночі – майже до Львова². Такий стан тривав аж до створення окремих єпархій в Галичині (середина XII ст.) і Закарпатті (кінець XV ст.). Перемишльська єпархія входила до Київської, а в певні періоди (1303-1347, 1371-1414) до Галицької митрополій Константинопольського патріархату.

Специфіку формування парафіяльної мережі в структурі єпархій визначало й те, що Львівська та Перемишльська єпархії були західними єпархіями митрополії, що поширювалися на територію співіснування різних культурних, релігійних та етнічних впливів. На підставі булли папи Григорія XI від 1375 р. Галич і Перемишль – православні кафедральні осередки, стали також центрами відповідних дієцезій новоствореної латинської церковної провінції – Галицької митрополії (архідієцезії).

На початок XV ст. православні громади на Яворівщині діяли у складі Перемишльської, частина – Львівської єпархій, мали церкви або каплиці для богослужінь. Відомо, що король Ягайло 16 березня 1420 р. підтвердив майнові надання церкви «грецького обряду» в

Ставропигийского института, 1897. – 392 с.; *Źródła Dziejowe. Polska XVI Wiek. – Warszawa, 1902. – Т. XVIII. Ruś Czerwona. – Część I. – 252 s.*; . Budzyński Z. Sieć parafialna prawosławnej diecezji przemyskiej na przełomie XV i XVI wieku. Próba rekonstrukcji na podstawie rejestrów podatkowych ziemi przemyskiej i sanockiej / Polska – Ukraina. 1000 lat sąsiedztwa. – Przemysł, 1990. – Т. 1. – S. 135 – 156.; Bendza M. Prawosławna diecezja przemyska w latach 1596-1681. Studium historyczno-kanoniczne. – Warszawa, 1982. – 267 s.

²Цебенко М., прот. Хрещення Руси-України та його вплив на формування адміністративно-церковних структур на західноукраїнських землях. Доповідь виголошена 8 вересня 2013 року в Дрогобицькому академічному обласному музично-драматичному театрі імені Юрія Дрогобича на урочистій Академії присвяченій 1025 літтю Хрещення Руси-України // Духовна криниця. – Дрогобич, 2013. – № 4, вересень. – С. 2-3.

Страдчі³, перша письмова згадка про яку датується 1416 р⁴. Священиками церкви Успіння Пресвятої Богородиці в Страдчі у 1416 р. служили Яків Корописович і Димитрій, 1420 – Петро і Яків, 1500 – Ухолдич, Яцко, Нестер, 1515 – Яків Турок і Сенько⁵. Православна парафія станом на 1445 р. діяла у Вороцеві⁶. Документи надають інформацію, що в церкві Різдва Пресвятої Богородиці с. Вороців у різний час служили священики Іван (1445), Захарія (1555), Василь (1597, син Захарії) та співав дяк Мартин (1498)⁷.

На основі податкових реєстрів польський дослідник Здіслав Будзинський простежив, що православні парафії на поч. XV ст. діяли в Ляшках (1507, сьогодні – Глинець), Бунові (1510), Любинях (1510), Поруденці (1510, сьогодні – Поруденко), Рогізному (1510), Порудному (1511, сьогодні – Калинівка)⁸. У реєстрі податків 1515 р. вказані окремі села Яворівщини, в яких тоді були православні церкви і священики, зокрема Велике Поле, Вербляни, Віжомля, Гнійниці (Глиниці),

³Матеріали до історії суспільно-політичних й економічних відносин Західної України / Зібрав і видав Михайло Грушевський. – Частина 1. – Львів, 1906. – С. 19-21.

⁴Спис галицьких парохій XII-XV ст. – Т. 1. – С. 15.

⁵Матеріали до історії суспільно-політичних й економічних відносин Західної України. – С. 20.; Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego bernardyńskiego we Lwowie. – Lwow, 1872. – Т. 3. – № LXXXVII. – S. 170.; Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego bernardyńskiego we Lwowie. – Lwow, 1891. – Т. 15. – № 3002. – S. 399.; Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego bernardyńskiego we Lwowie. – Lwow, 1884. – Т. 10. – № 575. – S. 39.; Matricularum Regni Poloniae Summaria. Pars IV. Volumen 3-um (1533-1548). – № 18835. – Varsoniae, MCMXV. – S. 72.

⁶Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego bernardyńskiego we Lwowie. – Lwow, 1889. – Т. 14. – № 1408. – S. 175-176.; Спис галицьких парохій XII-XVI ст. – Т. 1. – С. 15.

⁷Спис галицьких парохій XII-XVI ст. Т. 1. – С. 15.; Шараневич И. Черты из истории церковных бенефиций мирского духовенства в Галицкой Руси. – С. 78, 79, 88.; Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego bernardyńskiego we Lwowie – Т. 15. – № 2615. – S. 346.; Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego bernardyńskiego we Lwowie – Т. 10. – № 963. – S. 64;

⁸Budzyński Z. Sieć parafialna prawosławnej diecezji przemyskiej na przełomie XV i XVI wieku. Próba rekonstrukcji na podstawie rejestrów podatkowych ziemi przemyskiej i sanockiej / Polska – Ukraina. 1000 lat sąsiedztwa. – Przemysł, 1990. – Т. 1. – S. 141, 143, 145, 147, 148.

Доброгани, Любині, Ляшки (Глинець), Мальчиці і Поріччя, Порудно (Калинівка), Поруденце (Поруденко), Прилбичі, Рогізно, Серни (Сарни), Стариська (Старичі), Страдч, Чернилява, Чолгині, Яворів, Яжів Новий (Новий Яр), Яжів Старий (Старий Яр) і Залужжя⁹.

Тут згадано й про те, що у Віжомлі, Яжеві Старому (Старий Яр) і Залужжі та Черниляві священики відсутні (pope desert), можливо загинули під час татарських нападів 1508 або 1509 рр.¹⁰. В Яжеві Новому священик охарактеризований як убогий, ймовірно татари спалили село разом з церквою 1316 р.¹¹. Станом на 1531 р. парафії діяли також у селах, які належали до Белзької землі: Вороблячині, Грушеві, Коханівці, Смолині¹².

Церкви у Дрогомишлі і Нагачеві зазначені як зруйновані¹³. Тут треба пояснити, що специфіка парафіяльного будівництва в латинників і православних Корони Польської була різна. Якщо для заснування католицької парафії обов'язковою була фундація, то підставою заснування православних парафій і монастирів – майже виключно рішення громади, підкріплене волею ктитора (патрона). Найчастіше після смерті такого шляхтича-ктитора неможливість громади та невеликі пожертви не дозволяли утримувати храм в належному стані і він руйнувався.

Матеріальне становище сільського православного духівництва теж було недостатнє. Збереглося мало документальних підтверджень щодо дотацій православних церков у XVI ст. Відомо, що станом на

⁹Яворівщина і Краковеччина: Регіональний історично-мемуарний збірник. – Нью-Йорк–Париж–Сідней–Торонто, 1984. – С. 36.; Źródła Dziejowe. Polska XVI Wiek. – Część I. – S.125,127,130, 134,152,162,163,164,167,168.

¹⁰Źródła Dziejowe. Polska XVI Wiek. – Część I. – S. 125, 164.

¹¹Яворівщина і Краковеччина: Регіональний історично-мемуарний збірник. . – С. 36.

¹²Źródła Dziejowe. Polska XVI Wiek. – Część I. – S. 248-249.

¹³Tamże – S. 248-249.

1528 р. церкві с. Залужжя віддавна належало пів лану¹⁴ поля над р. Шкло у верхів'ях яворівського ставу¹⁵. Микола Андрусак припускав, що в окремих селах церкви віддавна володіли земельними наділами, але «в нових (несприятливих для українців – автор) умовах церковні громади не могли документами доказати своїх прав й приходські землі переходили до державців сіл і війтів»¹⁶.

Документ від 1539 р. підтверджує право на посідання церкви Успіння Пресвятої Богородиців Стариських священику Омеляну і його синові¹⁷. В подальшому парафії здебільшого переходили від батька до сина. Перша документальна згадка про церкву у Вільшаниці є від 1445 р.¹⁸. Станом на 1564 р. православні парафії діяли у Верещиці, Курниках і Лелехівці¹⁹. У люстрації 1578 зафіксовано існування парафій також в Бердихові і Підлубах, Брухналі (Терновиця), Залужжі, Кам'яноброді, Ляшках (Глинець), Мужилівичах, Новосілках, Свидниці, Тростянці, Чорнокінцях (Чорнокунці), Шклі²⁰. Історичні джерела вказують, що у 1578 р. парафії діяли й у Дрогомишлі, Кам'яноброді, Нагачеві²¹. Іноді зустрічаються різні датування. До прикладу, із одних письмових

¹⁴Лан – давня поземельна міра в середньовічній Європі, зокрема Польському королівстві, Великому князівстві Литовському та на загарбаних ними українських землях. Використовували лан менший і більший. Менший лан – фламандський, мав 30 моргів (17,955 га, після 1818 року бл. 16,8 га) і був основним мірилом феодалних повинностей. У Короні Польській при наділах застосовували більший лан (франконський), що мав 48 моргів (бл. 24,2 га).

¹⁵Яворівщина і Краковеччина: Регіональний історично-мемуарний збірник. – С. 36.

¹⁶Яворівщина і Краковеччина: Регіональний історично-мемуарний збірник. – С. 36.

¹⁷Яворівщина і Краковеччина: Регіональний історично-мемуарний збірник. – С. 38.; *Matricularum Regni Poloniae Summaria. Pars IV. Volumen 3-um (1533-1548)*. – № 19755. – S. 125.

¹⁸Спис галицьких парохій XII-XVI ст. – Т. 1. – С. 13.

¹⁹Жерела до історії України-Руси. – Т. III. Описи королівщин в руських землях XVI ст. – Львів: Наклад Наукового Товариства ім. Т. Шевченка, 1900. – С. 190, 418, 419, 420.

²⁰*Zródła Dziejowe. Polska XVI Wiek. – Część I.* – S. 62, 64, 67, 68.

²¹*Tamże* – S. 73, 209, 210.

джерел довідуємося, що сучасний дерев'яний храм св. Архістратига Михаїла мужиловицька громада вибудувала у 1599–1600 рр²². Інші писемні відомості говорять про існування церкви в Мужилівичах ще в 1578 р.²³. Документ під 1589 р. згадує про церкву в Бунові²⁴.

Треба відзначити, що українці в XVI ст. були усунуті польською католицькою владою від представництва в державних органах, ущемлювалися у релігійних правах. Відомо, що православні міщани Яворова неодноразово домагалися представництва в магістраті²⁵. Громада Великого Передмістя Яворова в 1575 р. вимагала у старости Андрія Гурки поновного підтвердження права «Гірної» церкви (так вона названа в документах) на лан поля з пасіками і підданими, яких поселили на цьому лані²⁶. Судилися за відібрані економами староства землі церковні громади Старич і Залужжя²⁷.

Після підписання у 1596 р. Берестейської унії українці ще довго їй протистояли. Відомо, що православні вірні Янова (сьогодні – Івано-Франкове, Яворівського району) заснували 1630 р. церковне братство, яке протистояло окатоличенню і ополяченню українців містечка й довколишніх сіл²⁸. Його статут затвердив Львівський православний єпископ Єремія Тисаровський. Документи підтверджують заснування 1634 р. православної парафії у Руській Кобильниці²⁹.

²²Гронський Й. Нарис історії Яворівщини. – Дрогобич: Коло, 2008. – С. 137.

²³Слободян В. Церкви України. Перемиська єпархія. – Львів, 1998. С. 726.; Яворівщина і Краковеччина: Регіональний історично-мемуарний збірник. – С. 55.

²⁴Źródła Dziejowe. Polska XVI Wiek. – Część I. – S. 17.

²⁵Яворівщина і Краковеччина: Регіональний історично-мемуарний збірник. – С. 52.

²⁶Там само. – С. 52.

²⁷Там само. – С. 53.

²⁸Петрушевич А. С. Сводная Галицко-Русская летопись с 1600 по 1700 годъ. – Львовъ, 1874. – С. 466.; Див.: Ісаєвич Я. Братства і їх роль в розвитку української культури XVI-XVII ст. – Київ, 1966.

²⁹Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. – Т. IV. – Warszawa, 1883. – S. 217.

Визвольна війна українського народу під проводом гетьмана Богдана Хмельницького в середині XVIIст. наочно показала дієвість православних церковних структур в регіоні. Ще до прибуття козацьких військ в галицькі землі Яворівщиною прокотився ряд народних виступів проти польської шляхти та католицького духовництва. Причиною був соціально-політичний гніт та правовий статус Православної Церкви та її священнослужителів³⁰. Католицька Церква в Речі Посполитій була державною, її єпископ брав участь в роботі сейму. Православна Церква не мала правового захисту. Тому протистояння між православними-українцями і католиками-поляками існувало³¹.

Воно зросло підчас Визвольної війни. Яворівські міщани вели завзяту боротьбу з католиками. Таке можна сказати й про села Яворівщини. Як простежив у своєму дослідженні Степан Томашівський, міщани та селяни організували повстанські загони, зруйнували у Яворові костел, дім місцевого ксьондза, спалили замок³². Селяни Мальчич, Кам'янобрда, Дроздович розгромили двір шляхтича у Дроздовичах³³.

Дідичка Хотинця Анна Островска жалілася на міщан Краківця та їх священника, а також на селян і священників з Передвір'я, Морянів і Коханівки, Грушова, самого Хотинця за те, що вони «зруйнували двірські будинки...забрали багато хатнього добра, золота, срібла, одіяння»³⁴.

³⁰Гронський Й. Нарис історії Яворівщини. – С. 53.

³¹Андрусак М. З історії українського культурного та національного руху Яворівщини (XVII-XIX). – // Яворівщина з її минулого і сучасного. – Яворів: Накл. Т-ва „Просвіта”, 1931.– С. 8-11.

³²Томашівський С. Народні рухи в Галицькій Русі 1648 р. – // Записки Наукового Товариства ім.Шеченка. – Т. XXIII–XXIV.– Львів: Накл. Т-ва „Просвіта”, 1898. – С. 87.

³³Там само. – С. 87.

³⁴Томашівський С. Хмельниччина в Галичині і єї хиби. – Львів, 1906. – С. 43.

Дідич Ясниськ Космідер написав скаргу на православного священика Івана з Ясниськ. У скарзі зазначалося, що «вони, схизматики, вороги нашого народу шляхетного польського і св. католицької віри, після відступу козаків і татар, розгромили маєток дідича»³⁵.

Для останньої чверті XVII ст. характерне створення під тиском владних структур Польської держави унійних громад.

Отже, український релігійний простір на Яворівщині в окреслений період займало українське православ'я, адміністративно організоване в Перемишльську та Львівську (невелика частина парафій) єпархії Київської митрополії Константинопольського патріархату. У 1691 р. (перехід перемишльського єпископа Інокентія Винницького в унію) українське православ'я витіснив католицизм в юрисдикції Унійної (від 1774 р. Греко-Католицької) Церкви. Навіть після формального проголошення унії українське населення Львівської і Перемишльської єпархій багато десятиків років зберігали православну ідентичність (Перемишльська єпархія залишалась православною до 1691 р., Львівська – 1700 р., Львівська Ставропігія (Успенська церква) – 1708 р., Крехівський монастир – 1721 р.).

Модернізаційні процеси XIX ст. стали підставою органічної адаптації православної обрядовості та місцевої звичаєвої культури у релігійний та соціо-культурний простір нової – греко-католицької ідентичності, котра набула особливого вираження в першій половині XX ст. Закоріненість у давні традиції та феномен духовної спадкоємності дозволили церковним громадам Яворівщини новітньої доби зберегти та відтворити православну ідентичність як запоруку утвердження сучасного духовного простору української культури.

³⁵Томашівський С. Народні рухи в Галицькій Русі 1648 р. – С. 87.

ЦЕРКОВНО-АРХЕОЛОГІЧНИЙ МУЗЕЙ ПРИ
ЛЬВІВСЬКІЙ ПРАВОСЛАВНІЙ БОГОСЛОВСЬКІЙ АКАДЕМІЇ

/тези доповіді/

Кожне покоління при формуванні нових культурних цінностей розвиває і використовує надбання попередників, адаптує їх до конкретно-історичних умов. Підчас військової та інформаційної агресії чи не найважливішим завданням для зміцнення української державності є кристалізація національної свідомості, історичної та духовної пам'яті народу. Адже саме духовна та історична пам'ять, за твердженням історика-богослова прот. Михайла Цебенка є фундаментальними основами єдності українського народу¹. Фальсифікація чи маніпуляція цими засадами зрештою призводить до того, "що на цьому обмані будується не тільки світогляд суспільства, а й створюються цілі наукові системи"². У цьому ключі важливу роль займають музеї, які хоч і мають своїм джерелом минуле однак є сьогоденням. За висловом французького музейного діяча Роберта Бурги «музей – це місце діалогу між людьми, яких розділяє час і простір»³.

* *д-р теології, канд. істор. наук, доц. (Львівський національний університет імені Івана Франка).*

¹Див.: Цебенко А., Цебенко М., прот. Мужилівич в суспільно-культурних та релігійних процесах Галичини: історико-краєзнавче дослідження / Андрій Цебенко, прот. Михайло Цебенко. — Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2015. — 284 с. + вкл.

²Там само.

³Шоутер Ф. Просветительная работа в музеях — предмет постоянной заботы // Там же, 1988. № 156. — С. 30.

За профілем музеї поділяються на: історичні, природничі, літературні, мистецькі, науково-технічні, комплексні, галузеві тощо⁴. Серед них – церковні, що мають давню історичну тяглість. Перший академічний церковний музей на українських землях з'явився 1872 р. при Київській духовній академії.

Церковно-археологічний музей (далі Музей) при Львівській православної богословській академії – продовжувач давньої церковно-музейної справи. Тут зберігаються пам'ятки церковної старовини, зокрема: церковно-богослужбовий посуд, богослужбові ризи, стародруки, ікони, хрести тощо⁵.

Музей розмістив свої фонди та експозиції в приміщенні Львівської православної богословської академії (вул. Лисенка 43). Ініціатива створення належала ректору ЛПБА⁶ прот. Ярославу Ощудлякові та історику й колекціонеру Андрієві Цибку (завідувач музею 2008–2013). Саме він займався впорядкуванням та наповненням музейної колекції. 26 листопада 2008 р. (престольне свято академічного храму – пам'ять свят. Іоана Золотоустого) відбулося відкриття та освячення музею⁷.

В процесі надходження експонатів доповнювалися чи переформовувалися фонди. Серед найбільш вартісних експозицій Музею уваги вартують колекції стародруків та іконопису. Найбільша історична цінність зі стародруків – Віленське Євангеліє 1575 р. Це перше видання друкарні Мамоничів (напрестольне Євангеліє) вкрай

⁴Положення про музеї при дошкільних, загальноосвітніх, позашкільних та професійно-технічних навчальних закладах, які перебувають у сфері управління Міністерства освіти і науки України. Наказ Міністерства освіти і науки України 22.10.2014 № 1195// Верховна Рада України.Офіційний веб-портал . – Режим доступу:<http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z1415-14>

⁵Ощудляк Я., прот. Доповідь на святкуванні 20-ліття Львівської духовної семінарії // Архів ЛПБА. – 12 арк.

⁶Тоді – Львівської Духовної Семінарії і Академії

⁷Ощудляк Я., прот. Доповідь на святкуванні 20-ліття Львівської духовної семінарії // Архів ЛПБА. – 12 арк.

тоді було необхідне православним храмам Київської митрополії Константинопольського патріархату. Воно вражає своїм поліграфічним оформленням. Виконані ретельно складні елементи орнаменту. Згідно з київською православною традицією, гравюри апостолів оздоблені декоративними елементами. Уваги заслуговує мова видання, яка віддзеркалює всі особливості народної мови через введення в текст т.зв. «юсив»⁸.

Серед інших експонатів стародруки XVII– XVIII ст.:

– Тріюдь Цвітна (Львів, 1642 р.), що багато проілюстрована гравюрами львівських майстрів та Апостол (Львів, 1654 р.) – друкарні Михайла Сльозки. Останнє видання гарно оформлене, користувалося великою популярністю, на сьогодні збереглося багато примірників.

– Часослов (Львів, 1692 р., передрук видання 1642 р.), Амфологійон⁹ (Львів, 1694 р.), Акафістник (Львів, 1769 р.) – друкарні Львівського ставропігійного братства. Амфологійон, оформлений гравюром Никодимом Зубрицьким, вважається одним з найбільш розкішно оздоблених братських видань др. пол. XVII ст..

– Акафістник (Львів, 1863 р.) та Богогласник¹⁰ (Львів, 1886 р.) – друку Львівського ставропігійного інституту.

– Тріюдь Цвітна (Київ, 1631 р.) та Києво-Печерський патерик (Київ, 1863 р.) – Лавської друкарні. Перше видання Тріюді ілюстроване дереворитами¹¹.

Є в колекціях й Тріюді та Октоїхи, видані з благословення свят. Петра Могили. Багато стародруків ще не виставлені для огляду.

⁸Юси — назва літер первісних глаголиці й кирилиці, де юси позначали носові голосні.

⁹Святкова Мінея

¹⁰Богогласник — збірка релігійних пісень (духовних кантів і псалмів), які звеличують Ісуса Христа, Богородицю, святих та ін. Вперше надрукований греко-католицькими редакторами в друкарні Почаївського монастиря 1790 р. Передруковувався у 1805 й 1825 роках, зі змінами у Львові — у 1850 й 1886 роках.

¹¹Ксилографія чи дереворит - гравюра на дереві.

Одна з музейних експозицій присвячена пам'яті митрополита Львівського і Тернопільського Миколая (Юрика), який в умовах радянського режиму упродовж вісімнадцяти років (1965-1983) керував Львівською єпархією. В ній зібрані фотографії, листи, ризи та інші особисті речі. Зокрема й коробка для їжі, яку передавали рідні заарештованому радянською владою о. Євгену Юрику. На ній надряпаний лист для рідних.

Постать митрополита Миколая для львівської пастви, як православної так і греко-католицької, має особливу повагу. Син греко-католицького священика (по матері австрійського походження, по батькові – українського). Вільно володів німецькою, польською, українською мовами. Незважаючи на участь в Ініціативній групі та підготовці Львівського Собору 1946 р, заарештований за активізацію релігійного життя у Львові (створення катехитичної школи, публічні перші причастя, духовні концерти та ін.). У справі о. Євгена Юрика було записано, що він залучав молодь і дітей до Церкви та богослужінь. Він неодноразово допомагав повстанцям фінансово, підтримував із ними постійні контакти та греко-католикам, яких радянська влада залишила без церков. Ще до хрущовської відлиги о. Євгена звільнили з ув'язнення завдяки клопотанню Православної Церкви.

Наступні експозиції присвячені митрополитові Львівському і Сокальському Андрієві (Гораку), який очолював Львівську єпархію упродовж 1990-2010 рр. та першому ректору ЛДС і А, згодом митрополиту Рівенському і Острозькому Євсевію (Політилові). В колекціях зібрані їх особисті речі, листування, богослужбові ризи, панагії тощо.

Колекція антимінсів представлена наступними експонатами: антимінси, які освятили греко-католицькі ієрархи Афанасій

Шептицький, Сильвестр Сембратович (1723), Йосафат Коциловський, Йосиф Боцян та православні архієреї: Макарій Окснюк (1950 р. з храму св. арх. Михаїла с. Стара Скварява Жовківський р-н), Миколай Юрик (1981 р. з Троїцького храму с. Поморяни) та ін. В музеї є також збірка іконопису XVIII-XIX ст.

Джерела надходження – в основному дарунки. Частину експонатів, зокрема й для фонду пам'яті митрополитів Миколая (Юрика) та Никодима (Руснака) передав музею митрополит Андрій (Горак). Частину передали з своїх колекцій: прот. Я. Ощудяк, прот. Павло Осос, прот. Петро Салабай, прот. Михайло Гнатів та інші¹².

Особливої уваги заслуговує окрема експозиція – галерея портретів Львівських архієреїв. Намальовано 23 портрети митрополитів (від Макарія Тучапського до Андрія Горака) та українських патріархів Мстислава (Скрипника), Володимира (Романюка), Філарета (Денисенка). Ця експозиція розміщена на стіні коридору другого поверху ЛПБА. Їх розмір – 88х63 см. Фонди музею постійно оновлюються новими збірками та колекціями, однак частина з них ще не упорядкована та не доступна для огляду.

Церковно-археологічний музей також займається науковою роботою. Від 2008 р. він проводить щорічну міжнародну конференцію “Християнська сакральна традиція: віра, духовність, мистецтво”¹³. В роботі першої конференції брали участь понад 30 науковців з України,

¹²Див.: Розмова з ректором ЛПБА (листопад 2010) // Львівська Православна богословська академія. Офіційна сторінка. – Режим доступу: <http://lpba.org.ua/intervyu-z-ректором-lpba/>

¹³Відбудеться міжнародна конференція “Християнська сакральна традиція: віра, духовність, мистецтво” // Львівська Православна богословська академія. Офіційна сторінка. – Режим доступу: <http://lpba.org.ua/vidbudetsya-ii-mizhnarodna-naukova-konferentsiyahrystyuyanska-sakralna-tradytsiya-vira-duhovnist-mystetstvo/>; I Міжнародна конференція “Християнська сакральна традиція: віра, духовність, мистецтво” (7-8 грудня 2009) // Львівська Православна богословська академія. Офіційна сторінка. – Режим доступу: <http://lpba.org.ua/i-mizhnarodna-naukova-konferentsiya-hrystyuyanska-sakralna-tradytsiya-vira-duhovnist-mystetstvo/>

Польщі та Білорусі. Серед гостей – проф. В. Александрович, проф. В. Ідзьо, Р. Зілінко, О. Козакевич, Н. Гупало, О. Майкота, М.Гелитович, В. Бобрик та багато інших. Це представники різних наукових та музейних установ: Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України (м. Львів), Інституту народознавства НАН України (м. Львів), Інституту «Укрзахідпроектреставрація» (м. Львів), Національного музею у Львові ім. А. Шептицького (м. Львів), Львівського музею історії релігії (м. Львів), Львівської національної академії мистецтв (м. Львів), Національного університету «Львівська політехніка» (м. Львів), Національного заповідника «Замки Тернопілля» (м.Львів – Збараж), Університету кардинала Стефана Вишинського (м. Варшава, Республіка Польща), Товариства шанувальників сакрального мистецтва (м. Перемишль, Республіка Польща), Підляської Академії в Седльцах (м. Седльце, Республіка Польща), Національного художнього музею Республіки Білорусь (м. Мінськ), Інституту мистецтвознавства, етнографії і фольклору НАН Білорусі (м. Мінськ), Білоруської державної академії мистецтв (м. Мінськ).

У підсумках проведення II міжнародної конференції “Християнська сакральна традиція: віра, духовність, мистецтво” продемонстровано стан колекції на 2010 р., зокрема зазначено, що експозиція котру відвідали учасники конференції представлена «виставками церковних стародруків, антимінсів, хоругв, літургійного одягу, особистих речей видатних діячів Церкви блаженної пам'яті Митрополита Миколая (Юрика) та Митрополита Андрія (Горака), археологічних пам'яток (з фондів музею) та макетів українських

дерев'яних церков роботи львівського художника Михайла Яськовича»¹⁴.

В 2012 р. ЛПБА розпочала співпрацю з Львівською національною академією мистецтв. У церковно-археологічному музеї працювали студенти-реставратори, які готуючи свої дипломні роботи, відновлювали експонати музею. 27 лютого 2013 р. в Академії відбувся захист цих робіт. Очолив комісію ректор Національної академії образотворчого мистецтва і архітектури, президент Національної академії мистецтв України, народний художник України Андрій Володимирович Чебикін. Усі дипломанти, що працювали під керівництвом викладача-реставратора ЛНАМ п. Галини Скоп, захистили свої праці на відмінно. В процесі захисту відбувалась мультимедійна презентація вигляду експонатів на різних етапах роботи, акцентовано на вигляді до та після реставраційних роботах. Відновлені експонати музею (ікони XVI-XIX ст.) повернулись в експозицію музею.

Значення Церковного музею у Львові в XXI ст. особливо важливе як для суспільства так для майбутніх богословів та священнослужителів, адже демонструє давній і сучасний православний духовний простір міста, і регіону загалом.

¹⁴Міжнародна конференція “Християнська сакральна традиція: віра, духовність, мистецтво” (листопад 2010) // Львівська Православна богословська академія. Офіційна сторінка. – Режим доступу: <http://lpba.org.ua/mizhnarodna-konferentsiya-u-lpba/>

УЧАСТЬ ЛЬВІВСЬКОГО КОМПАРТАПАРАТУ У ЗАКОЛОТІ ДКНС

Закономірним наслідком нежиттєздатних перебудовних політичних та соціально-економічних реформ став 1991 р. Недивно, що у новорічному привітанні їх ініціатор М. Горбачов охарактеризував політичну ситуацію в СРСР як глибоку кризу¹. Запроваджена у 1988 р. на XIX Всесоюзній партконференції спроба прикрасити комуністичну автократію контрольованою домінантою радянських інституцій, а соціально-економічне осереддя половинчастими ринковими новаціями, привела до того, до чого повинна була привести. 1989 р. вивів з-під партійного підпорядкування Верховну раду СРСР, а 1990 р. – парламенти союзних республік та місцеві виборні органи. Задум делегувати державні повноваження радам і, завдяки комуністичній більшості, стати над ними, не спрацював. Хоча до них і потрапила більшість комуністів, це не були переконані борці більшовицького стибу, а різноетнічні, різнорелігійні та різнопартійні громадяни країни, що належали до КПРС формально. Зазначене становище спричиняла сама правляча партія. Десятиліття одержавленого авторитаризму та відсутність опозиційної конкуренції перетворили її із спілки політичних однодумців у меркантильний партійно-бюрократичний апарат одноосібного управління громадським ладом у створеній ним же країні. Тому КПРС деградувала із середини, перетворивши своїх адептів у кар'єрних просуванців без стійких комуністичних переконань. Це радше державні службовці, котрі не

* *д-р. іст. наук, проф. (Львівський національний університет імені Івана Франка).*

¹Рабочая трибуна. – 1991. – 1 января. – С. 1.

усвідомлювали концептуальних принципів партійної доктрини, а відтак не хотіли їх відстоювати.

Результатом антиукраїнського налаштування КПУ стала участь її регіональних підрозділів у антидержавному заколоті, очолюваному ортодоксальним крилом у КПРС, котре намагалося зберегти СРСР силовими методами. Увечері 18 серпня 1991 р. на дачі у Криму заколотники блокували Президент СРСР М. Горбачова і запропонували йому добровільно скласти повноваження. 19 серпня ЗМІ передали повідомлення з Москви про створення Державного комітету з надзвичайного стану (ДКНС). До його складу увійшли віцепрезидент СРСР Г. Янаєв, прем'єр-міністр В. Павлов, голова КДБ В. Крючков, міністр оборони Д. Язов, міністр внутрішніх справ Б. Пуго, заступник голови Ради оборони О. Бакланов, президент Асоціації державних підприємств О. Тізяков та голова Селянської спілки В. Стародубцев. Оголосивши Президента недієздатним, Г. Янаєв взяв на себе обов'язки глави держави. У Постанові № 1 денонсувалися рішення союзних парламентів, що суперечили законам СРСР. Зупинялася діяльність усіх політичних партій, окрім КПРС, громадських організацій і рухів демократичного спрямування, заборонялися мітинги, демонстрації, страйки, запроваджувалася цензура над засобами масової інформації, заборонялося тиражування преси, крім лояльної до ДКНС. У Москві запроваджено комендантську годину та виведено війська на вулиці міста.

Реваншистські тенденції львівського партапарату простежувалися упродовж усього першого півріччя 1991 р. Вони посилювалися тоді, коли 14 липня 1991 р. ЦК КПУ продублювало постанову ЦК КПРС у якій йшлося про гостру необхідність негайного наведення конституційного порядку в регіонах країни та приведення їх законодавчої бази у відповідність із Конституцією СРСР. Тому

закономірно, що 19 серпня 1991 р. ЦК КПУ стало на бік ДКНС. Комуністичні газети «Радянська Україна», «Сільські вісті», «Правда України» друкували постанови заколотників у повному обсязі. Їх коментарі носили лояльний характер на зразок «країна живе надією і тривогами»². 20 серпня у Києві представник путчистів генерал В. Варенніков наказував виконувати розпорядження ДКНС та ультимативно вимагав підтримки з боку Верховної ради та українського уряду. Голова УКДБ М. Голушко скликав нараду з настановами на підтримку ДКНС. Те саме відбулося на колегії МВС³. Керівництво Компартії направило в обкоми депешу із завданням сприяти діям путчистів. Це телеграма № 47 від 18 серпня 1991 р. «Секретно. Передати шифром. Завідуючий загальним відділом ЦК В.Матвеев. Першим секретарям Кримського рескому, обкомів, Київського міськкому Компартії України. У зв'язку з введенням у ряді місцевостей країни надзвичайного стану, Секретаріат ЦК рекомендує: оперативно зорієнтувати партійний актив, народних депутатів, керівників підприємств, колгоспів, радгоспів, організацій й установ на необхідність забезпечити спокій, твердий конституційний порядок і дисципліну, чітку, безперебійну роботу всіх підприємств, організацій і служб. У цій обстановці найважливіше значення має припинення екстремістських настроїв, недопущення будь-яких протизаконних дій, які можуть викликати безладдя, громадську непокору, привести до кровопролиття. Будь-які демонстрації, мітинги, маніфестації, страйки повинні бути заборонені. Сьогодні ключовим питанням є збереження СРСР. Будь-які дії, направлені на підрив Союзу, порушення радянських законів, прояви регіонального егоїзму повинні припинятися негайно. Зорієнтуйте керівників засобів масової

² Радянська Україна – 1991. – 20 серпня. – С. 1.

³ Західна Україна. – 1991. – № 13 – Листопад. – С. 1.

інформації на необхідність утриматись від публікації будь-яких матеріалів, які можуть дестабілізувати обстановку. Секретаріат ЦК звертає увагу на те, що заходи, які приймаються керівництвом країни зі стабілізації обстановки і виходу з кризи, відповідають настроям переважної більшості трудящих і співзвучні з принциповою позицією Компартії України. Секретаріат ЦК Компартії України”. У іншій телеграмі йшлося: “У зв’язку з введенням у країні надзвичайного стану, найважливішою задачею партійних комітетів є сприяння Державному комітету з надзвичайного стану в СРСР. У всій практичній діяльності необхідно керуватися Конституцією і законами СРСР, документами, які видаються ДКНС»⁴.

Виконуючи московську волю секретар А. Сітарчук 19 серпня 1991 р. підписав постанову № 1, протокол № 20 «Про введення особливого режиму роботи у Львівському обкомі Компартії України та партійних комітетах області». У ній йшлося: 1. Встановити особливий режим роботи у всіх структурах обкому. 2. За окремим графіком організувати добове чергування відповідальних працівників партапарату. 3. Відкликати з відпустки секретарів усіх парткомів області. 4. Керівникам підрозділів обкому постійно інформувати про власне місце перебування приймальню обкому та заборонити тривале відлучення. 5. Забезпечити добову діяльність спецзв’язку із ЦК КПРС та ЦК КПУ. 6. Забезпечити готовність та безперебійну діяльність автотранспорту та укласти перелік осіб, які наділяються правом його виклику у неробочий час. 7. Визначити окремий порядок пропуску у приміщення обкому партії. 8. Орієнтувати первинні організації на забезпечення діяльності трудових колективів в умовах надзвичайного стану та вживати заходів щодо участі комуністів у сприянні ДКНС. 9. Миськкомам і райкомам щоденно інформувати про ситуацію на місцях,

⁴ Гомін волі. – 1991. – 22 серпня. – С. 1.

а термінову інформацію подавати невідкладно⁵. Того ж дня Секретарюк, Сітарчук, Диміцький, Пилипчук, Пахольчук, Піскорський, Грабовський, Красношок, Кирей, Григоренко, Лукович, Моїсенко, Прилуцький, Дем'яновський, Ільєсов, Сирота, Тарасенко, Савченко знаходилися у приміщенні обкому, або неподалік чекаючи подальших розпоряджень⁶. Перші секретарі міськкому та райкомів зібрали бюро і чекали настанов⁷.

Але 19 серпня Кабінет міністрів України прийняв ухвалу, яку підписав перший віце-прем'єр К. Масик «Про створення тимчасової комісії для запобігання надзвичайним ситуаціям». Її очолював міністр з питань оборони, національної безпеки та надзвичайних ситуацій Є. Марчук. За регіонами були закріплені відповідальні. Наприклад, міністр сільського господарства О. Ткаченко став слідкувати за Вінниччиною, Житомирщиною, Черкащиною та Закарпаттям, а міністр юстиції В. Бойко – Київщиною, Херсонщиною та Хмельниччиною. Йшлося про посилену охорону режимних об'єктів. 20 серпня голова Президії Верховної ради України Л. Кравчук підписав заяву, в якій зазначалося, що постанови ДКНС не мають юридичної сили на території УРСР. 19 серпня 1991 р. Народний Рух України закликав не підкорятися волі ДКНС, створювати структури активного опору і вдатися до всеукраїнського страйку.

Заколотників відразу засудили обласна і міська ради та львівські партії національно-демократичного табору. Так вчинили керівники усіх виборних органів: облради В. Чорновіл, міськради – В. Шпіцер, закликаючи до акцій громадянської непокорності та всеукраїнського страйку⁸. У їх зверненні лунав заклик: «Сьогодні у Москві здійснено

⁵ Народна справа. – 1991. – 29 серпня. – С. 1.

⁶ Народна справа. – 1991. – 29 серпня. – С. 1.

⁷ Західна Україна – 1991. – 26 серпня. – С. 1.

⁸ Гомін волі. – 1991. – 22 серпня. – С. 1.

антиконституційний державних переворот. Віримо: реакція не пройде, демократія переможе! Будьте готові до рішучих дій»⁹. 21 серпня 1991 р. біля Театру опери та балету за підтримки обласної та міської рад, страйкомів та національних партій відбувся багатотисячний мітинг. Про готовність розпочати загальноміський страйк доповідав голова страйкового комітету В. Фурманов. 22 – 23 серпня у львівських інституція пройшли масові мітинги-протести проти ДКНС¹⁰.

Провал заколоту мав катастрофічні наслідки для КПУ. На сторінках газети НРУ «Віче» академік М. Голубець писав: «Після ДКНС партія не має права на існування»¹¹. 24 серпня 1991 р. Верховна Рада України прийняла «Акт проголошення незалежності України», таким чином утвердивши минулорічне відновлення її самостійності. Відтак КПУ опинилася у статусі національного зрадника. 30 серпня Президія Верховної ради, на основі пункту 6, статті 106 Конституції УРСР, прийняла «Указ про тимчасове припинення діяльності КПУ» до остаточного розслідування обставин, пов'язаних з подіями 19 – 21 серпня 1991 р. МВС України було наказано опечатати і взяти під охорону приміщення партійних комітетів, забезпечити збереження майна і документів. Згодом посилаючись на частину 2, статті 7 Конституції УРСР про не допущення створення і діяльності партій, які ставлять за мету зміну конституційного ладу шляхом насильства, Президія ВРУ прийняла новий указ № 1468 – XII «Про заборону діяльності Компартії України». Генпрокуратура довела справу до логічного кінця, заборонивши компартію ще і у судовому порядку. Розпорядження Голови Верховної ради України Л. Кравчука № 1502 – XII від 7 вересня 1991 р. зобов'язувало виконками утворити спеціальні

⁹За Вільну Україну. – 1991. – 20 серпня. – С. 1.

¹⁰Молода Галичина. – 1991. – 20 серпня. – С. 1.

¹¹ Стецишин О. Потрібна наполеглива праця. // Віче. – 1991. – 22 вересня.

комісії щодо звільнення усіх партпрацівників та передачі майна КПУ радянським органам України.

Від 26 серпня до 21 вересня 1991 р. усі радянські інституції Львова прийняли рішення про націоналізацію майна КПУ на підвідомчих їм територіях. Започаткувала цей процес ухвала Львівської облради від 26 серпня 1991 р., що забороняла діяльність КПРС (КПУ), ЛКСМУ (МДС), блокувала їх рахунки та опломбовувала майно¹². Згодом було проведено паспортизацію комуністично-комсомольської нерухомості та передано її у відання виконкомів, або організаціям, котрі цього потребували. Скажімо, будівлі обкому, міськкомів та райкомів перейшли у юрисдикцію відповідних рад народних депутатів, лікувальні, відпочинкові та освітянські заклади комуністів, архіви та їх майно, входили до складу відповідних державних адміністративних органів. Ті незначні кошти, що станом на 1 серпня 1991 р. перебували на партійних рахунках, перейшли у дохід державі.

Таким чином, антиконституційних заколот на чолі із ДКНС для львівської комуністичної верхівки був очікуваним та бажаним. Компартійна номенклатура радо його вітала, хоча й не могла виявляти це відкрито. Проте, не чекала, що він відбудеться так недолуго і надто протизаконно. Немічне втілення розпоряджень ДКНС наштовхнулося на спротив патріотично налаштованої громадськості Львова, котра вже розглядала Україну як незалежну державу, що вимагала лише конституційного закріплення самостійності. Тому фіаско путчистів було лише справою часу. Беззаперечна участь львівського компартапарату у заколоті в черговий раз доводила його проросійське налаштування, що й поставило КПУ поза законом, трансформувавши її у злочинну політичну спілку.

¹² Народна справа. – 1991. – 24 серпня. – С. 1.

**ФІНАНСОВЕ СТАНОВИЩЕ ЛЬВІВСЬКОГО
МІСЬККОМУ КПРС-КПУ В РОКИ ПЕРЕБУДОВИ**

Компартійні структури Львова не мали соціального підґрунтя у місті, позаяк були утворені у 1939 р. за наказом Політбюро ЦК ВКП(б) згідно до постанови «Про створення комуністичних організацій у Західній Україні і Західній Білорусії»¹. Їх ключовим завданням було створення системи управління, що гарантувала російський контроль над усіма сферами суспільної діяльності. У 1985 р. партійну організацію Львова очолював міський комітет – міськком, який підпорядковувався обласному – обкому. Останній об'єднував 123 154 комуністи, 3 107 первинних партустанов, 2 796 цехових парторганізацій та 5 562 партгрупи². У обкомі працювала 301 особа. Перший секретар одержував 600 крб., другий – 500 крб., секретар – 480 крб., завідувач відділом – 380 крб., завідувач сектором – 270 крб., інструктор – 250 крб.³. Грошовий баланс зафіксовано на рівні 11 948 тис. крб. прибутку та 8 021 тис. крб. видатків⁴. До Москви було перераховано 2 792 тис. крб., що складало 25% надходжень партійної організації⁵. Чисельність комуністів Львова становила 60 251 особу, що дорівнювало 7,9% кількості жителів. У міськкомі працювало 48 осіб: 38 – керівників, 10 – техперсоналу. Перший секретар заробляв 390 крб., другий – 340 крб., секретар – 310 крб., завідувач відділом та голова

*редактор прес-центру (Львівський національний університет імені Івана Франка).

¹ Нариси історії Львівської обласної партійної організації. – Львів, 1981. – С. 38.

² ДАЛО. Ф. 3. – Оп. 62. – Спр. 415. – Арк. 23.

³ ДАЛО. Ф. 3. – Оп. 62. – Спр. 430. – Арк. 1 – 2.

⁴ ДАЛО. Ф. 3. – Оп. 62. – Спр. 425. – Арк. 4.

⁵ ДАЛО. Ф. 3. – Оп. 62. – Спр. 419. Арк. 11.

парткомісії – 280 крб., інструктор – 220 крб., бухгалтер – 140 крб., технічний секретар – 120 крб., стенографіст – 115 крб. Фонд зарплати відповідальних працівників складав 9,3 тис. крб., технічних – 1,2 тис. крб.⁶ Міський комітет опирався на 5 районних – райкомів, які носили однойменні назви із адміністративними районами назви. Найбільша кількість комуністів концентрувалась у Ленінському РК – 14 681, Залізничному – 14 373, Радянському – 11 672, Червоноармійському – 10 392, Шевченківському – 8 983⁷. У райкомах працювало від 21 до 26 осіб керівного та до 10 осіб – обслуговуючого персоналу. У Залізничному районі: 24 керівні особи та 9 обслуговуючих, у Ленінському – 26 і 10, Радянському – 21 і 8, Червоноармійському – 25 і 8, Шевченківському – 22 і 8. У райкомах трудилося 118 партійців та 43 техпрацівники. Перший секретар райкому заробляв 330 крб., другий – 280 крб., секретар – 260 крб., заввідділом – 230 крб., інструктор – 200 крб., бухгалтер – 140 крб., технічний секретар – 120 крб., машиністка – 115 крб., прибиральниця – 85 крб. Місячний фонд зарплати налічував 25,9 тис. крб. у керівництва та 5,3 тис. у техперсоналу⁸. Райкоми Львова курували 986 первинних, 535 цехових парторганізацій та 2 591 партгруппу, які й склали компартійну мережу Львова⁹. У Залізничному районі діяло 195 первинок, Ленінському – 235, Радянському – 144, Червоноармійському – 215, Шевченківському – 178¹⁰.

Бюджети міськкому та райкомів Львова наповнювалися із обласної партійної скарбниці, яка фінансувалась за рахунок щомісячних грошових внесків членів КППС області. При доходах до 70 крб. комуністи щомісячно сплачували 10 коп., від 71 крб. до 100

⁶ ДАЛО. Ф. 3. – Оп. 56. – Спр. 198. – Арк. 3 – 5.

⁷ ДАЛО. Ф. 3. – Оп. 56. – Спр. 174. – Арк. 7 – 9.

⁸ ДАЛО. Ф. 3. – Оп. 56. – Спр. 198. – Арк. 6.

⁹ ДАЛО. Ф. 4. – Оп. 43. – Спр. 9. – Арк. 49.

¹⁰ ДАЛО. Ф. 4. – Оп. 49. – Спр. 43. – Арк. 24.

крб., – 20 коп., від 101 крб. до 150 крб. – 30 коп., від 151 крб. до 250 крб. – 1% від зарплати, понад 250 крб. – 2%, понад 300 крб. – 3%¹¹. Утримання комуністичних структур Львова у 1985 р. коштувало обласній партійній казні 842 104 крб.: Ленінський РК поглинув 200 381 крб., Радянський – 151 242 крб, Залізничний – 210 053 крб, Шевченківський – 123 930 крб, Червоноармійський – 156 498 крб. З них: зарплата відповідальних працівників коштувала 612 846 крб.: Ленінський РК – 145 824 крб., Радянський – 108 696 крб, Залізничний – 154 932 крб., Шевченківський – 88 524 крб., Червоноармійський – 114 888 крб. Заплата технічного персоналу – 91 836 крб., Ленінський РК – 23 196 крб., Радянський – 17 520 крб, Залізничний – 24 480 крб, Шевченківський – 12 000 крб, Червоноармійський – 14 640 крб. Господарські витрати: міськком – 129 889 крб., Ленінський РК – 10 715 крб., Радянський – 12 478 крб, Залізничний – 10 481 крб, Шевченківський – 11 441 крб, Червоноармійський – 13 515 крб. На утримання будинків політпросвіти затрачалося ще 37 758 крб.: Ленінський РК – 8 422 крб., Радянський – 8 551 крб, Залізничний – 10 592 крб, Шевченківський – 3 954 крб, Червоноармійський – 6 239 крб. Проведення міської партійної конференції коштувало 48 тис. крб., пленуму – 27 тис. крб.¹²

У 1986 р. чисельність комуністів Львівської області об'єднувала 127 469 осіб¹³. Обласний партбюджет становив 9 228 тис. крб. Із них дохід від членських внесків – 6 470 тис. крб., дохід із прибутку партійного видавництва 2 740 7 крб. інші надходження – 17 тис. крб.¹⁴ Чисельність партійців Львова нараховувала 62 003 особи об'єднаних у 996 первинок, 1 413 цехових організацій, 2 622 партгрупи. У

¹¹ Статут Комуністичної партії Радянського Союзу. – Київ, 1990. – С. 15.

¹² ДАЛО. Ф. 3. – Оп. 59. – Спр. 176. – Арк. 26 – 83.

¹³ ДАЛО. Ф. 3. – Оп. 59. – Спр. 138. – Арк. 1 – 3.

¹⁴ ДАЛО. Ф. 3. – Оп. 56.- Спр.68. – Арк. 4.

порівнянні із 1985 р. кількість партійних організацій збільшилася на 16 первинних, 12 цехових та 96 партгруп. Міський партбюджет налічував 1 134 тис. крб. З них 195 945 крб¹⁵. коштувало утримання міськкому: 165 422 крб., було скеровано низовим парторганам та 30 523 крб. коштували господарські витрати. Червоноармійський РК використав 176 252 крб.: на утримання парторганів було виділено 156 498 крб., на господарські витрати 13 515 крб., витрати на партійну пропаганду 6 239 крб¹⁶. Партійний бюджет Ленінського РК становив 219 518 крб. Із них на утримання парторганів виділялося 200 381 крб., на партійні витрати 10 715 крб., на партійну пропаганду 8 422 крб.¹⁷ Радянський РК ужив 172 271 крб. На утримання парторганів скерувалось 151 242 крб., на господарські витрати 12 478 крб., витрати на партійну пропаганду 8 551 крб.¹⁸ Партійний бюджет Залізничного РК налічував 231 486 крб. На утримання парторганів виділялося 210 053 крб., на господарські витрати 10 841 крб., на партійну агітацію 10 592 крб.¹⁹ Шевченківський РК коштував 139 325 руб. Утримання парторганів – 123 930 крб., господарські витрати – 11 441 крб., партійна агітація 3 954 крб.²⁰

У 1987 р. обласна партійна організація Львівщини об'єднувала 127 469 членів КПРС²¹. Об'єм доходів обласного партійного бюджету становив 10 242 тис. крб.²², а витрат – 8 313 тис. крб. Таким чином, до Москви було перераховано 1 929 тис. крб.²³ Партійна організація Львова налічувала 61 875 членів КПРС²⁴. У Залізничному РК – на

¹⁵ ДАЛО. Ф. 3. – Оп. 59. – Спр. 176. – Арк. 75.

¹⁶ Там само. – Арк. 78.

¹⁷ Там само.

¹⁸ Там само. – Арк. 80.

¹⁹ Там само. – Арк. 81.

²⁰ Там само. – Арк. 82.

²¹ ДАЛО. Ф.3.. – Оп. 62. – Спр. 47. – Арк. 16.

²² ДАЛО. Ф. 3. – Оп. 62. – Спр. 198. – Арк. 5.

²³ Там само.

²⁴ ДАЛО. Ф. 3. – Оп. 62. – Спр. 155. – Арк. 15.

партійному обліку знаходилося 14 570 комуністів (191 первинка), Ленінському – 14 637 (244), Радянському – 11 956 (152), Червоноармійському – 9 344 (214), Шевченківському – 9 583 (181)²⁵. Це 342 первинні, 573 цехові організації та 2 561 партгрупа. Сума витрат скерована на утримання міськкому становила 163 482 тис. крб. Із них 112 560 тис. крб. – зарплата відповідальних працівників, 12 660 тис. крб. – технічних працівників, 20 090 тис. крб. – преміальний фонд²⁶. На рахунках Ленінського райкому перебувало 234 095 крб.²⁷, Радянського – 203 467 крб.²⁸ Залізничного – 246 216 крб.²⁹, Шевченківського – 150 850 крб.³⁰, Червоноармійського – 182 846 крб.³¹ У ці суми було включено господарські витрати величина яких у міськкомі налічувала 30 423 крб., у Ленінському РК – 12 085 крб., Радянському – 14 157 крб., Залізничному – 12 411 крб., Шевченківському – 13 611 крб., Червоноармійському – 14 678 крб. Таким чином, міська організація коштувала обласній партійній казні 1 181 тис. крб.³²

У 1988 р. чисельність комуністів Львівщини становила 130 557 членів КПРС³³. Загальна кількість керівного апарату партійних органів нараховувала 1 886 управлінців. З них: апарат обкому – 301, міськкому – 63, райкомів Львова – 340, області – 805³⁴. Компартійна мережа Львова об'єднувала 62 741 партійця, яких об'єдано у 1 001 первинку, 1 457 цехових організацій та 2 511 партгруп³⁵. У Залізничному райкомі

²⁵ ДАЛО. Ф. 3. – Оп. 62. – Спр. 357. – Арк. 2- 21.

²⁶ ДАЛО. Ф. 3. – Оп. 62. – Спр. 198. – Арк. 44.

²⁷ ДАЛО. Ф. 3. – Оп. 62. – Спр. 202. – Арк. 32.

²⁸ Там само. – Арк. 38.

²⁹ Там само. – Арк. 44.

³⁰ Там само. – Арк. 50.

³¹ Там само. – Арк. 56.

³² ДАЛО. Ф. 3. – Оп. 62. – Спр. 198. – Арк. 63.

³³ ДАЛО. Ф. 3. – Оп. 62. – Спр. 415. – Арк. 22.

³⁴ ДАЛО. Ф. 3. – Оп. 62. – Спр. 423. – Арк. 1.

³⁵ ДАЛО. Ф. 4. – Оп. 47. – Спр. 1. – Арк. 13.

на обліку знаходилося 14 602 компартійці³⁶, Ленінському – 14 711³⁷, Радянському – 12 066³⁸, Червоноармійському – 9 886³⁹, Шевченківському – 9 643⁴⁰. На утримання Львівського міському у партійному бюджеті області було передбачено 892 268 крб. До Ленінського райкому надійшло 215 465 крб., що становило 24% міськкомівського бюджету, Радянського – 172 184 крб., і відповідно 19%, Залізничного – 220 151 крб., і 25%, Шевченківського – 128 604 крб., і 15%, Червоноармійського – 155 864 крб., і 18%⁴¹. Поступлення членських внесків у 1988 р. становило 4 675 тис. крб., що на 6% менше ніж минулого року. Сума недоплат збільшилася у 2 рази і становила 3 тис. крб. 510 членів партії із 133 партійних організацій відмовлялися здійснювати сплати за політичним вмотивуванням⁴².

1989 р. був останнім, який демонстрував висхідну динаміку партійної чисельності. Спілка комуністів Львівщини нараховувала 132 777 членів КППС. Її прибутки складала 11 591 тис. крб.: партвнески – 8 950 тис. крб., доходи від видавництва – 2 616 тис. крб. Видатки становили 8 338 тис. крб.: утримання керівних парторганів – 6 722 тис. крб, будівництво – 1 052 тис. крб., фінансування первинних партосередків – 268 5 крб, ремонт – 112 тис. крб. Відрахування до бюджету КППС становили 3 252 тис. крб.⁴³Міська партійна організація об'єднувала 61 754 членів КППС⁴⁴. Витрати на утримання партійних органів Львова становили 898 592 крб. Із них найбільше коштував Ленінський РК, який поглинув 215 570 крб., що становило 24%

³⁶ ДАЛО. Ф. 3. – Оп. 62. – Спр.357. – Арк. 18.

³⁷ Там само. – Арк. 22.

³⁸ Там само. – Арк. 25.

³⁹ Там само – Арк. 29.

⁴⁰ Там само. – Арк. 32.

⁴¹ ДАЛО. Ф. 3. – Оп. 62. – Спр.419. – Арк. 66.

⁴² ДАЛО. Ф. 3. – Оп. 62. – Спр.644. – Арк.10

⁴³ Там само. – Арк. 4.

⁴⁴ ДАЛО. Ф. 3. – Оп. 62. – Спр.568. – Арк.1.

міського партбюджету. Робота Радянського РК вартувала 173 279 крб., або 19%, Залізничного – 220 130 крб. і 25%, Шевченківського – 129 084 крб., або 14%, Червоноармійського – 160 529 крб., або 8% від партійного бюджету міста⁴⁵. Зарплата керівного партійного складу нараховувала 880 тис. крб.⁴⁶ Помітно зросли затрати на пропаганду і агітацію, які роком раніше не перевищували 15 – 17%. Їх загальна сума становила 31 тис. крб. У Ленінському РК – 7 156 крб. (23% бюджету), Радянському – 7 156 крб. (23%), Залізничному – 9 441 крб. (35%), Шевченківському – 2 405 крб. (18%), Червоноармійському – 691 крб. (15%)⁴⁷. Сума витрат скерованих на утримання міськкому налічувала 143 295 крб. міськкому⁴⁸. З них господарські витрати становила 72 157 крб.⁴⁹

У 199 р. на обліку у Львівському міськкомі знаходилося 61 509 членів КППРС⁵⁰. В Залізничному райкомі перебувало 5 207 членів партії⁵¹, Ленінському – 14 843⁵², Радянському – 12 225⁵³, Червоноармійському – 9 028⁵⁴, Шевченківському – 9 878 осіб⁵⁵. У першому кварталі у Залізничному райкомі партійні повернули 253 особи, Ленінському – 238, Шевченківському – 199, Радянській – 179, Червоноармійському – 211. Доповідна записка заступника заввідділом оргпартроботи О. Шумана від 18 січня 1991 р. констатувала скорочення партчисельності у Львові на 14 421 вибулого. На

⁴⁵ ДАЛО. Ф. 3. – Оп. 62. – Спр.644. – Арк.66.

⁴⁶ Там само. – Арк. 81.

⁴⁷ Там само. – Арк.72.

⁴⁸ Там само.– Арк.66.

⁴⁹ Там само. – Арк. 68.

⁵⁰ ДАЛО. Ф. 4. – Оп. 49. – Спр.895. – Арк. 82.

⁵¹ ДАЛО. Ф. 3. – Оп. 62. – Спр.566. – Арк. 7.

⁵² Там само. – Арк. 22.

⁵³ Там само. – Арк. 32.

⁵⁴ Там само. – Арк. 45.

⁵⁵ Там само. – Арк. 49.

обласному рахунку знаходилося 10 515 тис. крб.⁵⁶, що дало змогу перерахувати до бюджету КПРС 1 404 тис. крб.⁵⁷ Але запланована сума збору партійних внесків становила 9 810 тис. крб. Однак, фактично, їх надійшло 6 626 тис. крб., що означало виконання плану на 67%. Таким чином, сальдо обласного бюджету виглядало так: 6 270 тис. крб. – дохід, 4 897 тис. руб. – розхід⁵⁸. Ця фінансова скрута змушувала продавати партійне майно. Прибутки від реалізації меблів та іншого інвентарю склали 133 тис. крб., автотранспорту – 33 тис. крб.⁵⁹ Проте важке фінансове становище не завадило союзному партапаратові збільшити посадові оклади партійним працівникам на 25% – 30%. Зарплата першого секретаря зросла до 750 крб., другого – 650 крб., секретаря – 600 крб., завідувачів відділами – 450 крб.⁶⁰

У 1991 р. в партійній організації Львівщини перебувало 78 233 особи, що на 48 822 членів КПРС менше ніж минулого року, або 62,4%. Чисельність первинних змаліла на 944 одиниці, або на 40%⁶¹. На партійні рахунки поступило 2 260 тис. крб. прибутків: партвнески – 1,8 млн. крб., дохід від видавництва – 400 тис. крб., інші надходження – 60 тис. крб.⁶² Видатки сягали 10 020 тис. крб. що у 4,5 рази перевищувало прибутки. Це 7 540 тис. крб. на утримання парторганів, 660 тис. крб., на потреби парткомів, 1 670 тис. крб. – витрати будівництва, 150 тис. – ремонт приміщень. Такої фінансової скрути обком не знав з часів його заснування. Тому він отримав з Москви 1 млн крб.⁶³ Назагал у 1988 – 1990 рр. до ЦК КПРС було перераховано

⁵⁶ ДАЛО. Ф. 3. – Оп. 62. – Спр. 872. – Арк. 6.

⁵⁷ Там само. – Арк. 8.

⁵⁸ Там само. – Арк. 5.

⁵⁹ Там само. – Арк. 83.

⁶⁰ Там само. – Арк. 84.

⁶¹ ДАЛО. Ф. 3. – Оп. 62. – Спр. 1061. – Арк. 1.

⁶² ДАЛО. Ф. 3. – Оп. 62. – Спр. 1058. – Арк. 11.

⁶³ ДАЛО. Ф. 3. – Оп. 62. – Спр. 1058. – Арк. 77.

7,5 млн. крб.⁶⁴ Прикриваючись потребою відродження партії номенклатура почала вкладати кошти у діяльність комерційних структур засновниками яких сама й виступала. Так утворилася більшість статків сьогоднішнього олігархату. Львівська міська партійна організація об'єднувала 41 047 членів КПУ⁶⁵. У першому півріччі в Залізничному райкомі на обліку перебувало 10 376 осіб, з яких вибуло 21%, у Ленінському – 8 577 і 23%, Радянському – 8 359 і 17%, Червоноармійському – 6 796 і 19%, Шевченківському – 6 939 і 16%. Всього вибуло із партії 15% міських партійців⁶⁶. Фінансові потреби партійних структур Львова мали даку динаміку: у Ленінському райкомі вони склали 204 000 крб., Радянському – 204 000 крб., Залізничному – 300 000крб., Шевченківському – 170 000 крб., Червоноармійському – 222 300 крб.. Всього міськкому було потрібно 1 100 300 крб⁶⁷. Але партійний бюджет області тримав надходжень всього 2 260 тис крб, а видатки становили 11 020 300 крб., які дотація ЦК КПРС у розмірі 8 760 300 крб. не покривала⁶⁸. Тому сума загальних витрат на утримання райкомів становила 608 906 крб.: Ленінському райкомі – 118 387 крб., Радянському – 126 127 крб., Залізничному – 126 384 крб., Шевченківському – 119 147 крб., Червоноармійському – 118 861 крб.⁶⁹ Як наслідок витрати на пропаганду в Ленінському райкомі нараховували 200 крб., Радянському – 3 112 крб., Залізничному – 3 112 крб., Шевченківському – 3 113 крб., Червоноармійському – 3 113 крб. Всього – 12 650 крб.⁷⁰ Фінансове становище партії було настільки катастрофічним, що ЦК

⁶⁴ ДАЛО. Ф. 3. – Оп. 62. – Спр. 1058. – Арк. 1 – 78.

⁶⁵ ДАЛО. Ф. 3. – Оп. 62. – Спр. 990. – Арк. 37.

⁶⁶ Там само.

⁶⁷ ДАЛО. Ф. 3. – Оп. 62. – Спр.1058. – Арк. 53

⁶⁸ Там само. – Арк. 70.

⁶⁹ Там само. – Арк. 120.

⁷⁰ Там само. – Арк. 118.

КПРС відмовився надавати допомогу, вказавши та те, що регіональні партійні спілки повинні перейти на повне самофінансування⁷¹.

Таким чином, на початку перебудови фінансове становище львівських компартійних структур відзначалося високим рівнем стабільності. Наприкінці періоду воно було близьким до банкрутства внаслідок несплати членських внесків, що були результатом масового скорочення чисельності комуністичних осередків Львова.

⁷¹ ДАЛО. Ф. 3. – Оп. 62. – Спр.1058. – Арк. 5.

ПОВСЯКДЕННЕ ЖИТТЯ КАДЕТІВ КАДЕТСЬКОГО КОРПУСУ У ЛЬВОВІ В МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД

У період між двома світовими війнами на теренах Східної Галичини питанням військової підготовки молоді приділялася надзвичайно значна увага. Однією з форм такої підготовки було навчання у Кадетському корпусі №1, який з 1921 по 1939 рік функціонував у Львові. Це був навчальний заклад військового типу, завданням якого була підготовка молоді до подальшого навчання у офіцерських школах. З огляду на специфіку навчального закладу («закритий» тип школи, молодий вік кадетського контингенту, поєднання цивільної та військової програм навчання) дослідження організації повсякденного життя у цій установі є цікавим та актуальним.

Навчання у Корпусі кадетів протягом переважного періоду свого існування тривало п'ять років (з 1934-35 навчального року – шість), поєднуючи освіту природничо-математичної гімназії та військове виховання і підготовку в обсязі курсу школи підхорунжих. До корпусу могли вступати хлопці віком від 13 до 15 років, які закінчили 3-й клас гімназії або ж 7 клас середньої школи. Вступники складали іспит, який відповідав програмі 1-3 класів природничо-математичної гімназії, проходили огляд психолога та медичної комісії, яка визначала їх придатність до навчання. З огляду на військових характер навчального закладу усі кадати становили навчальний батальйон, який був розподілений на роти. Кожна рота відповідала

*ад'юнкт (Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного).

певному року навчання кадета. Вона розподілялася на взводи, до складу яких входили до 35 кадетів. На чолі роти перебував командир роти, якому допомагали офіцери-вихователі^{1, 2, 3}.

Вихованці Корпусу постійно проживали на території закладу – у так званому інтернаті. Вони не були військовослужбовцями, однак їх життя у корпусі було максимально наближеним до життя військовиків. Учні корпусу носили військовий мундир, який був запроваджений у 1919 році та протягом всього часу існування кадетських корпусів майже не змінився^{4,5}. Мундир був одним із елементів виховання. Командири та вихователі переконували кадетів, що вони отримали військову форму якби авансом, на майбутнє та своєю дисципліною, навчанням повинні довести право на його носіння. Львівський кадет Францішек Лешкевіч так описав своє ставлення до військового однострою: «Військовий мундир вимагає щоб до нього допасувалося не лише тіло, але й серце – розрослося, забилося сильнішим, запульсувало новим життям... душа переродилася на військову душу... заіскрили нові прагнення, які присвячують тебе війську протягом усього життя...»⁶.

Колишній комендант корпусу підполковник Станіслава Данилюка вбачав у власне перебуванні учнів у стінах закладу виховну дію:

¹ Lisowski W. Polskie korpusty kadetów 1765-1956. Z dziejów wychowania, Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej. – Warszawa, 1982. – S. 190.

² Wyjątki ze „Statutu Korpusu Kadetów” (Dz. Rozk. Nr. 33/22) z uwzględnieniem późniejszych zmian. Polskie Korpusty Kadetów. – Warszawa: Tow. Przyjaciół Polskich Korpusów Kadetów, 1923. – S. 96.

³ Wyszczelski, L. – Warszawa: Neriton, 2008. – S.218.

⁴ Gepner S. Żołnierz polski. Ubiór, uzbrojenie, umundurowanie i oporządzenie 1832-1939, oprac. Tomasz Malarski. - Warszawa: Wojskowe Centrum Edukacji Obywatelskiej, 2014. – S.344-346.

⁵ Popiel A. Korpus Kadetów Nr 1: 1918-1939 – Katowice, Warszawa: "Śląsk", 2003 – S.36.

⁶ Orłęta: czasopismo młodzieży Korpusu Kadetów nr 1 we Lwowie / Korpus kadetów №1 – Lwów, 1930. - № 35. – S. 9.

«Спосіб життя у корпусі кадетів, як засіб вироблення потрібних рис характеру, повинен забезпечити їх вироблення не сьогодні, а у майбутньому. Не залежить нам на тому щоб людину змінити одразу ..., але на тому щоб сформувати її психологію, щоб в майбутньому чинила так, як нам потрібно»⁷.

Звичний день кадета підлягав чіткій регламентації. Годиною ранкового підйому зимою та літом був час з 6 год. до о пів на сьому. Після заправлення ліжок, вмивання та одягання кадети збиралася на спільну ранкову молитву, після котрої відбувалася 15-хвилинна гімнастика під керівництвом офіцера. Після сніданку учні приступали до навчальних занять з загальноосвітніх дисциплін, які тривали 5-6 навчальних годин по 45 хвилин з короткими перервами та однією довгою перервою після 3-го заняття. На ній кадети споживали 2-й сніданок. Після занять слідував обід. Дві години післяобіднього часу були вільним часом. Зазвичай, кадети проводили його у своїх навчальних залах, спальних приміщеннях, але здебільшого у світлицях, часто на свіжому повітрі або на стадіоні. На закріплення та поглиблення знань відводились дві години щоденно у передвечірній час. Цей, так званий, «сілентіум», кадети проводили у своїх навчальних класах під керівництвом вчителя або офіцера-інструктора. Півгодинний відрізок часу після сілентіуму призначався на вирішення організаційних та службових питань – відбувалося ознайомлення з «денними наказами», розпорядженнями на наступний день, обговорення подій поточного дня. Після спільної вечірньої молитви кадети споживали вечерю. Годину після вечері кадети використовували на свій розсуд. Це був найбільш розмаїтий час учнів

⁷ Księga pamiątkowa dwudziestolecia Korpusu Kadetów Nr.1 Marszałka Józefa Piłsudskiego we Lwowie (1918-1938). 1. Część ogólna. – Lwów: Nakł. Korpusu Kadetów Nr.1, 1939. – S.34.

протягом дня. Після вільного часу кадети чули звук трубки, яка сигналізувала про закінчення дня та відбій.

Починаючи від 1931 року один день тижня для кожної роти призначався на навчання військовим предметам. Загальноосвітні предмети вивчалися 5 днів на тиждень.

У святковий день кадетам, що успішно опанували навчання та дотримувалися дисципліни прислужувало право на вихід до міста, а у Корпусі організовувалися різноманітні заходи дозвілля: екскурсії, кіно, спортивні ігри, змагання та ін.

Така систематичність кадетського життя переривалася тричі на рік: на Різдвяні, Великодні свята та під час літньої кадетської відпустки. До своїх домівок кадети виїжджали у другій половині липня а поверталися з початком навчального року – 2 вересня^{8,9,10}.

Більшість вільного часу кадети проводили на території корпусу, рідко виходили до міста, відчували брак спілкування з родиною. Кадет Воцлав Яноковскі під час навчання підготував спеціальну публікацію, у якій в жартівливій формі описує процес отримання дозволу на вихід за межі навчального закладу: «Бланк цей як дозвіл на в'їзд для емігранта, як паспорт до небесних воріт для грішника... Коли маєш дістати перепустку – мусиш бути чистий як сльоза, не можеш мати навіть тіні підозри з боку командира... Здається тобі, що виграв в лотерею, а тим часом ти – на волі...»¹¹.

⁸ Korpusy Kadetów w Polsce odrodzonej. – Lwów, 1931. – S. 27-29.

⁹ Korpus Kadetów Nr. 1 Marszałka Józefa Piłsudskiego we Lwowie : Rzecz informacyjna o celach, ideałach i tradycji Korpusu Kadetów Nr. 1, o nauczaniu i wychowaniu oraz o życiu wewnętrznym / Oprac. Ostowski Stanisław. Lwów : Nakł. Korpusu Kadetów Nr. 1 Marszałka Józefa Piłsudskiego, 1935. – S. 29-31.

¹⁰ Księga pamiątkowa dwudziestolecia Korpusu Kadetów Nr.1 Marszałka Józefa Piłsudskiego we Lwowie, (1918-1938). 1. Część ogólna. – Lwów : Nakł. Korpusu Kadetów Nr.1, 1939. – S. 37-38.

¹¹ Orleńca: czasopismo młodzieży Korpusu Kadetów nr 1 we Lwowie / Korpus kadetów №1. – Lwów, 1929. - № 1. – S. 13-14.

Вихователі школи дбали щоб під час перебування кадетів поза межами школи вони мали однакові фінансові можливості. Це виражалося у сумі кишенькових грошей. Вона була однією із складових оплати батьків за навчання та зберігалася у офіцера-вихователя. Кадет, за потреби, отримував певну суму, а по поверненню з міста звітував про витрати та віддавав невикористану частину¹².

Розуміючи важливість дозвілля у навчальному закладі «закритого» типу викладацький склад докладав максимум зусиль у її організації. Польський історик, заступник коменданта корпусу кадетів у Львові Євгеніуш Вавшкович так характеризував процес дозвілля учнів:

«Сфера так званого «позаслужбового» життя розвинулася в Корпусі на засадах самоуправління... Час вільний від занять кадети можуть проводити у спеціальних власних організаціях наукового, розважального, артистичного, спортивного чи суспільного характеру, працюючи відповідно до своїх вподобань чи обдарованості, водночас здійснюючи підготовку до майбутньої суспільної діяльності»¹³.

На початках забезпечити впорядкування дозвілля була покликана кадетська світлиця. Вона діяла у Корпусі з 1924 року, маючи на меті урізноманітнення вільного часу, об'єднання кадетів за інтересами. На початках за світлицю служило приміщення середнього розміру з прилеглою кімнаткою на першому поверсі, у якій члени артистичного гуртка звели постійну сцену, облаштували декорації. Також була зібрана невелика бібліотечка фахової літератури, яка з

¹² Korpus Kadetów Nr. 1 Marszałka Józefa Piłsudskiego we Lwowie : Rzecz informacyjna o celach, ideałach i tradycji Korpusu Kadetów Nr. 1, o nauczaniu i wychowaniu oraz o życiu wewnętrznem / Oprac. Ostowski Stanisław. – Lwów : Nakł. Korpusu Kadetów Nr. 1 Marszałka Józefa Piłsudskiego, 1935. – S.44-46.

¹³ Korpus Kadetów Nr. 1 Marszałka Józefa Piłsudskiego. W piętnastym roku istnienia. Cz. I-II. – Lwów, 1933. – S. 20.

часом стала повноцінною бібліотекою. Згодом з'явилося фортепіано, більярд, велика кількість комплектів шахів, доміно, пінг-понг та інші ігри. Коштом кадетської світлиці передплачувалися періодичні видання наукового, літературного та спортивного характеру. Для прикладу, у 1926 році таких видань було шість щоденних та 10 періодичних, у 1933 кількість передплачених видань становила 38, а загальна кількість примірників – 67. У 1924 році електротехнічний гурток спроектував радіоприймач, який був першим серед львівських закладів освіти, у тому числі Львівської Політехніки. З часом кількість приймачів росла, а у 1925 році в світлиці з'явилася перша короткохвильова радіостанція, що поклала початок функціонуванню Радіостанції Корпусу кадетів №1. У тому ж році кадети вже мали можливість оглядати кінофільми. Кіноапарат, який належав одному з учнів, був відновлений коштом кадетської організації. З часом кіноапарат був замінений на більш новий, закуплено кілька грамофонів. Кінофільми демонструвалися 4 рази на місяць, з вибором відповідних стрічок розважального та наукового характеру. У 1929 році світлиця отримала музичні інструменти для власного джаз-бенду, а наступного року – духові інструменти для оркестру. У 1932 році внаслідок побудови додаткових приміщень на території Корпусу кадети кожного року навчання отримали своє окреме приміщення для світлиці¹⁴.

З плином часу зі структури світлиці виокремились так звані кадетські кола, що були додатковим виховним та навчальним засобом. До кіл, що найінтенсивніше функціонували у корпусі відносимо: історичне, літературне, природниче, фотографії, мистецьке, технічне, музично-вокальне. Заслужують на особливу увагу кола, що мали

¹⁴ Korpus Kadetów Nr. 1 Marszałka Józefa Piłsudskiego. W piętnastym roku istnienia. – Cz. I-II. – Lwów, 1933. – S. 23-27

регіональний характер: коло друзів Шльонська, коло друзів Віленщини та коло друзів Гуцульщини. Ці кола підтримували тісні зв'язки з молоддю регіонів, допомагали школам навчальною літературою, іншими навчальними засобами. Розгалуженим було спортивне коло, до складу якого входили різноманітні секції. Існували також хімічне, шахове кола та інші.

Велике значення у житті кадетів займало Радіотехнічне коло. До нього належить заснована у 1928 році короткохвильова радіостанція кадетів, яка згодом отримала офіційну державну ліцензію та з 1931 року розпочала щоденні трансляції. Кадети-радіотехніки активно співпрацювали з Львівським клубом короткохвильовців, фахівці якого сприяли розвитку радіостанції, вчили кадетів користуванню апаратурою і т. ін. Варто зазначити, що кадетську радіостанцію обслуговували виключно кадети. Творцями та виконавцями програм були члени історичного та літературного кіл Корпусу. Програма радіопередач друкувалася у польському тижневику «Радіо». Послугами кадетської радіостанції активно користався Відділ освіти львівського округу освіти, передаючи свої тижневі оголошення, лекції, програми¹⁵.

Велике значення у повсякденному житті кадетів займала релігія. У навчальному закладі на постійній основі перебував капелан який одночасно був викладачем релігієзнавства. Своє власної каплиці корпус кадетів фактично не мав. Приміщення, яке називалося каплицею насправді було гімнастичною залою, у якій, за потреби, відбувалися богослужіння. Частково ця проблема була вирішена у 1934 році, з введенням в експлуатацію нового навчального корпусу. У його актовій залі в глибині сцени був розміщений вівтар. За потреби це

¹⁵ Korpus Kadetów Nr. 1 Marszałka Józefa Piłsudskiego. W piętnastym roku istnienia. – Cz. I-II. – Lwów, 1933. – S. 39-42.

приміщення використовувалася як зала для танцю, перегляду кінофільмів, театральних вистав, а за поганої погоди – як гімнастична зала. Корпус отримав повноцінну каплицю у 1937 році, коли до аудиторії старшого будинку була добудована абсида, у якій розміщувався вітар¹⁶. Таким чином, кадети отримали приміщення виключно для релігійних потреб. Недільні богослужіння відбувалися у супроводі кадетського хору. На них були присутні комендант корпусу та офіцерський склад. Окрім служб у неділі та свята до обов'язкових релігійних практик у корпусі також належали ранкова та вечірня молитви, сповіді та причастя на протязі шкільного року. Святкування усіх важливих державних свят, свят військового характеру також не відбувалося без спільного богослужіння.

Отже, повсякденне життя львівських кадетів було цікавим та насиченим. Незважаючи на інтенсивну програму навчання державної гімназії, яка доповнювалась значним навантаженням військової підготовки, за роки існування Кадетського корпусу №1 у Львові у ньому виробилась власна ефективна система навчання, виховання та дозвілля. Активно використовувалась не лише навчально-матеріальна база закладу, але й гарнізону та міста. Були створені засоби для реалізації культурних, навчальних та спортивних зацікавлень учнів корпусу.

Успішність цієї системи підтверджують самі випускники кадетського корпусу. Більшість з них, незважаючи на відсутність обов'язкового подальшого навчання у офіцерських школах, обирала військову професію.

¹⁶ Sprawozdanie komitetu przebudowy kaplicy pod wezwaniem św. St. Kostki w Korpusie Kadetów Nr. 1 marszałka Józefa Piłsudskiego z działalności za czas od 5.IV. 1935 r. do 13.XI. 1937 r.

**КЕРІВНИЦТВО ВІЙСЬКОВОЇ КАФЕДРИ ЛЬВІВСЬКОГО
ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА**

Львівський університет імені Івана Франка, діяльність якого перервала німецька окупація, відновив свою роботу в серпні 1944 року. На базі університету почала функціонувати кафедра військової підготовки. Напрямки розвитку кафедри певною мірою залежали від її керівного складу, тому у цій статті проаналізовано соціальне та національне походження начальників кафедри, їх рівень освіти, фаховості та військового вишколу.

Дослідники, що студіюють історію університету в радянський період, кафедрі військової підготовки приділяли недостатньо уваги. Саме тому, якщо говорити про історіографію питання, то вона вичерпується вже на інформації про створення кафедри у 1944. Натомість, основою даного дослідження стали архівні неопубліковані матеріали фонду Р-119 ДАЛО та Архіву ЛНУ ім. Івана Франка: особові справи начальників кафедри військової підготовки, плани та звіти про роботу кафедри, штатні формуляри університету, накази начальника військової кафедри, накази ректора.

У 1944 році після відновлення діяльності Львівського університету полковника Жилкіна С. І., росіянина за походженням, 1990 р. н., було призначено в. о. начальника військової кафедри. Він у 1938 р. закінчив Академію зв'язку, нагороджений орденом «Червоної зірки»¹.

*магістрант (Львівський національний університет імені Івана Франка).

¹ Архів ЛНУ ім. І. Франка. – Ф. Р-119. – Оп. 3. – Спр. 1. Штатний формуляр професорсько-викладацького складу, списки викладацького і навчально-допоміжного персоналу на 1944-1945. – Арк. 7.

Його наступником став Воробйов Петро Петрович. Народився у 1895 р. в Москві. Отримав спершу спеціальність механіка у Московському вищому технічному училищі, згодом навчався в Олександрівському військовому училищі за спеціальністю офіцер-артилерист. Упродовж 1937 – 1938 рр. пройшов академічні курси при артилерійській Академії вищого командного складу². Від червня 1916 до лютого 1917 рр. проходив військову службу в царській армії, у званні підпоручника артилерії³. Від 1918 р. брав участь у боях Східного фронту проти армії Колчака у складі 5 важкого полку артилерійської дивізії, пізніше на Західному фронті проти «білих» поляків у складі тієї ж дивізії⁴. У 1938 році отримав рангу комбрига. Згідно постанови РНК від 4.06.1940 року № 945 «Про присвоєння військових звань вищого начальницького складу Червоної армії» отримав рангу генерал-майора артилерії⁵. Перед війною був начальником Одеського (1938 – 1942 рр.), Ленінградського (1942 – 1943 рр.) артилерійських училищ⁶. Під час Другої світової війни був начальником гарнізону м. Одеси, в складі 126 стрілецької дивізії Четвертого Українського фронту⁷. Начальником військової кафедри ЛДУ призначений наказом № 119 від 26.12.1944 року⁸ і виконував ці обов'язки до 1955 р⁹. За словами самого Воробйова П. П. «він сам,

² Архів ЛНУ ім. І. Франка. – Ф. Р-119. – Оп. 1 о/с. – Спр. 4254. Воробйов Петро Петрович. – Арк. 1.

³ Там само. – Арк. 2.

⁴ Там само. – Арк. 36.

⁵ Постанова РНК СРСР від 4.06.1940 № 945 Про присвоєння військових звань вищому керівному складу Червоної Армії [Електронний ресурс] Режим доступу: http://ru.wikisource.org/w/index.php?title=Постановление_СНК_СССР_от_4.06.1940_№_945&oldid=1008217

⁶ Архів ЛНУ ім. І. Франка – Ф. Р-119. – Оп. 1 о/с. – Спр. 4254. Воробйов Петро Петрович – Арк. 1.

⁷ Там само. – Арк. 36.

⁸ Архів ЛНУ ім. І. Франка – Ф. Р-119. – Оп. 6. – Спр. 3 Книга наказів ректора.

⁹ Архів ЛНУ ім. І. Франка. – Ф. Р-119. – Оп. 1 о/с. – Спр. 4254. Воробйов Петро Петрович. – Арк. 70.

фактично і створив військову кафедру ЛДУ»¹⁰, а за той час, поки був начальником «вона була найкращою кафедрою Прикарпатського військового Округу, про що засвідчують численні акти інспекцій»¹¹.

Одним з діячів, що відіграли важливу роль у процесі становлення військової кафедри в Львівському університеті, був Барановський Олександр Михайлович, що народився 1907 р. в с. Новодвірці, Слущького району, Бобруйській області, БРСС. За національністю – білорус. В 1932 р. закінчив 1-е Київське артилерійське училище, де отримав офіцерське звання у ранзі командира артилериста¹². Барановський О. М. брав участь в обороні Сталінграда, був в Чехословаччині і Польщі. В серпні 1945 р. став начальником Відділу кадрів Управління командувача артилерії Прикарпатського Військового Округу¹³. Цікаво, що у вересні 1946 р. будучи начальником Відділу кадрів Управління командувача артилерії Прикарпатського Військового Округу, він отримав сувору догану за самовільні звільнення офіцерів без «доповідної»¹⁴. В січні 1947 р. його скеровано на роботу начальника Навчальної частини кафедри Львівського державного університету. Саме Барановський О. М. виконував обов'язки начальника військової кафедри на час відраджень чи відпусток Воробйова П. П.

За часів, коли кафедрою керував Воробйов П. П., ще одним виконувачем обов'язків ставав Устимович Леонід Сергійович. Він народився 1906 р. в місті Кушка (Серхетабат) Туркменської СРР. У

¹⁰ Архів ЛНУ ім. І. Франка. – Ф. Р-119. – Оп. 1 о/с. – Спр. 4254. Воробйов Петро Петрович. – Арк. 29.

¹¹ Там само.

¹² Архів ЛНУ ім. І. Франка. – Ф. Р-119. – Оп. 1 о/с. – Спр. 4225. Барановський Олександр Михайлович. – Арк. 3.

¹³ Там само. – Оп. 3. – Спр. 30. Штатний формуляр і контрольний список професорсько-викладацького і навчально-допоміжного персоналу університету на 1948-1949. – Арк 4.

¹⁴ Там само. – Арк. 4.

1927 р. став офіцером артилеристом радянської армії, закінчивши Військове училище у Ташкенті¹⁵. Від жовтня 1948 р. полковник Устимович Л. С. був зарахований старшим викладачем військової кафедри¹⁶. З іменем Устимовича пов'язаний скандал стосовно офіцерів, «які повинні керувати такою структурою як військова кафедра Львівського державного університету»¹⁷. Днем 28.08.1949 р. датований документ, ніби то листа Устимовича Л. С. міністрові народної освіти СРСР, в якому автор звинувачує начальника кафедри Воробйова П. П. в тому, що кафедра при ньому «розкладалась»¹⁸. «Я вирішив університет перебудувати на військовий лад»¹⁹, – зазначено у листі. По кафедрі тепер розпорядження були в письмовому вигляді. На студентів накладались стягнення, а для «підвищення зацікавленості студентів у військовій підготовці» був виданий наказ по кафедрі «нещадно ставити двійки»²⁰. Закінчувався лист проханням негайно прийняти рішення, щоб Устимович став начальником кафедри. Партиїне бюро Львівського Державного університету спростувало приналежність авторства листа до рук Устимовича, наголошуючи на тому, що за час його керівництва покращилась відвідуваність і успішність студентів. Та попри все, вже в червні 1950 р. його звільнили з посади²¹.

У наступні роки керівниками кафедри були: Арефьев Олексій Миколайович – (1956 – 1960); Гончаров Анатолій Олександрович (1960 – 1961); Яловенко Степан Федорович (1961 – 1962); Раков Григорій Іванович (1962 – 1965).

¹⁵ Архів ЛНУ ім. І. Франка. – Ф. Р-119. – Оп. 1 о/с. – Спр. 2442. Устимович Леонід Сергійович. – Арк. 5.

¹⁶ Там само – Арк. 7.

¹⁷ Там само. – Арк. 17-18.

¹⁸ Там само.

¹⁹ Там само.

²⁰ Там само.

²¹ Там само.

Ареф'єв Олексій Миколайович – начальник військової кафедри від 1956 до 1960 рр., генерал-майор артилерії, росіянин за походженням. Народився 1904 р., здобув освіту у Військовій академії ім. Фрунзе у Москві. До переведення у Львівський університет працював у Головному Управлінні Кадрів Міністерства оборони СРСР²². Звільнений з посади 17. 02. 1960 р. у зв'язку з переводом у ПрикВО²³.

Гончаров Анатолій Олександрович начальник кафедри з 1960 по 1961 рр. – полковник, росіянин. Народився 1921 р., у 1951 р. закінчив Військову академію ім. Фрунзе. До Львівського університету переведений з ПрикВО²⁴.

Яловенко Степан Федорович на посаді начальника кафедри від 1961 до 1962 рр. Народився 21.12.1916 року у м. Люботин Харківської обл., українець за походженням. Здобув освіту в Харківському електротехнікумі південної залізниці 1932 – 1936 рр., закінчив Військовий інститут іноземних мов в Москві 1942 – 1948 рр., де здобув кваліфікацію перекладач-референт з японської мови. Отримав диплом з відзнакою. До роботи в університеті працював на посаді старшого інструктора відділу спецпропаганди Політуправління ПрикВО. У 1960 р. став викладачем військової кафедри Львівського університету. Від серпня 1961 року – начальник спецкафедри. У 1962 р. – присвоєно військове звання – полковник. Звільнений із посади наказом № 547 від 07.07.1962 року²⁵.

Раков Григорій Іванович народився 25.03.1914 р. в м. Кабачино Кирилівського р-ну Вологодської області, росіянин. Здобув вищу

²² Архів ЛНУ ім. І. Франка. – Ф. Р-119. – Оп. 3. – Спр. 143. Штатний формуляр професорсько-викладацького складу ЛДУ ім. І. Франка на 1957-1958 р. – Арк 102.

²³ Там само. – Спр. 173. Штатний формуляр професорсько-викладацького складу ЛДУ ім. І. Франка на 1959-1960 р. – Арк 99.

²⁴ Там само. – Арк. 100.

²⁵ Архів ЛНУ ім. І. Франка. – Ф. Р-119. – Оп. 1 о/с. – Спр. 6795. Яловенко Степан Федорович. – Арк. 24.

освіту в Ленінградському державному університеті – на філологічному факультеті (германістика) (1934-1939). У 1939 – 1940 рр. навчався в аспірантурі. У 1952-1955рр. навчався в ад'юнктурі ВПА ім. В.І. Леніна, де у 1957 році захистив кандидатську дисертацію. Від 1962 р. підполковника, кандидата історичних наук, призначено на посаду начальника спецкафедри, де він попрацював до 1965 р²⁶.

Одною з ключових постатей в діяльності військової кафедри в 60-х рр. був Грибов Микола Логвинович – українець за походженням, закінчив артилерійське училище (1941) та військову артилерійську командну академію (1956). Працював в університеті від 1957 р. Довший час був старшим викладачем спецкафедри, від жовтня 1960 р. призначений начальником навчальної частини. У 1964 р. отримав звання полковника²⁷. Періодично виконував обов'язки керівників при різних начальниках військової кафедри. Працював на кафедрі до 1968 р., коли його, згідно з наказом Головному Сухопутних військ СРСР, скерували в Чернівецький державний університет, де він став начальником військової кафедри²⁸.

У 1965 році Ракова Г. І. звільнено з посади начальника спецкафедри та скеровано в розпорядження Політуправління ПрикВО²⁹. Посаду здав полковнику Князеву С. П. 06.08.1965 р³⁰. Князев Сергій Петрович народився в 1920 р. в Саратовській області, росіянин. Учасник війни, поранений. У 1956 р. закінчив Військову

²⁶ Архів ЛНУ ім. І. Франка. – Ф. Р-119. – Оп. 1 о/с. – Спр. 8207. Раков Григорій Іванович. – Арк. 29.

²⁷ Там само. – Спр. 6891. Грибов Микола Логвинович. – Арк. 34.

²⁸ Історія військової кафедри Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича, [Електронний ресурс], Режим доступу: <http://cyp.chnu.edu.ua/index.php?page=ua/01history>

²⁹ Архів ЛНУ ім. І. Франка. – Ф. Р-119. – Оп. 3. – Спр. 247. Штатний формуляр професорсько-викладацького складу ЛДУ ім. І. Франка на 1964-1965 р. – Арк. 22.

³⁰ Там само. – Оп. 1 о/с. – Спр. 8207. Раков Григорій Іванович. – Арк. 27.

академію ім. Фрунзе. На посаду начальника кафедри скерований з управління ПрикВО і заступав її до 1974 р³¹.

Наступником Князева С. П. став Буренін Юрій Петрович, росіянин за походженням. Народився 1927 р. у сім'ї службовців. У 1964 р. закінчив з відзнакою Військову академію ім. Фрунзе. У 1978 р. нагороджений орденом «Червоної Зірки» за «успіхи у бойовій та політичній підготовці»³².

На закінчення, варто сказати також про останнього начальника військової кафедри радянського університету – Миронюка Кузьму Івановича. Народився 10 червня 1939 року, с. Блиндешти, Фалештського р-ну, Молдавської РСР. Вищу освіту отримав в Казанському танковому училищі у 1964 р., а також у Військовій Академії Бронетанкових військ ім. маршала СРСР Р.Я. Малиновського (1970 – 1973 рр.). До університету працював заступником Командира полку Середньоазійського ВО м. Актугай Талди-Курганської області від 1973 до 1975; від 1975 – до 1979 – командир танкового полку САВО³³.

Підполковника Миронюка К. І. зараховано на посаду начальника військової кафедри 31.03.1979 р., призначений наказом Міністра оборони СРСР № 055 від 19 січня 1979 р. Від 14 березня 1979 р. Миронюк К. І. перейшов в розпорядження начальника Управління ПрикВО для проходження подальшої служби на посаді начальника військової кафедри ЛДУ. Звільнено з посади наказом Міністра Оборони СРСР від травня 1990 року³⁴.

Отже, проаналізувавши архівні документи, ми коротко склали біографічні довідки про начальників військової кафедри. На нашу

³¹ Архів ЛНУ ім. І. Франка. – Ф. Р-119. – Оп. 3. – Спр. 261. Штатний формуляр професорсько-викладацького складу ЛДУ ім. І. Франка на 1965-1966 р. – Арк 23.

³² Там само. – Оп. 2 о/с. – Спр. 3865. Буренін Юрій Петрович. – Арк. 28.

³³ Там само. – Оп. 3 о/с. – Спр. 42 Миронюк Кузьма Іванович. – Арк 7.

³⁴ Там само. – Арк. 73.

думку, можна стверджувати, що національний склад керівництва військової кафедри був доволі строкатий. Із 11 начальників кафедри: 7 були росіянами, 1 – білорус, 1 – молдаванин і лише 1 – українець. Потребує детальнішого дослідження національна приналежність Миронюка К. І., оскільки він народився на території Молдавської РСР, населеній значним прошарком етнічних українців. Звідси бачимо, що 64% начальників кафедри були росіянами за походженням, переведені до Львівського університету з інших радянських республік. Єдиний українець – начальник кафедри не пропрацював на посаді навіть року. Це, насамперед, свідчить про те, якого ідеологічного значення Львівському університету надавала радянська влада.

Всі керівники мали вищу військову освіту. Перші начальники спецкафедри були активними учасниками бойових дій в ході німецько-радянської війни, за родом військ – артилеристи. До того як стати начальниками кафедри, заступали керівні посади на попередніх місцях служби.

Такий аналіз доводить те, що для радянського керівництва важливою була система військової освіти в цивільних вишах і одні з кращих офіцерів повинні були стати в авангарді військового та ідейно-політичного виховання молоді.

ЯКИМОВИЧ БОГДАН*,

ТИШКІВСЬКА МАРІЯ*

ІВАН КУРОВЕЦЬ – МАЛОВІДОМА ПОСТАТЬ ВИДАТНОГО УКРАЇНСЬКОГО ЛІКАРЯ І ДЕРЖАВНИКА

Так якось складається в нашій історії, що видатні діячі українського національного руху помежів'я XIX–XX ст., державні діячі Західно-Української Народної Республіки через десятиліття забуття через відомі обставини нашого бездержав'я залишаються, м'яко кажучи, маловідомі загаломі.

Якщо взяти до рук у цілому не найгіршу книжку «Уряди України у XX ст.», де урядові ЗУНР присвячено всього 31 сторінку із 607¹, констатуємо: ім'я І. Куровця там згадано всього один раз². У цій книжці багато написано про всяких там коротчєнків зі щєрбицькими, навіть уміщено велику статтю про відомого п'яницю і брата Володимира Леніна – Дмітрія Ульянова (до речі, як і І. Куровець «товаріщ Діма» був також лікарем, але для українського народу не зробив анічогісінько!), а І. Куровець згаданий лише як той, хто очолив у буремному 1918 році ресорт здоров'я молодї держави, на яку, щойно народжену, напав підтримуваний усією Європою могутній ворог. Отже, на наш погляд, вибір теми є вдалий.

Іван-Теодозій Куровець народився в с. Батятичах, тепер Кам'янсько-Бузького району на Львівщині в родині священника.

* *д-р. іст. наук, проф. (Львівський національний університет імені Івана Фрика).*

* *магістр історії (Львівський національний університет імені Івана Фрика)*

¹ Уряди України у XX ст.: науково-документальне видання/ Кабінет Міністрів України, Національна академія наук України. – Київ: Наук. думка, 2001. – С. 215–246.

² Там само. – С. 217.

Отримавши дані з метричних книг с. Батятичі, ми можемо припустити, що батьків І. Куровця звали Дем'ян та Анастасія Куровці³.

Початкову освіту отримав у рідному селі. Середню освіту здобув у Львівській академічній гімназії. Під час навчання в гімназії І. Куровець познайомився з І. Франком, вплив якого залишив свій слід у формуванні особистості І. Куровця, а його спогади про велета українського духу мають непересічне значення для франкознавства. Студент І. Куровець пам'ятає, як І. Франко та М. Павлик давали читати йому «цікаві брошури – починалися і закінчувалися вони різними пристойними галицькими публікаціями, а між ними були заборонені женевські видання»⁴.

Через брак літератури у шкільній бібліотеці, найздібніші учні гімназії прагнули до прочитання новітньої, недоступної їм літератури. І цю літературу вони могли отримати від учнів 8-го гімназійного класу, а ті отримували збірки літератури від І. Франка та М. Павлика. На той час у Франка була досить велика бібліотека, але через постійні перевірки поліцією, він був змушений підшивати «всяку літературу агітаційну заграничну» в одну книжку по кілька брошур, з обкладинками різних галицьких видань⁵, тобто робити своєрідні контрафактні конволюти. Тому при ревізії поліція не знаходила ніякої революційної літератури.

У 1882 – 1887 рр. І. Куровець навчався у Медичній академії у Відні. Студіюючи в австрійській столиці, долучився до громадської праці в студентському товаристві «Січ», головою якого став у

³ ЦДДА України у Львові. – Ф. 201. – Оп. 4а. – Спр. 6211. – Арк. 51.

⁴ Спогади про Івана Франка / Упоряд., вступ. сл., прим. М. І. Гнатюка. – 2-ге вид., доп., перероб. – Львів: Каменяр. – 2011. – С. 95.

⁵ Куровець І.: Іван Франко в моїх згадках (Спомини про Івана Франка)/ Куровець Іван. – Львів: Накл. "Нового Часу", 1927. – 17 с.

листопаді 1883 р. (1883 – 1885 рр.)⁶. Ще студентом в університеті був одним із найактивніших членів тієї організації.

Після закінчення Медичної Академії два роки стажувався у Відні, після чого розпочав практику в місті Калуші, на Станиславівщині (зараз Івано-Франківська область), де від 1889 р. працював лікарем і здобув авторитет, як першокласний фахівець, тут він провів понад чверть століття.

Був одружений з Цецилією Бурачинською (1860–1924), сестрою Тита Бурачинського (1828–1897) – відомого українського лікаря та громадського діяча. Протягом кількох років подружжя Івана та Цецилії Куровців втратило своїх обидвох синів : Андрій, студент права, помер від туберкульозу під час студій 1 грудня 1912 р. в Абації (Італія), Петро – військовий санітар, – помер 20 жовтня 1915 р. в бою на березі ріки Сочі (Італія), обидва поховані в Італії. У період Першої світової війни І. Куровець перебував у Калуші під московською окупацією. Відступаючи, російські солдати влаштували грабунок і погром у його помешканні⁷.

У 1918 р. д-р І. Куровець переїхав до Львова, став свідком та безпосереднім учасником історичних подій – Листопадового Чину; проголошення ЗУНР, тоді ж почав виконувати обов'язки секретаря Народного Дому. В жовтні 1918 р. став членом Української Національної Ради⁸.

Уряд ЗУНР усвідомлював велику загрозу спалахів захворювань і їх наслідків, а також свої обмежені можливості вирішувати ці проблеми. Тому Секретаріят здоров'я надіслав багато інформації про

⁶Українська журналістика в іменах: матеріали до енциклопедичного словника/[за ред. М.М. Романюка] – С. 142

⁷ Західно-Українська Народна Республіка, 1918–1923 : уряди : постаті / [гол. ред. ради Я. Ісаєвич ; упоряд. та ін.] – С. 139

⁸ Надрага Б. Невтомний трудівник задля народної справи. Народне здоров'я (Львів) – 2013. – 25 січня. – № 1 (286)

важку ситуацію в краї до Інтернаціонального комітету з поборення епідемій у Берні (Швейцарія) та його філій у Відні та Будапешті, прохаючи допомоги. На початку березня 1919 р. до Галичини прибула санітарна комісія Міжнародного Червоного Хреста, яка високо оцінила зусилля в боротьбі з тифом та іншими інфекційними хворобами. Голова комісії д-р Едвард Фрік (Edouard Frik) сам захворів на тиф. Проте будь-якої реальної допомоги не було одержано через початок блокади Галичини від квітня 1919 р.⁹

Д-р І. Куровець в ситуації, що склалась проявив себе як блискучий організатор, залучивши до співпраці навіть директорів шпиталів, які були поляками, але йому підпорядкувались¹⁰.

У ході наших студій, ми змогли виявити багато нових сторінок біографії І. Куровця. Дослідивши архівні джерела, а саме метричні книги с. Батятичі, ми визначили, що в Куровця могло бути багато родичів, але точної спорідненості встановити не вдалось. І навіть, якби в нього були сестри чи брати, то вони не дожили до віку більше 13 років і всі померли через різні хвороби.

Непростою була доля д-ра І. Куровця. І втрата двох синів, і Перша світова війна, і політичне становище в державі та інші чинники наклали свій відбиток на формування його особистості. Українська ідея була справою усього його життя – пліч-о-пліч у житті йшла з ним його дружина Цецилія. Але в 1924 р. дружина померла і І. Куровцеві довелось доживати віку самотнім. Як писав Б. Надрага: «Може у постійній праці шукав порятунку від горя самотності. У часі воєнного лихоліття втратив все майно, але ніколи не переймався матеріальним добробутом»¹¹.

⁹ Там само.

¹⁰ Гоцко-Ней Л. Українське лікарське товариство у Львові 1910-1939 – 1990-2010 рр. – С. 44

¹¹Надрага Б. Невтомний трудівник задля народної справи...

Проаналізувавши архівні джерела, вдалося встановити, що в Калуші д-р І. Куровець мешкав в центральній частині сучасного міста, при вул. Санітарній (тепер вул. Чорновола).

Значний вплив І. Куровця на історію розвитку Калущини висвітлено у 2013 р., в час святкування 150 річниці від дня народження д-ра І. Куровця. У Калуші, крім широкої лікарської практики, він розгорнув активну просвітницьку та політичну діяльність. Як згадують сучасники, його дім при вул. Санітарній був завжди відкритий і для міщан, і для селян¹².

На Калущині проведено низку заходів, присвячених його 150-річчю видатного земляка. У бібліотеці-філії по роботі з дітьми № 2 відбулася година історії на тему: «Іван Куровець: лікар, посол, людина» (організатори – завідувач Ольга Небилович і провідний бібліограф та краєзнавець Микола Когут). У третю неділю червня, за словами Миколи Когута, тобто в День медичного працівника, відбувся присвячений Іванові Куровцю тематичний захід у селищі Войнилів. Калуські краєзнавці Уляна Паньо, Богдан Яневич, Микола Когут відправили зібрання тематичних матеріалів до Львова, щоб доповнити публікації, заплановані УЛГ до 150-річного ювілею¹³. У вересні 2013 р. відкрито меморіальну дошку Ювілярові на фасаді Народного Дому (нині – районного Будинку культури)¹⁴ (див. додаток № 1). Автор меморіальної дошки – калуський скульптор Ігор Семак. На ній напис: «Іван Куровець 1863–1931. Лікар. Посол. Просвітянин. Фундатор Народного дому».

У 2001 р. Калуська районна рада і райдержадміністрація заснували премію ім. Івана Куровця, яку присуджуватимуть медичним

¹² Ониськів Дарія. Калущина широко відзначає 150-річчя Івана Куровця // Дзвони Підгір'я. – 2013. – 19 лип. № 30 (2865) – С. 9

¹³ Там само.

¹⁴ Там само.

працівникам району – «лікарям-фармацевтам, фітотерапевтам, що не тільки виявляють високий рівень професійності, але й відзначаються високою загальною культурою, моральними якостями та активною громадською роботою»¹⁵.

Згідно з положенням, затвердженим на сесії райради, премія ім. Івана Куровця буде вручатися разом із значком у середині січня – до дня його народження.

Розмір премії – десять неоподаткованих мінімумів. Для накопичення грошей засновники створюють спеціальний фонд¹⁶.

Висувати кандидатів на здобуття премії мають право колективи медичних працівників, постійна комісія районної ради з питань охорони здоров'я, члени комісії щодо присудження премії, громадсько-політичні організації, партії та рухи¹⁷.

Ім'я лавреата премії оголошується наприкінці травня, а урочисте вручення – до Дня медичного працівника в червні кожного року.

Лавреатом першої премії у 2002 році став Іван Лук'янович Семаньків – кандидат медичних наук, учасник визвольних змагань ОУН та УПА, багатолітній політв'язень, громадсько-політичний діяч, автор книги «Перемогла ідея»¹⁸. Лавреатом премії 2003 р. став Орест Антонович Попадинець – головний лікар Верхнянської лікарської амбулаторії, учасник бойових дій, чиє ім'я занесене в «Золоту книгу пошани В'єтнаму».

Премії 2005–2006 рр. не присуджувалась у зв'язку з тим, що претенденти не мали підтримки згідно з положенням про премію.

¹⁵ Воловинець Петро. Бути схожим на Івана Куровця // Галичина – 2001. – 10 лист. – С. 3

¹⁶ Там само.

¹⁷ Прокопів Микола. Лауреати премії імені Івана Куровця // Вісті Калущини. – 2008. – 26 квіт. №17(133).

¹⁸ Там само. – С. 2.

Лавреатом премії за 2007 р. стала Ірина Григорівна Ватаманюк – лікар-лаборант клініко-діагностичної лабораторії Калуської ЦРЛ.

З кожним роком постать І. Куровця все більше цікавить і науковців, і медиків. А найважливіше те, що створення премії ім. Івана Куровця не дозволить медикам забути одного з найвидатніших лікарів краю. Премію вручають щороку, але однією з умов є те, що кожен номінований лікар може отримати цю премію лише один раз.

Підсумовуючи викладене, зробимо короткий висновок. Д-р Іван Куровець – успішний та популярний лікар, український патріот і державник, політик та науковець, став спочатку провідником становлення українства Калущини, згодом очолив Українське Лікарське Товариство та дирекцію Народної Лічниці був деканом медичного факультету УТУ, головою Української національно-демократичної партії, відтак Державним секретарем (міністром) здоров'я уряду ЗУНР, членом австрійського та польського парламентів, писав науково-популярні книги для народу та наукові статті, співпрацював з НТШ, був особистим лікарем Василя Стефаника та митрополита Андрея Шептицького, портретований пензлем геніяльного українського маляра ХХ ст. Олекси Новаківського – поправу увійшов до яскравих діячів науки і культури, яких народила Галицька земля.

Словом, життя і діяльність великого українського патріота, видатного фахівця, державного діяча України періоду Визвольних змагань Івана Куровця однозначно заслуговує на монографічне дослідження. Це мають зробити професійні історики, бо до цього часу постать І. Куровця досліджували лише його колеги по фаху.

РУСЬКО-УКРАЇНЬСЬКА РАДИКАЛЬНА ПАРТІЯ НА МОСТИЩИНІ (1890-ті рр.): ДІЯЛЬНІСТЬ МІСЦЕВОГО ОСЕРЕДКУ

Русько-українська радикальна партія (далі – РУРП) була заснована в жовтні 1890 р. у Львові. Своє першочергове завдання радикали вбачали у розбудові територіальних партійних осередків на теренах Галичини. Проте нами були виявлені лише вкрай епізодичні відомості про поширення радикальних ідей на Мостищині. Водночас помітний вплив на поширення радикалізму в краї мала діяльність перемишльського осередку РУРП. Разом із тим, І. Кізлик з Мостиського повіту входив до складу організаційного комітету, що займався підготовкою народного віча у Львові (16 грудня 1894 р.). Захід був організований політичним товариством радикалів “Народна воля”¹. Одразу після закінчення віча, відбулися установчі збори культурно-просвітнього товариства РУРП – “Поступ”². Відомо, що на Мостищині членами товариства були М. Кізлик (с. Пакість) і Т. Глинчак (с. Гусаків)³.

Восени 1895 р. мали відбутися чергові вибори до Галицького крайового сейму. На Мостищині кандидував селянин-радикал Тимотей (Шимотей) Микита з с. Коровники Перемишльського повіту⁴.

* *аспірант (Інститут історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника).*

¹ Панове Громада ! // Хлібороб. – 1894. – Нр. 22 і 23. – 1. грудня. – С. 126.

² Перші збори Русько-українського просвітнього Товариства “Поступ” // Народ. – 1895. – Нри 1 і 2. – 1 і 15 янв. – С. 6–7.

³ Центральний державний історичний архів України, м. Львів (далі – ЦДАЛ України). – Ф. 663. – Оп. 1. – Спр. 180. – Арк. 10, 20.

⁴ “Досить нам вже того !...” // Громадський голос. – 1895. – Нр. 6. – 15 вересня. – С. 39.

Докладно перебіг виборчої кампанії у краї нам невідомий. Водночас місцева влада робила все, щоб не допустити проведення селянами передвиборчих зібрань. Так, 8 вересня 1895 р. у м. Судова Вишня мали відбутися передвиборчі збори, скликані селянським виборчим комітетом Мостиського повіту. На віче Ш. Микита мав виголосити свою передвиборчу програму (“кандидацьку бесіду”). Проте на зібрання він не прибув, а був заарештований начебто за крадіжку коней⁵. Вибори до Галицького крайового сейму від сільської курії відбулися 25 вересня 1895 р. На Мостищині Т. Микита набрав лише 35 голосів. Перемогу здобув граф С. Стадніцкий, який отримав 115 голосів⁶.

На 31 жовтня 1895 р. в зв'язку зі смертю депутата А. Тишковського були призначені додаткові парламентські вибори від IV (сільської) курії у виборчому окрузі Перемишль – Мостиська – Добромилль⁷. 13 жовтня 1895 р. відбулися передвиборчі збори в Мостиськах. Головою був обраний член РУРП – В. Будзиновський. Присутній на зібранні Пашкевич запропонував кандидатуру русофіла М. Антоневича. Натомість радикал М. Новаковський висунув кандидатуру І. Франка, на що останній погодився. Проте подальшим нарадам перешкодила поліція. Серед голосних вигуків протесту стражі порядку закрили зібрання та заарештували В. Будзиновського. Правда

⁵ З Судової Вишні // Громадський голос. – 1895. – Нр. 6. – 15 вересня. – С. 46.

⁶ Міщанська революція 48 року... // Радикал. – 1895. – Нр. 1. – 5 жовтня. – С. 3; Вибори до сойму // Радикал. – 1895. – Нр. 1. – 5 жовтня. – С. 6; Вибори до сойму // Громадський голос. – 1895. – Нр. 7. – 13. октября. – С. 49. Результатъ выборовъ до сойму зъ меншихъ посѣлостей // Дѣло. – 1895. – Ч. 206. – 15 (27) вересня. – С. 1.

⁷ Возняк М. Виборче беззаконня проти Івана Франка / М. Возняк // Іван Франко: Статті і матеріали. – Львів, 1948. – Зб. 1. – С. 66; Кріль М. Іван Франко в австрійському виборчому процесі 1890-х років / М. Кріль // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Вип. IX. – Дрогобич: Коло, 2005. – С. 115; Tomczyk R. Galicyjska Rusko-Ukraińska Partia Radykalna w latach 1890–1914. – Szczecin, 2007. – S. 119.

через годину його відпустили на волю⁸. Невдовзі мостиський суд надіслав В. Будзиновському т. зв. “форлядунок” (повістку до суду). Проте В. Будзиновський відмовився взяти повістку. Та була написана польською мовою, котрої В. Будзиновський не хотів розуміти з принципу. За це суд виніс вирок засудити В. Будзиновського заочно на 10 днів арешту або 50 злр. штрафу⁹. 20 жовтня 1895 р. мали пройти передвиборчі збори в м. Судова Вишня на Мостищині. Але через неявку виборців вони не відбулися¹⁰.

На додаткових парламентських виборах 1895 р. І. Франку, який погодився висунути свою кандидатуру, довелося змагатися за мандат проти графа П. Тишковського. Виборчі кампанії у Галичині, як правило, супроводжувалися численними зловживаннями. Як наслідок, на Мостищині І. Франко набрав лише 30 голосів. Депутатом парламенту від виборчого округу Перемишль – Мостиська – Добромилль був обраний П. Тишковський¹¹.

21 листопада 1895 р. у с. Пакість Мостиського повіту (нині с. Нагірне на Львівщині) було відкрито читальню. Крім її майбутніх 50 членів, на відкриття також прибули місцевий священик о. М. Боднар, о. Гайдукевич, викладач Є. Лужицький і комісар староства. Захід

⁸ Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Шевченка НАН України (далі – ВР ІЛ). – Ф. 3. – Спр. 1621. – Арк. 71, 77; Вибори в Перемишли // Радикал. – 1895. – Нр. 2. – 20. жовтня. – С. 24; Послідними часами... // Громадський голос. – 1895. – Нр. 8. – 26. октябрю. – С. 61; Радикальна кандидатура // Радикал. – 1895. – Нр. 3. – 5. падолиста. – С. 30; Предвыборное собрание въ Мостискахъ // Галичанинъ. – 1895. – Ч. 221 и 222. – 4 (16) октябрю. – С. 4–5; Перемиський. З “Іванової Хати” // Громадський голос. – 1896. – Нр. 6. – 30. марта. – С. 45; Возняк М. Виборче беззаконня проти Івана Франка / М. Возняк // Іван Франко: Статті і матеріали. – Львів, 1948. – 36. 1. – С. 70–71.

⁹ Перемиський. З “Іванової Хати” // Громадський голос. – 1896. – Нр. 6. – 30. марта. – С. 45.

¹⁰ ВР ІЛ. – Ф. 3. – Спр. 1621. Арк. 71, 77; Franko I. Die jüngste galizische Wahl / dr. I. Franko // Die Zeit. – 1895. – Nr. 58. – Band V. – 9. November. – S. 82–83; Возняк М. Виборче беззаконня проти Івана Франка / М. Возняк // Іван Франко: Статті і матеріали. – Львів, 1948. – 36. 1. – С. 80.

¹¹ Радикальна кандидатура // Радикал. – 1895. – Нр. 3. – 5. падолиста. – С. 30; Вибори до Ради державної в окрузі Перемишля, Мостиска, Добромилль // Громадський голос. – 1895. – Нр. 9. – 13. падолиста. – С. 63–64.

відкрив короткою промовою І. Харатон. Головував на зборах о. М. Боднар. До правління читальні (т. зв. “виділу”) були вибрані І. Харатон (голова), М. Кізлик (заступник голови), С. Бруцький (касир), С. Кізлик (секретар) та І. Кізлик (бібліотекар)¹². На IV з’їзді РУРП (29–30 грудня 1895 р.) серед радикальних повітів було названо також і Мостиський¹³. Більше того, Мостищина була зарахована до тих повітів, де “становлять радикали найсильнішу партію народну і до неї належать найпередовіші селяне повіту”¹⁴.

Основною формою організаційної роботи РУРП на Мостищині були приватні (т. зв. “довірочні”, таємні) збори. Так, у серпні 1896 р. такі збори відбулися в с. Боляновичі. Участь у нарадах взяли селяни з різних громад Мостиського повіту. На зборах виступили депутат Галицького крайового сейму С. Новаковський, М. Сидор із с. Торки Перемишльського повіту, І. Харатон з Пакості й о. Гладилевич. Йшла мова про становище селян та їх потреби, вимоги РУРП, чергові парламентські вибори та ін.¹⁵.

30 серпня 1896 р. аналогічні селянські збори, за ініціативи С. Деревляного, відбулися в с. Плешевичі. Відкрив захід С. Новаковський. На зборах виступали М. Сидор, С. Деревляний та ін. Говорили про право на збори, вимоги селян, було збільшено кількісний склад виборчого комітету тощо¹⁶. Того ж дня пройшли “довірочні” збори в с. Раденичі. На зібранні виступили місцеві селяни та П. Новаковський із с. Торки¹⁷. 9 вересня 1896 р. відбулися приватні

¹² Пакість 22-го грудня. (Допись з Мостиского) // Громадський голос. – 1895. – Нр. 12. – 30. грудня. – С. 89–90.

¹³ Четвертий зїзд радикальної партї // Радикал. – 1896. – Нр. 7. – 5. Сїчня. – С. 61–62.

¹⁴ Четвертий зїзд радикальної партї // Громадський голос. – 1895. – Нр. 12. – 30. грудня. – С. 93.

¹⁵ Рух вічевий. Збори довірочні... // Громадський голос. – 1896. – Нр. 16. – 1. вересня. – С. 109.

¹⁶ Там само. – С. 109–110.

¹⁷ Там само. – С. 110.

збори в с. Соколя, скликані для обговорення питання парламентських виборів. Виступали І. Харатон, Є. Сінкевич, Новак та місцеві селяни. Було обрано п'ятьох делегатів на черговий з'їзд РУРП¹⁸. Парламентські вибори також були предметом селянських нарад, що проходили 27 вересня 1896 р. у двох населених пунктах¹⁹ Мостиського повіту²⁰.

7 жовтня 1896 р. відбулися селянські приватні збори в с. Баличі. На зібранні виступали С. Вітик, П. Новаковський і Новак²¹. Аналогічні збори за участі П. Новаковського та Новака пройшли 10 жовтня в с. Мочеради²². В жовтні 1896 р. на Мостищині також були скликані чергові приватні селянські збори (населений пункт не вказаний), де виступили Є. Сінкевич і М. Лутчин²³. У жовтні “довірочні” збори відбулися в с. Тулиголове (тепер Городоцького р-ну Львівської обл.), де Є. Сінкевич, М. Лутчин та місцеві селяни обговорювали своє тодішнє становище²⁴.

На V з'їзді РУРП (26–27 вересня 1896 р.) С. Новаковський зазначив, що “комітет перемиський займав ся рівнож агітацією в мостиськім і добромильськім. Там скликано 6 віч, усі майже заборонені і 7 зборів довірочних”²⁵. Делегат із Мостищини І. Харатон уточнював, що було заборонено чотири віча. Також він підтвердив інформацію про організацію приватних зборів у селах Мостиського повіту. Водночас І. Харатон заявив, що за агітацію було заарештовано

¹⁸ Рух вічевий. Довірочні збори... // Громадський голос. – 1896. – Нр. 18. – 1. жовтня. – С. 125.

¹⁹ Нам не вдалося з'ясувати, що це були за населені пункти. В газеті “Громадський голос” не вказано місця проведення зборів.

²⁰ Там само.

²¹ Рух вічевий. 7. жовтня... // Громадський голос. – 1896. – Нр. 19. – 15. жовтня. – С. 133.

²² Там само.

²³ Там само.

²⁴ Там само.

²⁵ П'ятий з'їзд русько-української радикальної партії // Громадський голос. – 1896. – Нр. 18. – 1. жовтня. – С. 119.

М. Кізлика. За ґратами той відсидів чотири місяці²⁶. Зазначимо, що наприкінці 1896 р. повітовий суд у Мостиськах засудив П. Новаковського на 5 діб арешту або 25 злр. штрафу за скликання приватних зборів²⁷.

На V з'їзді також було створено центральний виборчий комітет РУРП. Від Мостищини до складу комітету ввійшов І. Харатон (Мостиська)²⁸. Вже в березні 1897 р. відбулися чергові парламентські вибори. На Мостищині від IV (селянської) і V (загальної) курій кандидував член РУРП І. Франко. Проте мандату він не здобув²⁹. А 4 червня 1897 р. П. Новаковський мав судовий процес у Перемишлі. Його звинувачували в підбурюваннях селян на передвиборчих зборах, зокрема у с Пнікут (13 лютого) на Мостищині. Але завдяки адвокату Местеру суд присяжних визнав П. Новаковського невинним³⁰.

В серпні 1897 р. у с. Малнів на Мостищині пройшли “довірочні” збори. На нараді були пристуні навіть селяни з сусідньої Яворівщини. Предметом обговорення стали нові податки (виступ Є. Сінкевича), австрійський парламент (М. Лутчин), просвіта та преса РУРП (М.

²⁶ Сегорічний краєвий з'їзд радикальної партії // Громада. – 1896. – Ч. 4. – Вересень. – С. 57; П'ятий з'їзд русько-української радикальної партії // Громадський голос. – 1896. – Нр. 18. – 1. жовтня. – С. 121.

²⁷ Новинки. Суд повітовий... // Громадський голос. – 1897. – Нр. 1. – 1 січня. – С. 8.

²⁸ П'ятий з'їзд русько-української радикальної партії // Громадський голос. – 1896. – Нр. 18. – 1. жовтня. – С. 122; Сегорічний краєвий з'їзд радикальної партії // Громада 1896. – Ч. 4. – Вересень. – С. 59; З'їзд партії радикальної // Д'їло. – 1896. – Ч. 209. – 17 (29) вересня. – С. 1.

²⁹ Докладніше див.: Радикальні кандидати // Громадський голос. – 1897. – Нр. 4. – 15. лютого. – С. 25; Вибори // Громадський голос. – 1897. – Нр. 6. – 15. марта. – С. 41; Возняк М. Іван Франко і баденівські вибори 1897 року / М. Возняк // Іван Франко: Статті і матеріали. – Львів, 1955. – Зб. 4. – С. 46–74; Кріль М. Іван Франко в австрійському виборчому процесі 1890-х років / М. Кріль // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Вип. ІХ. – Дрогобич: Коло, 2005. – С. 115–125 та ін.

³⁰ З Іванової хати. Процес Петра Новаковського // Громадський голос. – 1897. – Нр. 12. – 15. юня. – С. 97–98; Tomczyk R. Galicyjska Rusko-Ukraińska Partia Radykalna w latach 1890–1914. – Szczecin, 2007. – S. 139.

Буньо)³¹. Аналогічні селянські збори були скликані на 27 серпня до с. Раденичі. Зібрання відбулося в домівці Ю. Савчака. Виступили дітя РУРП С. Вітик, М. Буньо з с. Старява та Д. Престацький. Крім того, учасники зборів обрали Ю. Савчака та М. Престацького делегатами на з'їзд РУРП³². 29 серпня 1897 р. у с. Острожець було відкрито читальню. На її відкритті виступив С. Новаковський. Після відкриття читальні також відбулися приватні збори, де було обрано двох делегатів на з'їзд радикальної партії³³.

У вересні 1897 р. пройшли селянські приватні збори в с. Соколя. Участь у зібранні взяли жителі цього села, а також сіл Черневе, Старява та Мистичі. Від керівного виконавчого органу РУРП – т. зв. “заряду” був присутній М. Новаковський. Виступали М. Буньо, І. Харатон, М. Лутчин та ін. Говорили про важке життя селян та покращення їх долі, йшла мова про радикальну партію та ін.³⁴.

На VI з'їзді РУРП 19–21 вересня 1897 р. М. Буньо зазначив, що “Мостиський пов.[іт] розрухали товариші з Перемищини, так, що при сегорічних виборах до Ради держ.[авної] др. Франко в обох куріях одержав більшість голосів. Що неділі відбуваються по селах збори”. На партійному з'їзді також були присутні селяни з с. Стоянци Д. Леган та С. Фіта. Додамо, що в ході парламентських виборів 1897 р. (більше відомих, як криваві, “баденівські” вибори) вони були заарештовані, а один із них був навіть важко поранений жандармом³⁵.

7 листопада 1897 р. на IV засіданні “заряду” РУРП було прийнято рішення вибрати постійних агітаторів – одного головного та

³¹ Рух вічевий. В Малнові... // Громадський голос. – 1897. – Нр. 17. – 1. вересня. – С. 140.

³² Там само.

³³ Там само.

³⁴ Рух вічевий. В Соколі... // Громадський голос. – 1897. – Нр. 18. – 15. вересня. – С. 148.

³⁵ Шестий зїїзд делегатів русько-української радикальної партії // Громадський голос. – 1897. – Нр. 19. – 1. жовтня. – С. 150.

кількох повітових. Останнім для агітації було ухвалено платити по 5 злр. на місяць з вимогою звітувати про свою діяльність головному “заряду” у Львові³⁶. На Мостищині повітовим агітатором РУРП став І. Харатон³⁷.

На жаль, конкретних відомостей про діяльність місцевого осередку РУРП на Мостищині протягом кінця 1897–1899 рр. нами не виявлено. На VII з’їзді РУРП, що проходив у Львові 30–31 жовтня 1898 р., Мостищину представляли два делегати: М. Буньо (с. Старява) та Є. Сінкевич (с. Черневе)³⁸. На з’їзді також обговорювалося питання про перетворення радикальної партії у соціал-демократичну³⁹. Проте на засіданні організаційної комісії з’їзду, даний внесок не набрав потрібної кількості голосів⁴⁰.

7 травня 1899 р. на зборах “ширшого заряду” і делегатів від місцевих організацій (“мужів довір’я”) РУРП у Львові більшістю в один голос (четверо проти трьох) було прийнято рішення про перехід радикалів у соціал-демократичний табір⁴¹. Після оприлюднення цього рішення до керівництва РУРП почали надходити листи-протести, в тому числі й від селян-радикалів із Мостиського повіту. Лист із м.

³⁶ ЦДІА України у м. Львові. – Ф. 663. – Оп. 1, спр. 179, арк. 4, 4 зв.; Tomczyk R. *Galicyska Rusko-Ukraińska Partia Radykalna w latach 1890–1914*. – Szczecin, 2007. – S. 155; Шкраб’юк П. Ми, українські радикали... (Михайло Павлик і Радикальна партія) / Петро Шкраб’юк. – Львів, 2012. – С. 69–70.

³⁷ ЦДІА України у м. Львові. – Ф. 663. – Оп. 1. – Спр. 179. Арк. 7.

³⁸ Там само. – Арк. 14 зв.

³⁹ Семей зїїзд русько-української радикальної партії // Громадський голос. – 1898. – Нр. 24. – 1. грудня. – С. 186; Грицак Я. “Молоді” радикали в суспільно-політичному житті Галичини / Я. Грицак // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Львів, 1991. – Т. ССXXII: Праці Історично-філософської секції. – С. 100.

⁴⁰ Семей зїїзд русько-української радикальної партії // Громадський голос. – 1898. – Нр. 24. – 1. грудня. – С. 186; Tomczyk R. *Galicyska Rusko-Ukraińska Partia Radykalna w latach 1890–1914*. – Szczecin, 2007. – S. 160.

⁴¹ ЦДІА України у м. Львові. – Ф. 663. – Оп. 1. – Спр. 177. – Арк. 1–1 зв.; Товариші! // Громадський голос. – 1899. – Нр. 10. – 15. мая. – С. 75; Грицак Я. “Молоді” радикали в суспільно-політичному житті Галичини / Я. Грицак // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Львів, 1991. – Т. ССXXII: Праці Історично-філософської секції. – С. 101.

Мостиська, датований 20 травня 1899 р., підписали М. Кізлик, М. Буньо та Є. Сінкевич⁴².

21 травня 1899 р. у Львові за участю 14 осіб відбулося засідання членів “заряду” та “мужів довір’я”. При повторному голосуванні більшістю в один голос (шість проти п’яти, решта не голосували) було анульовано рішення від 7 травня та вирішено зберегти самостійність радикальної партії⁴³. Делегат із Мостищини М. Буньо (с. Старява) взяв участь у ІХ з’їзді РУРП, що відбувся 17–18 грудня 1899 р. Разом із М. Павликом, С. Даниловичем та ін. його було обрано до складу організаційної комісії з’їзду. Подаючи звіт про діяльність РУРП на Мостищині М. Буньо доповідав: “Радикальний рух був великий і розбудив ся швидко – доказ: Франко у нас дістав більшість голосів. Але потім не стало інтелігентних людей і рух підупав”⁴⁴.

Отож, на основі наведених конкретних фактів можна твердити, що діяльність РУРП на теренах Мостищини бере свій початок із другої половини – кінця 1890-х років. І судячи з усього, її партійний осередок на теренах краю був у цей період ще відносно слабким.

⁴² ЦДІА України у м. Львові. – Ф. 663. – Оп. 1. – Спр. 179. – Арк. 214.; Грицак Я. “Молоді” радикали в суспільно-політичному житті Галичини / Я. Грицак // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Львів, 1991. – Т. ССХХІ: Праці Історично-філософської секції. – С. 101; Шкраб’юк П. Ми, українські радикали... (Михайло Павлик і Радикальна партія) / Петро Шкраб’юк. – Львів, 2012. – С. 148–149.

⁴³ ЦДІА України у м. Львові. – Ф. 663. – Оп. 1. – Спр. 17. – Арк. 267.; Нарешті! // Громадський голос. – 1899. – Нр. 11. – 1. червня. – С. 83; Грицак Я. “Молоді” радикали в суспільно-політичному житті Галичини / Я. Грицак // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Львів, 1991. – Т. ССХХІІ: Праці Історично-філософської секції. – С. 102; Tomczyk R. Galicyjska Rusko-Ukraińska Partia Radykalna w latach 1890 – 1914. – Szczecin, 2007. – S. 163; Шкраб’юк П. Ми, українські радикали... (Михайло Павлик і Радикальна партія) / Петро Шкраб’юк. – Львів, 2012. – С. 149.

⁴⁴ ЦДІА України у м. Львові. – Ф. 663. – Оп. 1. – Спр. 179. – Арк. 154.; Дев’ятий з’їзд русько-укр. радикальної партії // Громадський голос. – 1900. – Нр. 1. – 1. січня. – С. 2, 5.

ЗМІСТ

КРАСЗНАВЧА КОНФЕРЕНЦІЯ “ІСТОРИЧНІ ПАМ’ЯТКИ ГАЛИЧИНИ”.....	3
БАДЯК В. НОРМАТИВНА ОХОРОНА КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ ТА ПРОБЛЕМИ ЗАКОНОДАВСТВА.....	6
БЛАВИЧ Д. ВИСТУПИ СОЛОМІЇ КРУШЕЛЬНИЦЬКОЇ НА СЦЕНАХ ЛЬВІВСЬКИХ ТЕАТРІВ: СТОРІНКАМИ ЛЬВІВСЬКИХ ЧАСОПИСІВ.....	16
ВАСЬКІВ Н. ДЖЕРЕЛА ДО ВИВЧЕННЯ ЄВРЕЙСЬКОГО ПИТАННЯ В ГАЛИЧИНІ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.....	25
ВЕРХОТУРОВА М. З ІСТОРІЇ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЯВИ ТА ПОШИРЕННЯ ВОГНЕПАЛЬНОЇ ЗБРОЇ ХІV–ХVІІІ СТ. НА ТЕРИТОРІЇ ПРИКАРПАТТЯ ТА ВОЛИНІ.....	36
ГЛУШКО М. ВИДИ ЗАПРЯГУ ТА УПРЯЖ ТЯГЛОВИХ ТВАРИН У ВОЛИНЯН.....	45
ГОЛУБКО В. ВИСВІТЛЕННЯ УБИВСТВА СИМОНА ПЕТЛЮРИ НА ШПАЛЬТАХ ГАЗЕТИ «ДІЛО».....	54
ЗУБЕЛЯК М. МУЗИЧНЕ ЖИТТЯ ЛЬВОВА НА СТОРІНКАХ ГАЗЕТИ “СНВІЛА” (1919-1921).....	61
КЛЕБАН Л. ЧАСОПИС «МОЛОДЕ ЖИТТЯ» ЯК ДЖЕРЕЛО ДО ВИВЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ «ПЛАСТУ» НА ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД (1921 – 1933).....	69

КОНДРАТЮК К. ІСТОРІЯ ГАЛИЧИНИ У ПРАЦЯХ ЯКОВА ГОЛОВАЦЬКОГО (1814-1888).....	78
ЛОГВИНЕНКО В. ЕТНОПСИХОЛОГІЧНИЙ ПОРТРЕТ УКРАЇНКИ В ТВОРІ «ЖІНОЧІ ОБРАЗКИ З ГАЛИЧИНИ» ЛЕОПОЛЬДА ФОН ЗАХЕР-МАЗОХА.....	86
ЛОЗИНСЬКИЙ А. УКРАЇНЦІ У МЕДИКО-САНІТАРНІЙ І ВЕТЕРИНАРНІЙ СЛУЖБІ ЗБРОЙНИХ СИЛ АВСТРО-УГОРСЬКОЇ МОНАРХІЇ.....	90
МАРИСКЕВИЧ Т., ХОДАК І. ВПЛИВ АРТИЛЕРІЇ НА РОЗВИТОК ФОРТИФІКАЦІЇ.....	100
МАТУЛКІН Б. ДЖЕРЕЛА ДО ВИВЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО СПОРТУ В ГАЛИЧИНІ КІНЦЯ ХІХ СТОЛІТТЯ – 1939 Р.: ПРИКЛАДИ ІНТЕРПРЕТАЦІЙ У СВІТЛІ ІСТОРІЇ ПОВСЯКДЕННЯ.....	107
МРАКА І. ГРОМАДЯНИ УРСР ПРО “ВИЗВОЛЬНИЙ ПОХІД” ЧЕРВОНОЇ АРМІЇ В ЗАХІДНУ УКРАЇНУ У ВЕРЕСНІ 1939 Р. (за матеріалами ГДА СБУ).....	116
НАГІРНЯК М. ТАКТИКА БОРОТЬБИ ОРГАНІВ РАДЯНСЬКОГО РЕЖИМУ З УГКЦ (1944-1946).....	123
ПАВЛОВИЧ Ю. СЕЛО ГОРДИНЯ В РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ.....	131
ПАДОВСЬКА О. ЗА МЕЖЕЮ: ДОЛЯ УКРАЇНСЬКИХ ПАМ'ЯТОК В СУЧАСНІЙ ПОЛЬЩІ.....	138
ПОКОТИЛО І., ЛЦОВСЬКИЙ М. ЦЕРКОВНО-РЕЛІГІЙНЕ ЖИТТЯ СЕЛА СТРЕМІЛЬЧЕ НА РАДЕХІВЩИНІ У ХVІ – ХІХСТ.....	146

СЕРЕДЯК А., ІВАНКІВ Д. КОМПЛЕКСНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ІСТОРІЇ НАСЕЛЕНОГО ПУНКТУ (МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ).....	154
СЛЕЦЬКИЙ Р. ТИПИ ОПАЛЮВАЛЬНИХ ПРИСТРОЇВ ТРАДИЦІЙНОГО ЖИТЛА В УКРАЇНЦІВ ЕТНОГРАФІЧНОЇ ВОЛИНІ.....	164
СІРОМСЬКА Г. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВНУТРІШНЬОГО РОЗПОРЯДКУ ЧОЛОВІЧИХ В'ЯЗНИЦЬ У ГАЛИЧИНІ ОСТАННЬОЇ ТРЕТИНИ ХІХ СТ.....	174
СІРОМСЬКИЙ Р. ДОПОМОГОВІ АКЦІЇ КОМІТЕТУ УКРАЇНЦІВ КАНАДИ У ТАБОРАХ ДЛЯ ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ У ЗАХІДНІЙ ЄВРОПІ (1945–1952 рр.).....	183
СОВА А. ІВАН БОБЕРСЬКИЙ – УЧИТЕЛЬ ГІМНАЗІЇ В ДРОГОБИЧІ.....	191
ТИЧКА Г-М. АНРІ ГРАППЕН У РОЛІ ПОЛЬСЬКОГО ПРОПАГАНДИСТА.....	197
ТЮТЕНКО Р. ВСТАНОВЛЕННЯ ВЛАДИ ЗУНР В С. ГНИЛЬЧЕ, ПІДГАЄЦЬКОГО ПОВІТУ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ЩОДЕННИКА РОМАНА ЗАКЛИНСЬКОГО).....	207
ФРАНКО А., ФРАНКО О. ЕТНОГРАФІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ВАДИМА ЩЕРБАКІВСЬКОГО В ГАЛИЧИНІ (1907–1910) (ДО 140-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ).....	213
ХАНАС В. ГРИГОРІЙ СКОРОПАД – ОРГАНІЗАТОР ПРОСВІТНИЦЬКОГО РУХУ В СЕЛІ ВЕРХНІ ГАЇ НА ДРОГОБИЧЧИНІ.....	225

ЦЕБЕНКО М., прот. ПРАВОСЛАВНА ПАРАФІЯЛЬНА МЕРЕЖА НА ЯВОРІВЩИНІ В XV-XVII СТ.: РОЗВИТОК ТА ДІЯЛЬНІСТЬ.....	233
ЦЕБЕНКО А. ЦЕРКОВНО-АРХЕОЛОГІЧНИЙ МУЗЕЙ ПРИ ЛЬВІВСЬКІЙ ПРАВОСЛАВНІЙ БОГОСЛОВСЬКІЙ АКАДЕМІЇ /тези доповіді/.....	241
ЧУРА В. УЧАСТЬ ЛЬВІВСЬКОГО КОМПАРТАПАРАТУ У ЗАКОЛОТІ ДКНС.....	248
ЧУРА О. ФІНАНСОВЕ СТАНОВИЩЕ ЛЬВІВСЬКОГО МІСЬККОМУ КПРС-КПУ В РОКИ ПЕРЕБУДОВИ.....	255
ЩЕГЛОВ А. ПОВСЯКДЕННЕ ЖИТТЯ КАДЕТІВ КАДЕТСЬКОГО КОРПУСУ У ЛЬВОВІ В МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД.....	265
ШЕЛЕСТАК Л. КЕРІВНИЦТВО ВІЙСЬКОВОЇ КАФЕДРИ ЛЬВІВСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА.....	273
ЯКИМОВИЧ Б., ТИШКІВСЬКА М. ІВАН КУРОВЕЦЬ – МАЛОВІДОМА ПОСТАТЬ ВИДАТНОГО УКРАЇНСЬКОГО ЛІКАРЯ І ДЕРЖАВНИКА.....	281
ЯКОВЛЄВ Ю. РУСЬКО-УКРАЇНСЬКА РАДИКАЛЬНА ПАРТІЯ НА МОСТИЩИНІ (1890-ті рр.).....	288

Збірник наукових праць

Матеріали VI-ї
краснавічої конференції

“І С Т О Р И Ч Н І
П А М ’ Я Т К И
Г А Л И Ч И Н И ”